

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 343 (575.3)

ТКБ: 67.99 (2) 93 (2 тоҷик)

А – 59

АМИНЗОДА ЗОКИРҶОН ТОҶИР

**ТАЪИНИ ҶАЗО БАРОИ МАҶМӯИ ҶИНОЯТҶО ВА АЗ РӯИ МАҶМӯИ
ҶУКМҶО: МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӣ ВА АМАЛӣ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи
ихтисоси 12.00.08 – Ҷуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи иҷрои ҷазои
ҷиноятӣ

РОҶБАРИ ИЛМӣ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор **ШАРИПОВ Т.Ш.**

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИҶА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-17
БОБИ 1. МАҚМҶИ ҚИНОЯТҶО ҶАМЧУН ЗОҶИРШАВИИ СЕРШУМОРАГИИ ҚИНОЯТҶО.....	18-57
1.1. Сершуморагии қиноятҶо: мафҳум ва шаклҶои он.....	18-34
1.2. Мафҳуми мақмҶи қиноятҶо ва намудҶои он.....	34-57
БОБИ 2. ТАЪИНИ ҚАЗО БАРОИ МАҚМҶИ ҚИНОЯТҶО.....	58-147
2.1. АсосҶои умумии таъини қазо ва хусусиятҶои татбиқи онҶо Ҷангоми маҳкумкумшавӢ аз рӯи мақмҶи қиноятҶо.....	58-87
2.2. ТарзҶои таъин намудани қазои ниҳой аз рӯи мақмҶи қиноятҶо.....	87-147
БОБИ 3. ТАЪИНИ ҚАЗО АЗ РӯИ МАҚМҶИ ҶУКМҶО.....	148-201
3.1. Муайян намудани қисми адонашудаи қазо аз рӯи Ҷукми пештара.....	148-164
3.2. ТарзҶои таъини қазо аз рӯи мақмҶи ҶукмҶо.....	164-190
ҶУЛОСА.....	191-199
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҚАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	200-204
НОМГҶҶИ АДАБИЁТ (МАЪҶАЗҶО).....	205-226
ФЕҶРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҚАИ ИЛМӢ.....	227-228

НОМГЎЙИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҶ – Кодекси ҷиноятӣ

КҶ ҶТ – Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМҶ ҶТ – Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҶ ФР – Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия

КИМ – Комитети иҷроияи марказӣ

КҶ ҶШС Ўзбекистон – Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ўзбекистон

ФР – Федератсияи Россия

ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҶШФСР – Ҷумҳурии Шуравии Федеративии Сотсиалистии Россия

КҶ ҶШС Тоҷикистон – Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ғ. – ғайра

қ. – қисм

қ. қ. – қисмҳо

с. – сол

с. – саҳифа

С. – саҳифа

б. – банд

м. – модда

м.м. – моддаҳо

ш. – шаҳр

н. – ноҳия

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар даврони муосири инкишофи ҷомеа ҷазо ҳамчун воситаи муҳим ва ниҳии мубориза бо ҷинояткорӣ боқӣ мемонад. Бо дарназардошти ин нуктаи муҳим таъини ҷазо танзими ҳуқуқии мукамал ва аз назари илмӣ асоснокро талаб месозад, ки дар асоси он ба шахси гунаҳгор ҷазои сазовор дода шуда, тавассути амалисозии ин ҷараёни ҳуқуқӣ бояд талаботи принсипи адолат риоя шавад ва ҷазо дар ҳадде таъин гардад, ки барои ноил шудан ба мақсади дарпешгузошташуда заминаи ҳуқуқиро фароҳам орад. Маҳз дар ҳамин мафҳум моҳияти яке аз самтҳои асосии сиёсати ҳуқуқӣ ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода мегардад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ аз 21.11.2019 сол вобаста ба таъини ҷазо ба судшавандагон аз ҷониби судҳои ҷумҳурӣ иброз доштанд: «Зикр бояд кард, ки аз ҷониби судҳо таҷрибаи татбиқи ҷазо якхела нест. Ин ҳолат, аз ҷумла вобаста ба ҷиноятҳои муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор баръало мушоҳида мешавад, зеро судяҳо дар баъзе ҳолатҳо барои миқдори ками воситаҳои нашъадор ҷазоҳои ошкоро вазнин ё барои муомилоти миқдори махсусан калон ҷазоҳои ошкоро сабук таъин менамоянд.

Дар нух моҳи соли равон аз ҷониби судҳо 635 нафар судшавандагони дар ҳабс қарордошта бо таъини ҷазоҳои ғайриҳабсӣ аз ҳабс озод карда шудаанд, ки на ҳамаи ин ҷазоҳо асоснок мебошанд»¹.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки масъалаи таъини ҷазо аз ҷониби судҳо на танҳо хусусияти назариявӣ дошта, амалияи он дар сатҳи идораи давлат низ мубрам ва таҳти назорат қарор дорад.

Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КҶ ҚТ) институти таъини ҷазо то ҳадди муайян коркард ва мустаҳкам карда шудааст, вале масоили

¹ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни вохурӣ бо судяҳои ҷумҳурӣ аз 21 ноябри соли 2019. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/27417#devashtich> (санаи мурочиат: 12.01.2020).

таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо то имрӯз баҳсталаб боқӣ мемонад, ки ин омил аз ҷой доштани иштибоҳоти судӣ ҳангоми татбиқи моддаҳои 67 ва 68 КҶ ҚТ далолат медиҳад. Маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо таъини ҷазои сазоворро ба шахси дар чунин ҳолат ҷиноятсодирнамуда талаб намуда, коркарди механизми нисбатан мукаммали таъини ҷазоро дар бар мегирад.

Натиҷаҳои омӯзиши зиёда аз 1000 парвандаи ҷиноятӣ вобаста ба маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо аз он далолат медиҳад, ки судҳо ба содир кардани якчанд ҷиноят аз ҷониби шахсони алоҳида баҳои дурусти ҳуқуқӣ намедиҳанд, ки ин омил аз устувории рафтори зиддихуқуқии онҳо шаҳодат дода хавфнокии баланди ҷамъиятӣ дорад.

Баъзе судҳо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ҷазо муайян намуда, хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҳар як ҷинояти содиршуда, инчунин шахсияти гунаҳгор ва дигар ҳолатҳои корро ҳаматарафа ба назар намегиранд. Дар ин маврид ҳолатҳое ҷой доранд, ки ба ҷойи пурра ё қисман зам намудани ҷазоҳои барои ҳар як ҷинояти алоҳида таъиншуда, бе асосноккунии ҳамаҷониба, ҷазои ниҳой бо дарназардошти ҷазои сабуктарро фаро гирифтани ҷазои вазнинтар, таъин карда мешавад.

Дар баъзе мавридҳо судҳо ҳангоми таъини ҷазо барои содир намудани якчанд ҷиноятҳо аз рӯйи моддаҳои мухталиф ба ҷойи он ки ҷазоро дар асоси м. 67 қ. 3 КҶ барои маҷмӯи ҷиноятҳо таъин намоянд, саҳван онро мутобиқи моддаи 68 КҶ ҚТ, аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, таъин менамоянд.

Инчунин, ҳангоми ба ҳисоб гирифтани қисми адонашудаи ҷазо бо ҳукми пештара ба хатогиҳо роҳ дода мешавад. Ҳолатҳое ҷой доранд, ки қисми адонагардидаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештара ба ҷазои ҳукми охирин қабулгардида умуман зам карда намешавад.

Дар амалия ҳолатҳое низ мавҷуданд, ки баъзе судҳо ҳангоми таъини ҷазо барои ҷиноятҳое, ки пас аз баровардани ҳукм, вале то эътибори қонунӣ пайдо намудани он аз рӯйи парванда содир карда шудаанд, ба хатогӣ роҳ дода, ба ҷойи таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо, аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ҷазо таъин мекунанд.

Бо назардошти ҳолатҳои ҷойдошта дар муҳраи қори диссертатсионӣ, ки ҳалли масъалаҳои макурро ба миён гузоштааст, шубҳа ҷой надорад.

Дар баробари ин таҳлили ҳамоҳанги судӣ нишон медиҳад, ки онҳо на ҳама вақт оқибати бепарвой ё надониستاني қонун аз ҷониби судьяҳо мебошанд. Баъзан сабаби сар задани ҳамоҳанги номукамалӣ ва номувофиқии матни қонун ба ҳисоб рафта, ин омил маънидодкунии онро мушкил мегардонад.

Масалан, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо дар бисёр мавридҳо норавшан аст, ки суд ин ё он роҳи таъин намудани ҷазои ниҳоиро интихоб намуда, бояд кадом муқарраротро ҳамчун сарчашма ба инобат гирад. Чунин ҳолат барои судҳо ҳангоми амалӣ намудани адолати судӣ мушкилиро ба вуҷуд оварда, дар одилона будани ҷазои таъиншуда барои маҳкумшуда шубҳаро ба миён меорад, баъзан ҷазои аз рӯи маҷмӯи таъиншуда бо андоза ё муҳлати худ аз ҷазои барои ҷинояти алоҳида таъиншуда чандон фарқ надорад.

Дар ҚЧ ҚТ тартиби таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо аз рӯи тартиби қ. 6, м. 67 ҚЧ ҚТ ҳангоми ҷой доштани шартан татбиқ накардани ҷазо аз рӯи парвандаи аввал муайян нашудааст.

Масоили таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ таваҷҷуҳи олимони зиёдро ҳамеша ба худ ҷалб сохтааст, аммо дараҷаи омӯзишу таҳлили ин масъалаи муҳим то имрӯз нокифоя ба назар мерасад. Масалан, то ҳол дар мавриди ҷудо намудани вақте ки пас аз он содир намудани ҷинояти нав боиси таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо мегардад, инчунин лаҳзаи баровардани ҳукм ё эътиборӣ қонунӣ пайдо намудани он, андешаҳои ягона ҷой надоранд. Дар қонун тартиби қисман зам намудани ҷазо муайян нашудааст, ки ин ба судҳо имкон медиҳад, қисми ҷазоҳои таъиншударо аз диди худ зам наоянд ва як қисми ҷазои барои ҷиноятҳои алоҳидаи ба маҷмӯи дохилшавандаро умуман ба эътибор нагиранд, ки ин омил боиси беасос озод гардидан аз қисми ҷазои таъиншуда мегардад.

Нуктаҳои зикрффта зарурати омӯзиш ва таҳлили минбаъдаи масоили таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо, коркарди таклифу пешниҳодҳои

асоснокро доир ба мукамалсозии қонунгузории ҷиноятӣ амалкунанда ва амалияӣ татбиқи онҳо дар ин самт тақозо менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Новобаста аз он ки КҶ ҚТ (таҳрири соли 1998) зиёда аз 24 сол боз мавриди амал қарор дорад, дар асоси ин Кодекс то ба ҳол вобаста ба масоили таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо ягон таҳқиқоти илмӣ дар сатҳи монографӣ сурат нагирифтааст. Танҳо баъзе аз масъалаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо дар алоқамандӣ бо дигар масъалаҳо дар асарҳои олимони тоҷик, аз ҷумла А.А. Абдурашидов², У.А. Азиззода³, Н.Б. Азимзода⁴, З.А. Камолов⁵, С.Т. Мирзоев⁶, Ҳ.С. Салимов⁷, И.Р. Тулиев⁸, Т.Ш. Шарипов⁹ ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Ба масъалаҳои назариявӣ ва амалиявӣ таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо бевосита таҳқиқоти як қатор олимони хориҷӣ Д.С. Дядкин¹⁰, Е.Ю. Жинкина¹¹, В.А. Измалков¹², Н.Н. Коротких¹³, Н.Н. Крупская¹⁴, Ю.С. Летников¹⁵, Н.Н. Рогова¹⁶, В.В. Савин¹⁷, С.Г. Спивак¹⁸, В.М.

² Ниг.: Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.

³ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 413 с.

⁴ Ниг.: Азимов Н.Б. Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних по новому уголовному законодательству Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2006. – 186с.

⁵ Ниг.: Камолов З.А. Система наказаний по Уголовному кодексу Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2009. – 193 с.

⁶ Ниг.: Мирзоев С.Т. Ҷарима ҳамчун ҷазо ва масъалаҳои татбиқи он тибқи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... н.и.ҳ. – Душанбе, 2020. – 204 с.

⁷ Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ / Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Ғаффорова. – Душанбе, 2010. – 205 с.

⁸ Ниг.: Тулиев И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистана (система, виды наказаний и их назначение): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – 217 с.

⁹ Ниг.: Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве. Проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2006. – 176 с.

¹⁰ Ниг.: Дядкин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2009. – 549 с.

¹¹ Ниг.: Жинкина Е.Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 211 с.

¹² Ниг.: Измалков В.А. Назначение уголовного наказания: общие теоретические начала и практические проблемы их применения: дис. ... канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2012. – 226 с.

¹³ Ниг.: Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Урал, 2017. – 406 с.

¹⁴ Ниг.: Крупская Н.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров: дис. ... к.ю.н. – Ростов-на-Дону, 2007. – 201 с.

¹⁵ Ниг.: Летников Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – 204 с.

Урчуков¹⁹, Т.Г. Черненко²⁰, Т.Г. Чернова²¹, Э.Г. Шкредова²² ва дигарон бахшида шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзуҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқот яке аз мавзуҳои мубрам ва амалан таҳқиқнашуда дар илми ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ ба сархати 9 «Самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмӣ - техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» мувофиқат менамояд²³.

Ҳамчунин, таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷӯбаи барномаи дурнамои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсия, омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз таҳлили комплекси назариявӣ ва амалии масоили таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, коркарди таклифу пешниҳодҳо оид ба мукамалсозии қонунгузори ҷиноятӣ ва амалияи судӣ дар ин самт иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба ин мақсадҳо иҷрои вазифаҳои зерин зарур доништа шуд:

– таҳлили мафҳум ва шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо;

¹⁶ Ниг.: Рогова Н.Н. Совокупность преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 167 с.

¹⁷ Ниг.: Савин В.В. Назначение наказания при множественности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 212 с.

¹⁸ Ниг.: Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. канд. юрид. наук. – М., 2007. – 211 с.

¹⁹ Ниг.: Урчуков В.М. Совокупность приговоров по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2008. – 151 с.

²⁰ Ниг.: Т.Г. Черненко. Формы множественности преступлений в уголовном кодексе Российской Федерации и уголовно-правовой доктрине // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2016. – №3 (21). – С. 103-105.

²¹ Ниг.: Чернова Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук. – Йошкар-Ола, 2001. – 187с.

²² Ниг.: Шкредова Э.Г. Формы множественности преступлений в современной уголовно-правовой доктрине / Э.Г. Шкредова // Журнал российского права. – №9. – 2012. – С. 50-54.

²³ Қарори ҲҚТ «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмӣ – техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025» аз 26 сентябри соли 2020, таҳти №503 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.12.2020).

– мафҳуми нави маҷмӯи ҷиноятҳо, аломатҳои фарқкунандаи он аз дигар шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо;

– баррасии асосҳои умумии таъини ҷазо ва таҳлили хусусиятҳои татбиқшавии онҳо ҳангоми маҳкумшавӣ аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо;

– таҳлили тарзҳои таъини ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо;

– муайянкунии тартиби таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо;

– ҷамъбастии таҷрибаи суди.

– таҳияи тавсияҳо барои мукамалнамоии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот. муносибатҳои ҷамъиятии бо меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ танзимшаванда, ки ҳангоми таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба вучуд меоянд, ташкил медиҳанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. аз меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, мурофиавии ҷиноятӣ, Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятӣ ҚТ, қонунгузории ҷиноятӣ давлатҳои хориҷӣ, монографияҳо, адабиётҳои таълимӣ, мақолаҳои илмӣ ва таҷрибаи судӣ оид ба татбиқшавии меъёрҳои ба таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо алоқаманд иборат мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ марҳилаҳои тасдиқ, омода намоеши диссертатсия, муҳокимаи он дар кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсия ва Шуро (семинар)-и илмӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро фаро гирифта, барои ҳимоя тавсия карда шудааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири солҳои 2017-2022 буда, макони амалисозии он Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои илмиву назариявии олимони ватаниву хориҷӣ, ки ба масъалаҳои таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бахшида шудаанд, ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқотро усули диалектикий идрок ташкил медиҳад. Дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои

умумиилмӣ ва махсуси даркнамоӣ, ба монанди таҳлили системавии меъёрҳо оид ба маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо, усулҳои мантиқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ ва усулҳои омӯи истифода шудаанд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро омӯзиш ва таҳлили зиёда аз 1000 парвандаҳои ҷиноятии марбут ба таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъинотҳои коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди шаҳри Душанбе ва Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур яке аз нахустин таҳқиқоти диссертатсионӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ ба ҳисоб меравад, ки бевосита ба масъалаҳои назариявӣ ва амалии таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо тибқи КҶ ҚТ бахшида шудааст.

Дар диссертатсия таҳқиқоти комплекси таҳлили тарзҳои таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо ҳам нисбати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ анҷом дода шудааст. Хатогиҳои нисбатан паҳншуда дар амалии судӣ ҳангоми таъини ҷазо дар ин самт ба таври васеъ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар рафти таҳқиқот афзалият ва камбудии дар қонунгузори амалкунанда ҷойдошта мавриди муҳокима қарор дода шуда, таклиф ва пешниҳодҳои асоснок барои такмил додани меъёрҳо оид ба таъини ҷазо, инчунин амалии татбиқшавии онҳо пешниҳод гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳои илмӣ зерин пешниҳод мегарданд, ки онҳо навгони таҳқиқотро ба таври зайл ифода месозанд:

I. Пешниҳодҳое, ки дорои хусусияти назариявӣ мебошанд:

1. Зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс содир гардидани ду ё зиёда ҷиноятҳоеро фаҳмид, ки аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро доранд, новобаста аз он ки шахс барои ин ҷиноятҳо ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, агар ҳадди ақал нисбати ду ҷинояти содиршуда ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро истиснокунанда ҷой надошта бошанд.

Шаклҳои сершуморагӣ бояд тарзе ҷудо карда шаванд, ки он ба таври объективӣ ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои ба онҳо дохилшаванда, инчунин ба ҷамъият хавфнокии шахси барои содир намудани ҷиноятҳои мазкур гунаҳгорро инъикос карда тавонанд.

Вобаста ба мавҷуд будан ё набудани доғи судии шахси гунаҳгор метавон чунин шаклҳои сершуморагиро ҷудо намуд:

а) сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар он кирдорҳои ҷиноятӣ то маҳкумшавӣ содир шудаанд. Ба ин дохил мешавад: маҷмуи воқеъ ва идеалии ҷиноят; такрори ҷиноят ҳангоми ҷой надоштани маҳкумшавӣ;

б) сершуморагии ҷиноятҳо ҳангоми содир гардидани ҷинояти минбаъда аз ҷониби шахсе, ки барои ҷинояти қаблӣ доғи судӣ дорад. Ба ин шакли сершуморагӣ мансуб доништа мешаванд: ретседиви ҷиноят; содир гардидани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки доғи судии ӯ ҳангоми ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад ва такрори ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ.

2. Барои ҷинояти муайян ҷазо таъин намуда, суд бояд онро, аз як тараф, ба он ҳамчун ҷинояти ягона бо дарназардошти тамоми аломат ва ҳолатҳои, инчунин асосҳои умумии таъини ҷазо баҳои мустақилона диҳад ва ҳамзамон ҷиноятҳои алоҳида бояд дар маҷмуъ баҳогузори карда шаванд, ки ин имкон медиҳад ба шахс ҷазои ниҳии вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии маҷмуи ҷиноятҳо мувофиқ таъин карда шавад.

Ба роҳбарӣ гирифтани асосҳои умумии таъини ҷазо аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳо ва ё маҷмуи ҳукмҳо шартӣ бебаҳси қонунгузор ҳангоми таъини ҷазо ба шахс, ки барои ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав равона шудааст, мебошад.

3. Судҳо тарзи дахлдори муайян намудани ҷазои ниҳиро интиҳоб намуда истода, яъне ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, қисман ё пурра зам намудани ҷазоҳо бояд, чунин ҷазое таъин намоянд, ки аз як тараф ба талаботи қонун ва хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷинояти содиршуда мувофиқ бошад ва аз тарафи дигар чунин ҷазо набояд аз ҳад зиёд вазнин бошад. Ҷазо

бояд дар чуни намуд ва андозае таъин гардад, ки барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав кофӣ бошад.

Зам намудани ҷазо ҳамеша барои пурзӯр намудани ҷазои маҳкумшуда равона шудааст. Он дар қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои аз рӯи ҷиноятҳои гуногун таъиншуда, ки он нигоҳ доштани хусусиятҳои сифатӣ ва шуморавии шахсро нишон медиҳад, ифода меёбад.

Ҳангоми қисман зам намудани ҷазоҳо ҷазои нисбатан вазнинтар ҳамчун ҷазои асосӣ ба назар гирифта мешавад. Аз рӯи ҳамаи дигар ҷиноятҳо чун ҷиноятҳои ягона ҷазо бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии онҳо таъин карда мешавад. Онҳо нақши банизомдароварандагони иловагиро, ки ҷазои судшавандаро пурзӯр менамояд, иҷро менамоянд. Суд ба ҷазои асосӣ таъия карда, омилҳои таъсиррасон ба пурзӯр намудани ҷавобгариро бинобар содир намудани ҷиноятҳои сершумор муқаррар намуда, дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро муайян месозад. Минбаъд суд аз маҷмуи ҷазоҳо қисми мувофиқ ба дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро ҷудо намуда, онро бо ҷазои асосӣ ҳамроҳ менамояд. Дар ин маврид қисми боқимондаи ҷазо аҳамияти худро аз даст дода, ба таркиби ҷазои таъиншуда ҳамроҳ мегардад.

Чуни маънидод намудани тарзҳои муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳо ва масъалаҳои қисман зам намудани ҷазоҳо мазмуни нав пайдо менамоянд.

4. Пурра зам намудани ҷазо дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки ҷиноятҳои маҷмуиро ташкилkunанда аз рӯи хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ, инчунин муносибати гунаҳгор ба кирдорҳои содирнамуда дар як сатҳ қарор доранд. Ин ҷиноятҳо аз ҳамдигар ба таври назаррас фарқ накарда, доираи якдигарро танг намесозанд ва яке аз дигаре бо хусусиятҳои худ бартарӣ надошта, дар баробари ин, қонунгузор пурзӯр намудани ҷавобгариро аз рӯи ин ҷиноятҳо талаб менамояд.

5. Мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳоро тарзи чоруми муайян намудани ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо метавон шумурд. Аз ин лиҳоз, бо мақсади мукамалсозии қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо пешниҳод мешавад, ки мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳои алоҳида ба сифати тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой дар м.68 КҶ ҚТ мустаҳакам карда шавад.

Таҳлили меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ муаллифро ба хулоса овардааст, ки дар қонунгузории кишвар вобаста ба институти мазкур як қатор масъалаҳои баҳсталаб вучуд доранд. Ҷиҳати рафъи онҳо аз ҷониби муаллиф як қатор **тавсияҳои амалӣ** пешниҳод шудаанд.

II. Пешниҳодҳое, ки хусусияти амалӣ дорад:

1. Ҷумлаи аввали қисми 1, м. 20 КҶ ҚТ ба таври зайл оварда шавад:

«Маҷмуи ҷиноятҳо – ин миқдори гуногуни кирдорҳое, ки дар худ на камтар аз ду таркиби ҷинояти аз ҳамдигар фарқкунандаро доро буда, барои ҳеҷ кадоми онҳо шахс бо ҳукми ба қувваи қонуни даромадаи суд маҳкум нашудааст, фаҳмида мешавад».

Банду басти ҷиноят аз рӯи маҷмуи онҳо дар алоҳидагӣ, мувофиқи банд, қисм ва ё моддаи (моддаҳои) Кодекси мазкур ба амал бароварда мешавад».

2. Ҷумлаи охирини қисми 6, моддаи 67 КҶ ҚТ ба таври зерин тағйир дода шавад:

«Дар ин ҳолат ҷазои аз рӯи ҳукми якум адогардида пурра ба муҳлати ҷазои ниҳой ҳисоб карда шавад».

3. Вобаста ба талаботи дар қ.1 м.4 КҶ ҚТ муайяншудаи принципи қонуният зарур аст, ки муқаррароти дар қ.6 м.310 КМҶ ҚТ мустаҳакам гардида ба КҶ ҚТ дар таҳрири зерин дохил карда шавад:

«Моддаи 64¹ Таъини ҷазо ҳангоми бо тартиби соддакардашудаи тафтишотӣ судӣ баррасӣ гардидани парванда

Ҳангоми бо тартиби соддакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда ҷазои таъиннамудаи суд аз се ду ҳиссаи муҳлат ё андозаи ҷазои

баландтарини барои ҷиноятҳои содиршуда пешбинигардида зиёд буда наметавонад»

4. Дар қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ сухан оид ба тарзи махсуси таъин намудани ҷазо, яъне тарзи мустақилона таъин шудан ва иҷро гардидани ҷазоҳое меравад, ки аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо таъин шудаанд, вале дар он нишондод оид ба таносуби ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк бо ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҷой надорад. Барои бартараф намудани чунин ҳолат ки мумкин аст, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо пайдо шавад, пешниҳод мегардад, ки қисми 2 м.69 КҶ ҚТ чунин тағйир дода шавад: «Ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озоди маҳрум сохтан ва ҷазои қатл зам шуданашон мустақилона иҷро мешаванд».

5. Қисми 5 м. 68 КҶ ҚТ дар мазмуни зерин тағйир дода шавад:

«Ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмуи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад, ба ғайр аз ҳолатҳои ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар».

6. Аз рӯйи мазмун қ.6 м. 68 КҶ ҚТ ислохталаб мебошад, зеро дар он сухан танҳо оид ба тартиби ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ кардани ҷазои иловагии аз рӯйи ҳукми пештара иҷронашуда рафта, тартиби ҳамроҳ гардидани худӣ ҷазоҳои иловагӣ, ки ҳам бо ҳукми пештара ва ҳам бо ҳукми нав таъин шудаанд, аз назар дур мондааст. Ғайр аз ин, дар қ.5 м.67 КҶ ҚТ на фақат қоидаҳои ба ҷазои асосӣ

ҳамроҳ намудани ҷазои иловагӣ, балки ба ҳам ҳамроҳ гаштани онҳо низ муқаррар шудааст.

Бинобар ин, ба мақсад мувофиқ мебуд агар қисми 6 м.68 КҶ ҚТ ба тариқи зайл тағйир дода шавад:

«Ҳамроҳ кардани намудҳои ҷазоҳои иловагӣ ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳои мутобиқи қоидаҳои қ.5 м.67 КҶ ҚТ сураат мегиранд».

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот бо мубрамияти мавзӯ, навгонии илмӣ ва ҳулосаҳои характери назариявӣ ва амалидошта муайян карда мешаванд. Натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф аз ҷиҳати назариявӣ ба рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муҳофизати ҷиноятӣ саҳми муайян гузошта, натиҷаи гузаронидани таҳқиқот ба ташаккули донишҳои оид ба институти таъини ҷазо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мусоидат карда метавонад. Ҳулоса ва пешниҳодоти таҳқиқотро ҳангоми таҳияи дастуроти назариявӣ ва амалӣ, баҳри такмил додани таъини ҷазо метавон истифода намуд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз имконоти истифодаи натиҷаи пажӯҳиши мавзӯ дар таҳияи қонунҳои соҳа дар раванди таълим, аз ҷумла, ҳангоми хондани лексияҳо ва гузаронидани машғулиятҳои семинарӣ аз ҳуқуқи ҷиноятӣ ва иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии таълимӣ иборат аст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро кори илмӣ ба таври объективона анҷомдодашуда, дақиқияти маълумот, таҳлил, муҳокима ва баҳсҳои дар ҷараёни таҳқиқот барпошуда, кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, инчунин анҷом додани таҳқиқоти диссертатсионӣ муайян мекунад. Ҳулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили амиқу илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.08 – Ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, ки бо қарори Раёсати Комиссияи

олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 апрели соли 2017, таҳти №1/4 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот бо сатҳи нафгонии илмӣ диссертатсионӣ, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, интишороти илмӣ, ки бо саҳми бевоситаи ӯ омода карда шудаанд, инчунин бо маърузаҳо дар семинарҳо ва конференсияҳои илмӣ-амалии гуногун тасдиқ карда мешавад. Ҳамзамон, дар тарзи навишт, масъалагузорӣ ва услуби диссертатсия саҳми шахсии муаллифи диссертатсия акс ёфтааст. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бевосита аз ҷониби довталаб омода карда шуда, натиҷаҳои он дар маҷаллаҳои илмӣ феҳристи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, дар он муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст. Диссертатсияи мазкур дар Шурои (семинари) илмӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон низ мавриди муҳокима қарор гирифта, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмӣ зерин ба тариқи маъруза аз ҷониби муаллифи рисола пешниҳод гардидаанд:

а) байналмилалӣ:

– Конференсияи шашуми байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масоили мубрами ҳуқуқшиносӣ» – маъруза бо забони русӣ дар мавзӯи «Муайян кардани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯи ҳукми қаблӣ (Определение неотбытой части наказания назначенного по предыдущему приговору)» дар Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон санаи 26.04.2019 (ш. Душанбе);

– Конференсияи илмӣ-амалии ҳаштуми байналмилалӣ дар мавзӯи «Низоми миллии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои ИДМ: омӯзиши ҷараён ва омилҳои рушд» – маъруза дар мавзӯи «Тартиби татбиқи

тарзи қисман зам намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо» дар Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон санаи 30.10.2020 (ш. Душанбе).

– Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф (солҳои 2020-2040)» дар Донишгоҳи давлатии тиҷоратии Тоҷикистон санаи 27-28 декабри соли 2022 (ш. Душанбе).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Оид ба хулосаҳо, тавсия ва муҳтавои диссертатсия мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақола дар нашрияҳои ватанӣ бо забони тоҷикӣ ва русӣ интишор гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҳаҷми ба талаботи дахлдори Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқбуда, иҷро карда шудааст. Рисолаи мазкур аз номгӯйи ихтисорот ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, шаш зербоб (параграф), хулосаву тавсияҳо, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва интишороти муаллиф вобаста ба мавзуи диссертатсионӣ иборат мебошад. Ҳаҷми умумии рисола 228 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. МАҶМЁИ ҶИНОЯТҶО ҶАМЧУН ЗОҶИРШАВИИ СЕРШУМОРАГИИ ҶИНОЯТҶО

1.1. Сершуморагии ҷиноятҷо: мафҳум ва шаклҳои он

Сершуморагии ҷиноятҷо ин таносуби якҷанд ҳуқуқвайронкуниҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида дар кирдори ҷамон як шахс мебошад. Ҷой доштани сершуморагии ҷиноятҷо дар кирдори шахс аз равиши зиддиичтимоӣ доштани шахсият, дар ӯ мавҷуд набудани хоҳиши риоя намудани қонунҷо далолат медиҳад. Аз ҷониби шахс содир гаштани якҷанд ҷиноят ҷам ба шахсони алоҳида ва ҷам ба давлат зарари калони ахлоқӣ, ҷисмонӣ ё моддӣ мерасонад. Ҷангоми ғайолияти чандинкаратаи ҷиноятӣ дар шахс далели муносибати устувори манфӣ ба манфиатҳои бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда ошкор мегардад. Ин ба шахрвандони аз ҷиҳати ахлоқӣ ноустувор таъсири манфӣ расонида, дар онҷо таасуроти имконияти бе ҷазо монданро барои содир намудани ҷиноят ба вуҷуд оварда, шартҳои асосии зиёдшавии ҷинояткории касбӣ гашта метавонад.

Ҷар як кирдори ба сершуморагӣ дохилшаванда ҳатман бояд таркиби мустақили ҷиноятро дошта бошад. Дар сершуморагии ҷиноятҷо, на бештари миқдори кирдор, балки миқдори таркибҳои ҷиноят асос мебошад. Таркиби ин ҷиноятҷо метавонанад бо ҷам аз рӯйи аломатҳои он – объект, тарафи объективӣ ва субъективӣ мувофиқат намоёнд ва ё фарқ намоёнд. Аммо ҷиноятҷо, ки сершуморагиро ташкил медиҳанд, дорои як аломати умумӣ мебошанд, яъне субъекти ҷиноят, ки ҷамон як шахс ба ҳисоб меравад. Субъекти ҷиноят ҷама ин ҷиноятҷои содиршударо ба сифати ягонагии том муттаҳид месозад. Ҷар яке аз кирдорҳои субъекти сершуморагии ҷиноятҷо аҳамияти ҳуқуқи ҷиноятии худро нигоҳ медорад. Ин нукта бо он маънидод мегардад, ки нисбати ҷар як кирдори содиршуда метавон ҷазо таъин кард.

Агар нисбати яке аз ду кирдори содиршуда асосҳои зерин вуҷуд дошта бошанд:

«– шахс бо асосҳои пешбинишавандаи моддаҳои 71 - 75 КҶ ҚТ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шуда бошад;

– вобаста ба қабули санади авф аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шуда бошад;
– доғи судиаш бардошта шуда бошад ё барҳам хӯрда бошад»²⁴, сершуморагии ҷиноятҳо ҷой надоранд.

Нуқтаи назари дар адабиёти ҳуқуқӣ иброзшуда оид ба он ки «сершуморагии ҷиноятҳо институти мустақили ҳуқуқӣ ҷиноят ҳисоб шуда, ҳама масъалаҳои ба он дахл дошта бояд ба таври комплексӣ ҳал гарданд», ҷолиби диққат мебошад²⁵.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо ба таври гуногун муайян карда мешавад. Вобаста ба ин муаллифони гуногун як хусусияти сершуморагиро ҷудо намуда, хусусиятҳои дигари онро сарфи назар менамоянд, мафҳум ва моҳияти онро дар адабиёти ҳуқуқӣ гуногун арзёбӣ кардаанд.

Ба ақидаи В.Н. Кудрявцев «сершуморагии ҷиноятҳо бо он тавсиф меёбад, ки ҳама кирдорҳои содиршударо як меёри қисми махсус, ки ҷинояти ягонро пешбинӣ месозад, дар бар намегирад. Дар як вақт кирдорро ба лаҳзаҳои гуногун метавон ҷудо кард, ки ҳар яки он таркиби мустақили ҷиноятро ташкил медиҳад»²⁶ Чунин муайян намудани сершуморагии ҷиноятҳо баҳсталаб ба назар мерасад, чунки имконияти ба лаҳзаҳо ҷудо намудани кирдори аз тарафи як шахс содиршуда ба якҷанд ҷинояти мустақил на дар ҳама ҳолат сершуморагии кирдорҳои ҷиноятиро ташкил медиҳад. Он ба як қатор ҷиноятҳои дигар низ хос мебошад (масалан, ҷинояти қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси фавти ҷабрдида мегардад, метавон ҳамчун ду ҷиноятӣ мустақил: қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан арзёбӣ шавад).

Ба андешаи В.П. Малков «сершуморагии ҷиноятҳо бояд ҳамчун ҳолатҳои аз тарафи шахс содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят, новобаста аз маҳкум шудан ё нашудани ӯ, муайян намуд, агар дар ин ҳолат ҳадди ақал нисбати ду ҷиноят

²⁴ Ҳуқуқӣ ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 310.

²⁵ Ниг.: Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р. Множественность преступлений как институт советского уголовного права. – Свердловск, 1967. – С. 3.

²⁶ Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. – М., 1965. – С. 285.

оқибатҳои ҳуқуқӣ барҳам нахӯрда бошанд ё монеаҳои мувофиқ барои таъқиби ҷиноятӣ қой надошта бошанд»²⁷.

Яковлев А.М. бе ошкор сохтани аломатҳои муҳими сершуморагии ҷиноятҳо танҳо шаклҳои дар қонун зикршудаи онро нишон дода, иброз медорад, ки «мафҳуми сершуморагии кирдорҳои ҷиноятӣ таҷассуми мушаххаси худро дар мафҳумҳои такрорӣ, ретсидив ва маҷмӯи ҷиноятҳо пайдо менамояд»²⁸.

Галиакбаров Р.Р. сершуморагии кирдорҳои ҷиноятиро ҳамчун «амалишавии якчанд ҳуқуқвайронкунӣ дар рафтори ҳамон як шахс, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст ва ҳар яке аз рафтори ҷамъиятӣ бояд таркиби мустақили ҷиноятро дошта, аҳамияти ҳуқуқии худро нигоҳ медорад»²⁹, муайян месозад.

Н.Ф. Кузнецова чунин меҳисобад, ки «сершуморагии ҷиноятҳо ба як ё якчанд объект расонидани зарари ҷиноятӣ зиёда аз як маротиба ташкил медиҳад»³⁰.

Андешаҳои М. Н. Становский диққатҷалбкунанда мебошанд, ки мувофиқи он барои сершуморагии ҷиноятҳо шароити махсус хос буда, дар он ҳуди содир намудани ҷинояти аввалро низ метавон ба ин намуди кирдор мансуб донист. Ба сифати ин шароит муаллиф омилҳои зеринро мансуб медонад:

– аввалан, мафҳуми сершуморагӣ тарафи миқдории ин ё он зухуротро инъикос месозад. Ин маҷмӯи унсурҳои мебошанд, ки аз рӯи ин ё он аломат ба Гуруҳҳои алоҳида ҷудо гардидаанд. Дар мафҳуми ҳуқуқӣ сершуморагӣ Гуруҳҳои алоҳидаи ду ва зиёда ҷиноят мебошад;

– дуум, омилҳои сершуморагии ҷиноятро ташкилдиханда метавонанд тавассути як ё якчанд кирдорҳо дар вақтҳои гуногун содир шаванд. Ҳар як унсури сершуморагӣ, новобаста аз хусусият ва намуди сершуморагӣ, дар умум таркиби мустақили ҷиноят мебошанд;

²⁷ Малков В.П. Множественность преступлений и ее форма по советскому уголовному праву. – Казань, 1982. – С. 9.

²⁸ Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 5.

²⁹ Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р. Множественность преступлений деяний как институт советского уголовного права. – Свердловск, 1967. – С. 8.

³⁰ Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. – М., 1958. – С. 142.

– сеюм, омилҳои ҷиноятҳои сершуморагиро ташкилдиханда дар лаҳзаи баррасии парванда бояд хусусиятҳои ҳуқуқии худро нигоҳ дошта бошанд. Ин ифодагари он аст, ки нисбати ҳар як ҷиноят асосҳои монешаванда барои дохил намудани он ба доираи айбдорнамоӣ ва ё баҳисобгириӣ дар таъини ҷазо ҷой надоранд»³¹.

Ба ақидаи Ю.А. Красиков ба сершуморагии ҷиноятҳо ҳолатҳоеро бояд дохил намуд, ки шахси гунаҳгор бо як ё якчанд кирдори пайдарҳам содир намудааш таркиби якчанд ҷиноятро амалӣ месозад. Сершуморагии ҷиноятҳо инъикоси худро дар қонуни ҷиноятӣ, ки асос (банду баст) ва ҳадди ҷавобгарию ба танзим медароранд, пайдо менамояд³².

Н.Б. Алиев сершуморагии ҷиноятҳоро ҳамчун мафҳуми ҳуқуқие муайян месозад, ки аз ҷониби як шахс содир намудани ду, се ва зиёда ҷиноятро новобаста аз ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида шудан ё нашудан дар бар мегирад³³.

Чунин андешаро Раҳимзода Р.Ҳ. низ ҷонибдорӣ менамояд. Муҳаққиқ ин мафҳумро ба таври зайл шарҳ медиҳад: «сершуморагии ҷиноятҳо ин аз ҷониби як шахс содир намудани ду ё зиёда ҷиноятҳое, ки ҳар кадоми онҳо тамоми аломатҳои ду ё зиёда таркиби ҷиноятро доро мебошанд»³⁴.

В.П. Малков дар ин маврид дуруст қайд менамояд, ки: «нишон додани аз тарафи як шахс содир гаштани ду ва ё зиёда ҷиноят ҳамчун аломати сершуморагии ҷиноятҳо асоснок ҳисоб мешавад, чунки бо ин ба умумияте ишора мешавад, ки барои ҳама ҳолатҳои зоҳиршавии сершуморагии ҷиноятҳо хос аст. Аммо нишон додани танҳо ҳамин аломат ҳангоми тавсифи мафҳуми баррасишаванда нокифоя мебошад, зеро на ҳама ҳолатҳои аз тарафи шахс содир гаштани якчанд ҷиноят мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳоро дар бар мегирад. Аз ҷумла, ҳолатҳои содир гаштани ҷинояти нав пас аз барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ, гузаштани муҳлати ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашидан барои ҷиноятӣ қаблан содиршуда, авф ё

³¹ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 101.

³² Ниг.: Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). – М., 1988. – С. 6.

³³ Ниг.: Алиев Н.Б. Множественность преступлений / Н.Б. Алиев // Социалистическая законность. – 1981. – №6. – С. 27.

³⁴ Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе, 2019. – С. 310.

бахшиши ҷазо, инчунин ҷой доштани ҳолатҳои барои оғози парвандаи ҷиноятӣ монеашиаванда ба мафҳуми сершуморагии ҷиноят дохил намешаванд. Бинобар ин, ба мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аломатҳои дигари моҳияти мафҳуми мазкурро равшансозанда дохил карда шаванд»³⁵.

Криволапов Г.Г. қайд месозад, ки: «аломатҳои сершуморагии ҷиноятҳо инҳо ҳисоб мешаванд:

- содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят;
- пайдарҳам (дар вақтҳои гуногун) содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят;
- барои ҳар як ҷинояти ба сершуморагӣ дохилшаванда оқибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ аз далели содиршудани он бароянда нигоҳ дошта мешаванд»³⁶.

Ба андешаи А.Н. Фистин, «мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо ҳам тавассути нишондиҳандаҳои миқдорӣ, яъне миқдори кирдорҳои барои ҷамъият хавфноки содиршуда ва ҳам табиати ҳуқуқии онҳо, мутобиқат намудани кирдор ба таркибҳои мушаххаси ҷиноятҳо тавсиф мегардад»³⁷. А.В. Наумов сершуморагии ҷиноятҳоро чунин муайян месозад: «аз ҷониби шахс содир гаштани ду ё зиёда ҷиноят мебошад, ки имконияти ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан бо ҳар яки он ҷой дошта бошад ё оқибатҳои ҳуқуқӣ барои ҷиноятҳои қаблан содиршуда барҳам нахӯрда бошанд»³⁸.

Аз рӯйи таърифи додаи Ю.Н. Юшков «сершуморагиро танҳо ҷиноятҳое ташкил медиҳанд, ки аз рӯйи аломатҳои объективӣ ва субъективиашон мустақил мебошанд. Дар ин маврид аҳамият надорад, ки ҳама ҷиноятҳо то маҳкумшавӣ ё як қисми онҳо пас аз маҳкумшавӣ барои ҷинояти аввал содир шудаанд, инчунин бо кадом шакли ҳуқуқӣ (модда, қисми модда ё банди он) ҷавобгарӣ барои онҳо

³⁵ Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву: дис. ... д-ра юрид. наук. – Казань, 1974. – С. 12-13.

³⁶ Криволапов Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву и установление ее признаков органами внутренних дел. – М., 1989. – С. 12.

³⁷ Фистин А.Н. Уголовно-правовая оценка множественности преступлений. – М., 1979. – С. 5.

³⁸ Уголовное право. Том 1. Общая часть. Учебник для академического бакалавриата / Отв. ред. А.В. Наумов, А.Г. Кибальник. – М., 2019. – С. 204.

муқаррар мешавад, яъне муҳим он аст, ки муҳлати таъқиби ҷиноятӣ нагузашта ва доғи судӣ бардошта ё барҳам нахӯрда бошад»³⁹.

В.Ф. Шмелов чунин мешуморад, ки зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс пайдарҳам содир гаштани ду ва ё зиёда ҷинояте фаҳмида шавад, ки ҳадди ақал нисбати дутои он оқибатҳои ҳуқуқӣ бекор нашудаанд⁴⁰. В.Ф. Шевченко бошад, сершуморагии ҷиноятҳоро дар ҳаракати (беҳарактии) як шахс мавҷуд будани якчанд кирдори дар меъёрҳои мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинишударо новобаста аз далели ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида шудан нисбати ин ҷиноятҳо муайян месозад⁴¹.

Оид ба сершуморагии ҷиноятҳо муҳаққиқ Н.Н. Коротких чунин менигорад: «ин аз ҷониби ҳамон як шахс содир гардидани ду ва ё зиёда ҷиноят мебошад, ки дар як ё якчанд моддаҳои Қисми махсуси КҶ пешбинӣ гардида, асос барои таъини ҷазои саҳтар ва татбиқи қоидаҳои махсуси таъини ҷазо мегарданд»⁴².

Г.С. Досаева чунин мешуморад, ки сершуморагии ҷиноятҳо инчунин ҳолати дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишудаи аз тарафи як шахс содир гаштани ду ва ё зиёда ҷиноятҳои мустақил мебошад, ки ҳангоми он ба мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда зарур аст, ки ба шахси мазкур ҷазои ниҳоиро таъин созад⁴³.

Ақидаҳои олимони дар боло зикршударо ҷамъбаст намуда, чунин меҳисобем, ки танҳо ба сифати аломати сершуморагии ҷиноятҳо ишора кардан ҳамчун асос барои таъини ҷазои саҳттар ва татбиқи қоидаҳои махсуси таъини ҷазо қобили қабул набуда, ин тарзи андешаронӣ моҳияту мазмуни мафҳуми мазкурро равшан намесозад. Ғайр аз ин, қонунгузор на дар ҳама ҳолат пурзӯр намудани ҷавобгарию барои содир намудани якчанд ҷиноят муносиб медонад: масалан, ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо истифодаи тарзҳои ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар

³⁹ Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания): дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – С. 36.

⁴⁰ Ниг.: Шмелов В.Ф. Уголовная ответственность при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – С. 20.

⁴¹ Ниг.: Шевченко В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1998. – С. 11-12.

⁴² Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – Владивосток, 2016. – С. 49.

⁴³ Ниг.: Досаева Г.С. Уголовно-правовой институт множественности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2017. – С. 231-232.

ва қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда роҳ дода мешавад, вале ҳангоми такрори ҷиноят ягон ҳел қоидаҳои махсуси таъини ҷазо муқаррар намешавад.

Ба андешаи мо, зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс содир гардидани ду ё зиёда ҷиноятҳои фаҳмида шавад, ки аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро дошта, новобаста аз он ки шахс барои ин ҷиноятҳо ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, агар ҳадди ақал нисбати ду ҷинояти содиршуда ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятиро истисноқунанда ҷой надошта бошанд.

Дар асоси таърифи зикршуда аломатҳои метавон муқаррар намуд, ки сершуморагии ҷиноятҳо тавсиф медиҳанд. Агар аломатҳои сершуморагии ҷиноятҳо, аз як тараф, моҳияти онро ошкор созанд, аз тарафи дигар, имкон медиҳанд онро аз дигар мафҳумҳои ба ҳам монанд ҷудо созем. Ба ин аломатҳо дохил мешаванд:

1. Ҷиноятҳои сершуморагиро ташкилдиҳанда дорои як унсури умумӣ мебошанд.

2. Содир намудани ду ё зиёда ҷиноятҳо сершуморагии ҷиноятро ташкил медиҳанд.

3. Ҳар як ҷинояти ба сершуморагӣ дохилшаванда аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро дорост.

4. Сершуморагии ҷиноятҳо аз ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида шудан ё нашудани шахс вобастагӣ надорад.

5. Сершуморагии ҷиноятҳо новобаста аз дар як вақт ё вақтҳои гуногун содир гаштани ҷиноятҳо ҷой доранд.

6. Сершуморагии ҷиноят ҷой надорад, агар нисбати яке аз ду ҷинояти содиршуда оқибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятро истисноқунанда ҷой дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, аҳамияти ҳуқуқӣ ҷиноятҳои мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо дар инъикоси дурусти аз ҷониби як шахс содир гаштани якчанд ҷиноят, новобаста аз ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашида шуданаш барои кирдорҳои содирнамуда, ифода мегардад.

Танҳо муайян намудани мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии сершуморагии ҷиноятҳо имконияти ошкор сохтани моҳияти ҳуқуқии ҳар ҳолати содир намудани якчанд ҷиноятро намедихад. Бинобар ин, таснифи сершуморагии ҷиноятҳо ба шаклҳои алоҳида талаб карда мешавад. Аз сабаби он ки сершуморагии ҷиноятҳо ҳамчун институти ҳуқуқӣ ҳолатҳои гуногунро дар бар мегирад, масъалаи шаклҳои он дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ мураккаб ва баҳсталаб боқӣ мемонад.

Ҳангоми тавсифи масъалаи мазкур ду давраи инкишофи қонунгузорию ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст: шуравӣ ва пасошуравӣ. Дар КҶ ҚШС Тоҷикистон соли 1961, чунин намудҳои сершуморагии ҷиноятҳо ба назар гирифта шуда буд: маҷмӯи ҷиноят, такрорӣ, мунтазам, ретсидив, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ онҳо ба се намуди сершуморагии ҷиноятҳо муттаҳид карда мешуданд: 1) маҷмӯи ҷиноятҳо; 2) такрори ҷиноят (ва хелҳои махсуси он: мунатазам содир намудани ҷиноят, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят); 3) ретсидиви ҷиноят⁴⁴.

А.М. Яковлев, П.С. Дагел, Г.Т. Ткешелиадзе ва В.Ф. Шмелев низ се шакли сершуморагии ҷиноятҳоро фарқ намуданд: такрорӣ, маҷмӯъ ва ретсидиви ҷиноят⁴⁵.

Вобаста ба андешаи олимони дигар, такрорӣ ва ретсидив ба мафҳуми боз ҳам умумӣ – такрор кардани ҷиноят, ҷиноятҳои муттаҳидкардашуда алоқамандӣ дошта, дар ин асос ду намуди сершуморагии ҷиноятҳо фарқ карда мешуд: 1) такрор кардани кирдорҳои ҷиноятӣ (такрорӣ, ретсидив); 2) маҷмӯи ҷиноят⁴⁶.

Аммо, баъзе олимони ақидаҳои дигарро оид ба шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо иброз менамоянд. Масалан, Т.М. Кафаров ду намуди сершуморагии ҷиноятҳоро ҷудо менамояд: аввалан, такрор намудани ҷиноят, ки бо пайдарҳамии ҷиноятҳои содиршуда тавсиф мегардад, дуюм, маҷмӯи идеалӣ, ки ҳангоми он пайдарҳамии ҷиноятҳо ҷой надорад. Ба шакли аввал (такрор намудани ҷиноят)

⁴⁴ Ниг.: Советское уголовное право. Часть общая / Под ред. П.И. Гришаева и Б.В. Здравомыслова. – М., 1982. – С. 252.

⁴⁵ Ниг.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 5; Дагел П.С. Множественность преступлений. – Владивосток, 1969. – С. 3; Ткешелиадзе Г.Т. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тбилиси, 1961. – С. 3; Шмелев В.Ф. Уголовная ответственность при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – С. 22.

⁴⁶ Ниг.: Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / Н.А. Беляев, Р.Р. Галиакбаров, Н.П. Грабовская, М.И. Ковалев / Под ред.: Н.А. Беляев, М.И. Ковалев. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 297.

муаллиф ретсидиви ҷиноят, такрорӣ ва маҷмӯи воқеии ҷиноятро дохил менамояд. Зери мафҳуми такрорӣ дар вақтҳои гуногун дуҷумбора ё бисёрқарата содир намудани ҷиноятҳои монанд ё якхела (агар мутобиқи қонун охири такрориро ташкил намоянд) аз ҷониби ҳамон як шахс то маҳкумшавӣ фаҳмида мешуд; маҷмӯи воқеӣ аз ҷониби гунаҳгор содир гардидани ду ва ё зиёда ҷиноятҳои ҳархела ё якхела, ки аз рӯйи вақти оғоз ва хотимаёбӣ бо ҳам мувофиқат накарда, бо роҳи ҳаракатҳои мустақил ё беҳаракатӣ содир мешаванд, муайян мегардад. Дар баробари ин, ӯ қайд намудааст, ки мафҳуми такрори ҷиноят бо мазмуни васеъ, вақте он ҳама ҳолатҳои содир гаштани ҷинояти дуҷум ва ҷинояти дилхоҳи минбаъда, ки аз ҷониби ҳамон субъект новобаста аз ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуданаш барои ҷиноятӣ қаблиро дар бар мегирад, метавонад истифода шавад⁴⁷.

Мавқеи ба ин монандро ҷонибдорӣ намуда, Ю.А. Красиков таснифи зерини сершуморагии ҷиноятҳоро пешниҳод месозад:

«1. Маҷмӯи идеалии ҷиноятҳо.

2. Такрори ҷиноят:

дар Қисми умумии КЧ пешбинигардида:

– содир намудани ҷиноят аз тарафи шахсе, ки қаблан ин ё он ҷиноятро содир намудааст;

– ретсидиви махсусан хавфнок;

– маҷмӯи воқеии ҷиноят;

дар Қисми махсуси КЧ пешбинишуда:

– такрорӣ; такрорӣ (бо мазмуни маҳдуд);

– мунтазамии ҷиноят;

– ҳамчун касб содир намудани ҷиноят;

– ретсидиви махсус; ретсидиви махсусан хавфнок»⁴⁸.

Ба андешаи М.Н. Становский сершуморагии ҷиноятҳо аз назари иҷтимоӣ дар ду шакл зоҳир мегардад – маҷмӯи идеалӣ ва такрорӣ. Ҳамчун зухуроти ҳуқуқӣ

⁴⁷ Ниг.: Кафаров Т.М. Проблемы рецидива в советском уголовном праве. – Баку, 1972. – С. 8-10.

⁴⁸ Ниг.: Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). – М., 1988. – С. 8.

сершуморагӣ ба ду Гуруҳ; дар меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ ба назар гирифташуда ва ба назар гирифтанишуда тақсим мешаванд.

Маҷмӯи идеалии дар қонуни ҷиноятӣ ба назар гирифташуда ифодаи худро дар ҷиноятҳои ягонаи мураккаб, такрорӣ бошад ё ба сифати ҳолати вазнинкунандаи ҷавобгарӣ ё аломати бандубасткунандаи таркиби ҷиноят: ретсидиви умумӣ, махсус, махсусан хавфнок, такрорӣ (бо мазмуни маҳдуд) ва такрорӣ (мунтазам ва дар намуди касб) пайдо менамояд.

Сершуморагии дар қонун ба назар гирифтанишуда маҷмӯи идеалӣ ва воқеии ҷиноятро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо, намудҳои ҳуқуқии сершуморагии ҷиноятҳо: маҷмуъ, ретсидив ва такрорӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи ин намудҳо ва зернамудҳои онҳо мисли ҳама зухуротҳои олами объективӣ дар робитаи мутақобила қарор доранд, бинобар он дар баъзе ҳолатҳо метавонанд аҳамияти якхела дошта бошанд⁴⁹.

Т.А. Калинина дар таҳқиқоти диссертатсионии худ чунин шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳоро фарқ менамояд: маҷмӯи идеалӣ ва маҷмӯи воқеӣ. Маҷмӯи воқеиро дар навбати худ ба чунин хелҳо ҷудо месозад: такрорӣ, мунтазам, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят ва ретсидив⁵⁰. Андешаҳои мазкурро Э.Г. Шкредова мавриди танқид қарор дода, аз ҷумла иброз менамояд, ки «мансуб дониستاني ретсидив ба маҷмӯи воқеӣ асоснок нест, зеро мафҳумҳои мазкур бо ҳам ягон иртибот надоранд. Агар тахмин намоем, ки маҷмӯи воқеӣ мафҳуми хелӣ нисбат ба ретсидив, такрорӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад, пас саволе пайдо мегардад, ки бо ҳаракатҳои гуногун содир гаштани якчанд ҷиноятҳои ҳархела то маҳкумшавӣ ба чӣ дохил мешавад, чунки он ҳолатҳои такрорӣ ва ретсидивро ташкил намедиҳад ва намуди маҷмӯи воқеӣ ҳисоб мешавад»⁵¹.

Ба ақидаи Ю.Н. Юшков сершуморагии ҷиноятҳо се шакл дорад: «такрорӣ, маҷмуъ ва сершуморагии воқеии ҷиноятҳо, ки зери он ҳолатҳои чандинкарата

⁴⁹ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 122.

⁵⁰ Ниг.: Калинина Т.А. Формы и виды единого преступления и ограничение их от множественности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 159.

⁵¹ Шкредова Э.Г. Формы множественности преступлений в современной уголовно-правовой доктрине / Э.Г. Шкредова // Журнал российского права. – 2012. – №9. – С. 51.

содир намудани ҷиноят фаҳмида шуда, инъикоси худро ҳангоми банду бастии кирдор пайдо накардаанд»⁵². Муҳаққиқ С.Г. Спивак чунин меҳисобад, ки «қонунгузориҳои ҷиноятҳои амалкунанда чор намуди сершуморагии ҷиноятро ҷудо месозад: маҷмӯи ҷиноят, содир намудани ҷиноят нисбати ду ва ё зиёда шахс (такрори махсуси банду бастшаванда, ки аз маҷмӯи ҷиноятҳо истисно ҳисоб мешавад), маҷмӯи ҳукмҳо, ретсидиви ҷиноят»⁵³.

Ба андешаи В.П. Малков, асоси ҷудо намудани шаклҳои сершуморагии ҷиноят на аломати ҳуқуқӣ, балки аломати иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, ки хусусияти рафтори субъектро ҳангоми содир намудани ҷиноят нишон медиҳад. Муаллиф зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо тақрор намудани ҷиноят (тақрори ҷиноят) ва маҷмӯи идеалии ҷиноятро мефаҳмад⁵⁴.

Мутобиқи КҶ амалкунанда, В.П. Малков дар доираи шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар тақрори онҳо зоҳир мегардад, панҷ намуди онро ҷудо месозад: маҷмӯи ҷиноят; содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят, ки дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ба сифати ҳолати бавучудоварандаи ҷазои вазнинтар муқаррар шудаанд; ретсидиви ҷиноят; маҷмӯи ҳукмҳо ва содир намудани ҷинояти нав аз ҷониби шахс ҳангоми мавҷуд будани доғи судӣ, ки он барои ретсидив эътироф намудан ба назар гирифта намешавад⁵⁵.

Мо ба ин андешаи В.П. Малков дар мавриди ба сифати шакли сершуморагии ҷиноятҳо ҷудо кардани содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят, ки дар моддаҳои қисми махсуси КҶ ҚТ ба сифати ҳолати бавучудоварандаи ҷазои вазнинтар муқаррар шудаанд, розӣ буда наметавонем, зеро «содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят, агар яке аз он бо моддаҳои Қисми махсуси КҶ ба сифати ҳолате пешбини шуда бошад, ки боиси таъини ҷазои вазнинтар мегардад, шакли сершуморагии

⁵² Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания): дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – С. 11.

⁵³ Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 6.

⁵⁴ Ниг.: Малков В.П. Множественность преступлений и ее форма по советскому уголовному праву. – Казань, 1982. – С. 44-45.

⁵⁵ Ниг.: Малков В.П. Институт множественности преступлений в доктрине и уголовном законодательстве России / В.П. Малков // Актуальные проблемы экономики и права. – 2008. – №4. – С. 184, 186.

чиноятҳо ҳисоб шуда наметавонад, он чиноятӣ ягонаи таркибӣ шуморида мешавад»⁵⁶.

Баъзе олимон «маҷмӯи ҳукмҳоро ба сифати шакли мустақили сершуморагии чиноятҳо» пешниҳод намудаанд⁵⁷. Аз он ҷумла, Т.Г. Чернова чунин меҳисобад, ки аз рӯйи табиати ҳуқуқии худ маҷмӯи ҳукмҳо намуди сершуморагии чиноятҳо ҳисоб шуда, он бо такрор намудани чиноят аз ҷониби ҳамон як шахс пас аз эълон доштани ҳукми айбдоркунӣ бо таъини ҷазо аз рӯйи парвандаи аввал вобаста мебошад⁵⁸.

Э.Г. Шкредова низ иброз менамояд, ки «агар маҷмӯи ҳукмҳоро намуди сершуморагии чиноятҳо ҳисоб накунем, пас содир гаштани чиноят аз беэҳтиётӣ баъди баровардани ҳукм нисбати чинояти дилхоҳ, аммо то адои пурраи ҷазо бояд чӣ тавр баҳогузори шавад?»⁵⁹.

Ба андешаи Ображиев К.В. «маҷмӯи ҳукмҳо дорои ҳама аломатҳои сершуморагии чиноятҳо мебошад. Аввалан, ҳангоми маҷмӯи ҳукмҳо ба монанди маҷмӯи чиноятҳо, такрорӣ ва ретсидив далели аз ҷониби як шахс содир гардидани якчанд чиноят чиноят ҷой дорад. Дуюм, маҷмӯи ҳукмҳо боиси пурзӯр намудани ҷавобгарии чиноятӣ мегардад. Сеюм, чиноятҳое, ки маҷмӯи ҳукмҳоро ташкил медиҳанд, оқибатҳои ҳуқуқии чиноятҳои худро нигоҳ медоранд. Бинобар он, маҷмӯи ҳукмҳо аз рӯйи моҳияти ҳуқуқии худ сершуморагии чиноятҳо ҳисоб мешаванд»⁶⁰.

Ҳамчунин, Пудовочкин Ю. қайд месозад, ки «Аз сабаби он, ки маҷмӯи ҳукмҳо дорои ҳама аломатҳои сершуморагӣ буда, аҳамияти махсуси ҳуқуқиро дар намуди тартиби алоҳидаи таъини ҷазо доро мебошад, онро мафҳумҳои маҷмӯи чиноятҳо

⁵⁶ Энциклопедия уголовного права. Т. 2. Уголовный закон. – Спб., 2005. – С. 199.

⁵⁷ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания. – Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 1999. – С. 303; Энциклопедия уголовного права. Т. 9: Назначение наказания / Издание профессора Малинина. – СПб.: ГКА, 2008. – С. 692; Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 88-90.

⁵⁸ Ниг.: Чернова Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук. – Йошкар-Ола, 2001. – С. 164.

⁵⁹ Шкредова Э.Г. Формы множественности преступлений в современной уголовно-правовой доктрине / Э.Г. Шкредова // Журнал российского права. – 2012. – №9. – С. 51.

⁶⁰ Ображиев К.В. Проблемы совокупности приговоров в уголовном праве. – Ставрополь, 2003. – С. 9.

ва ретсидив дар бар намегиранд, бинобар ин, маҷмӯи ҳукмҳо ҳамчун шакли мустақили сершуморагии ҷиноятҳо эътироф мешавад»⁶¹.

Гуруҳи дигари олимон ҳамчун шакли мустақили сершуморагӣ ҷудо намудани маҷмӯи ҳукмҳоро мавриди танқид қарор додаанд⁶². Масалан, Е.А. Борисенко иброз менамояд, ки «Сершуморагии ҷиноятҳоро бояд аз назари таълимот дар бораи ҷиноят баррасӣ намоем, чунки он унсури созмондихандаи сершуморагӣ ҳисоб мешавад, ҷазо бошад ин оқибати ҳуқуқи ҷиноятии кирдор аст. Маҷмӯи ҳукмҳоро ҳамчун як намуди сершуморагии ҷиноятҳо эътироф намудан ба омезиши мафҳумҳои маҷмӯи ҷиноятҳо, ретседиви ҷиноят ва маҷмӯи ҳукмҳо сабаб мегардад»⁶³.

Е.Г. Камышова чунин ақида дорад, ки маҷмӯи ҳукмҳоро шакли алоҳидаи сершуморагии ҷиноятҳо шуморидан мумкин нест, зеро «худи мафҳуми ин зухурот имкон намедихад, ки дар маҷмӯи ҳукмҳо ҷой доштани якчанд ҷиноятро, чи тавре ки дар маҷмӯи ҷиноятҳо ҷой дорад, эътироф созем»⁶⁴. Т.Г. Черненко низ ин андешаҳоро ҷонибдорӣ намуда, қайд месозад, ки «маҷмӯи ҳукмҳо қисман бо ретседиви ҷиноят омезиш ёфта, аломатҳои хоси худро надорад, ки дар дигар намудҳои сершуморагӣ такрор наёбанд. Ҳар як намуди мустақили сершуморагӣ бояд хусусиятҳои хоси худро дошта бошад, ки онро аз дигар намудҳои сершуморагӣ фарқ созад. Маҷмӯи ҳукмҳо чунин хусусиятро доро намебошад.

Унсури созмондихандаи сершуморагии ҷиноятҳо танҳо ҷиноятҳо (на ҳукмҳо) шуда метавонанд, ки ин дар номгузории намуди сершуморагӣ инъикоси худро пайдо намудааст. Бесабаб нест, ки қонунгузор чунин ибораҳоро, ба монанди «маҷмӯи ҷиноятҳо», «ретседиви ҷиноят» истифода мебарад.

⁶¹ Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 142-143.

⁶² Ниг.: Камышова Е.Г. Спорные аспекты совокупности приговоров / Е.Г. Камышова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – №2 (31). – С. 132-141; Козлов А.П. Единичные и множественные преступления. – СПб., 2011. – С. 232; Черненко Т.Г. Формы множественности преступлений в уголовном кодексе Российской Федерации и уголовно-правовой доктрине / Т.Г. Черненко // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2016. – №3 (21). – С. 103-105.

⁶³ Борисенко Е.А. Назначение наказания при множественности преступлений (ст. 68, 69 УК РФ): дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2006. – С. 40.

⁶⁴ Камышова Е.Г. Спорные аспекты совокупности приговоров / Е.Г. Камышова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – №2 (31). – С. 132-141.

Ибораи «мачмӯи ҳукмҳо» танҳо ифодагари он аст, ки нисбати шахс на як балки ду ва ё зиёда ҳукм – санади мурофиавӣ-ҷиноятӣ ҷой дорад. Вобаста ба ин, мачмӯи ҳукмҳо ба намуди сершуморагии ҷиноятҳо дохил намешавад»⁶⁵.

Ҳанומи татбиқи м. 68 КҶ ҚТ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ баъзан ҳолатҳое ба вуҷуд меоянд, ки кирдори содиршуда зери ягон намуди сершуморагӣ, аз ҷумла ретсидиви ҷиноят ва такрори ҷиноят қарор гирифта наметавонад. Масалан, мутобиқи қ. 4, м. 21 КҶ ҚТ ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад⁶⁶.

Агар аз рӯи яке аз ду ҳукм шахс танҳо барои ҷиноятҳои дар қ. 4, м. 21 КҶ ҚТ маҳкум шуда бошад, мачмӯи ҳукмҳое ҷой доранд, ки бо ретсидиви ҷиноят вобаста нестанд. Ба ин омил инчунин ҷой доштани доғи судӣ барои ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда низ мансуб мебошад, зеро мутобиқи қ. 1 м. 21 КҶ ҚТ ҳангоми ретсидиви ҷиноят эътироф намудан танҳо доғи судӣ барои ҷиноятҳои қасдона ба назар гирифта мешавад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ барои бартараф сохтани ин ҳолат шаклҳои дигари ҷудо намудани сершуморагии ҷиноятҳо низ фарқ карда мешаванд. Масалан, А.П. Козлов сершуморагии ҷиноятҳоро вобаста ба доғи судӣ ба ду шакл ҷудо месозад: дар шакли содир намудани якчанд ҷиноят бе доғи судии қаблӣ барои ҳеҷ кадоми он ва дар шакли содир намудани якчанд ҷиноят ҳангоми мавҷуд будани ақалан як доғи судии қаблӣ, яъне сершуморагӣ бе доғи судӣ ва сершуморагӣ бо доғи судӣ⁶⁷.

⁶⁵ Черненко Т.Г. Формы множественности преступлений в уголовном кодексе Российской Федерации и уголовно-правовой доктрине / Т.Г. Черненко // Вестник Томского государственного университета. Право. 2016. – №3 (21). – С. 103-105.

⁶⁶ Қ. 4 м. 21 КҶ ҚТ ҳангоми эътирофи ретсидиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад:

а) доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни ҳаҷдаҳсолагӣ содир намудааст;

б) доғи судӣ барои ҷинояте, ки нисбати он шартан татбиқ накардани ҷазо ё ин ки аз рӯи он мавқуф гузоштани иҷрои ҳукм татбиқ гардидааст, агар шартан татбиқ накардани ҷазо ё мавқуф гузоштани иҷрои ҳукм бекор карда нашуда бошад ва шахс барои адо намудани ҷазо ба ҷойҳои маҳруми аз озодӣ фиристода нашудааст.

⁶⁷ Ниг.: Козлов А.П. Единичные и множественные преступления. – СПб., 2011. – С. 68.

Ба ҳамин монанд, Т.Г. Черненко низ сершуморагии ҷиноятҳоро ба ду Гуруҳ: 1) бо маҳкумшавии қаблӣ вобастабуда ва 2) сершуморагии ҷиноятҳои бо маҳкумшавии қаблӣ вобастабуда ҷудо месозад⁶⁸.

Н.Г. Кортких низ сершуморагии ҷиноятҳоро вобаста ба ҷой доштан ё надоштани далели маҳкумшавӣ дар лаҳзаи содир намудани ҷинояти нав ба ду шакл ҷудо менамояд: 1) сершуморагии ҷиноятҳо, ки бо маҳкумнамоии шахс вобаста нестанд ва 2) сершуморагии ҷиноятҳо, ки бо маҳкумнамоӣ алоқаманданд. Сершуморагии ҷиноятҳо, ки бо маҳкумнамоӣ алоқаманд нестанд, маҷмӯи ҷиноятҳо ва ҳумчун касб содир намудани ҷиноятро дар бар мегирад. Ба шакли дуҷониба сершуморагӣ бошад, пеш аз ҳама, ретсидив ва намудҳои он дохил мешаванд⁶⁹.

Ба андешаи мо, ҷудо намудани «ҳамчун касб содир намудани ҷиноят» ба сифати намуди сершуморагии ҷиноятҳо чандон асоснок нест. Зеро гарчанде, ки дар қ. 1 б «а» м. 62 КҶ ҚТ (ҳаҷун касб содир намудани ҷиноят) ба сифати ҳолати вазнинкунандаи ҷазо пешбинӣ шуда бошад ҳам, вале дар қонунгузорӣ ягон ҳел тафриқабандии махсуси ҷавобгарӣ барои он муқаррар нашудааст.

Ғайр аз ин, ба андешаи Малков В. «ҳамчун касб содир намудани ҷиноят, намуди махсуси такрори ҷиноят ба ҳисоб меравад»⁷⁰.

Ҳангоми ҷудо намудани сершуморагии ҷиноятҳо ба шаклҳо онро бояд ба инобат гирифт, ки дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии шахси якҷанд ҷиноятро содиркунанда, яъне ҳолати сершуморагиро ташкилдиханда, зиёд мебошад. Аз ин рӯ, шаклҳои сершуморагӣ бояд тарзе ҷудо карда шаванд, ки объективан ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои ба онҳо дохилшаванда, инчунин ба ҷамъият хавфнокии шахси барои содир намудани ҷиноятҳои мазкур гунаҳгорро инъикос карда тавонанд. Дар ҳолатҳои бо шароитҳои дигари баробар шахсе, ки ҷинояти навро ҳангоми ҷой доштани доғи судӣ содир менамояд, назар ба шахсе, ки ҷинояти

⁶⁸ Ниг.: Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву. – Кемерово, 2007. – С. 71-80.

⁶⁹ Ниг.: Кортких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – Владивосток, 2016. – С. 14.

⁷⁰ Малков В.П. Множественность преступлений и ее форма по советскому уголовному праву. – Казань, 1982. – С. 69.

монандро дар ҳолати ҷой надоштани доғи судӣ содир мекунад, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокиаш зиёд мебошад. Бо дарназардошти ин омилҳо ба сифати критерияи ҷудо намудани сершуморагӣ баромад намудани ҷой доштан ё надоштани доғи судӣ аз аҳамият ҳолӣ нест. Вобаста ба мавҷуд будан ё набудани доғи судӣ дар шахси гунаҳгор метавон чунин шаклҳои сершуморагиро ҷудо намуд: 1) сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар он кирдорҳои ҷиноятӣ то маҳкумшавӣ содир шудаанд. Ба ин дохил мешавад: маҷмӯи воқеъ ва идеалии ҷиноят; такрори ҷиноят ҳангоми ҷой надоштани маҳкумшавӣ 2) сершуморагии ҷиноятҳо, ки ҳангоми он ҷинояти минбаъда аз ҷониби шахсе содир мегардад, ки барои ҷинояти қаблӣ доғи судӣ дорад. Ба ин шакли сершуморагӣ мансуб доништа мешаванд: ретседиви ҷиноят; содир гардидани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки доғи судии ӯ ҳангоми ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад ва такрори ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ.

Ҳамин тавр, зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс содир гардидани ду ё зиёда ҷиноятҳоеро фаҳмид, ки аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро доранд, новобаста аз он ки шахс барои ин ҷиноятҳо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, агар ҳадди ақал нисбати ду ҷинояти содиршуда ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятиро истиснокунанда ҷой надошта бошанд.

Шаклҳои сершуморагӣ бояд тарзе ҷудо карда шаванд, ки объективона ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои ба онҳо дохилшаванда, инчунин ба ҷамъият хавфнокии шахси барои содир намудани ҷиноятҳои мазкур гунаҳгорро инъикос карда тавонанд.

Вобаста ба мавҷуд будан ё набудани доғи судӣ дар шахси гунаҳгор метавон чунин шаклҳои сершуморагиро ҷудо намуд: 1) сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар он кирдорҳои ҷиноятӣ то маҳкумшавӣ содир шудаанд. Ба ин дохил мешавад: маҷмӯи воқеъ ва идеалии ҷиноят; такрори ҷиноят ҳангоми ҷой надоштани маҳкумшавӣ; 2) сершуморагии ҷиноятҳо, ки ҳангоми он ҷинояти минбаъда аз ҷониби шахсе содир мегардад, ки барои ҷинояти қаблӣ доғи судӣ дорад. Ба ин шакли сершуморагӣ мансуб доништа мешаванд: ретседиви ҷиноят; содир гардидани ҷиноят аз ҷониби

шахсе, ки доғи судии ӯ ҳангоми ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад ва такрори ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ.

1.2. Мафҳуми маҷмӯи ҷиноятҳо ва намудҳои он

Яке аз намудҳои сершуморагии ҷиноятҳоро қонунгузор «маҷмӯи ҷиноятҳо» ном ниҳодааст. Маҷмӯи ҷиноятҳо муттаҳидии якчанд ҷиноятҳои мустақилро меноманд, ки ба такрори ҷиноят алоқамандӣ надорад. Масъалаи маҷмӯи ҷиноятҳоро ҳангоми банду баст ва таъини ҷазо муҳокима намуда, онро ба ду намуд, маҷмӯи ҷиноятҳои ҳархела бе аломати такрорӣ ва маҷмӯи ҷиноятҳои такрории якхела, ҷудо метавон кард. Дар баробари ин, эҳтимолияти он вучуд дорад, ки ҷиноятҳои якхела танҳо дар ҷиноятҳои такроран бандубастшуда ба миён меояд. Хусусиятҳои монанди дигар ҷиноятҳоро, ки дар онҳо аломати такрорӣ ҷой надорад, ҳамшакл, ҳамнавъ ва ғайра номидан мумкин аст. Бо чунин ҳудудгузориҳои маҷмӯи ҷиноятҳо мо метавонем онро бо дигар намудҳои сершуморагии ҷиноятҳо муқоиса кард.

Маҷмӯи ҷиноятҳо – ин институти ҳуқуқи ҷиноятист, ки принцип ва қоидаҳои банду баст ва таъини ҷазоро ҳангоми содиршавии баъзе аз намудҳои сершуморагии ҷиноятҳоро муайян мекунад.

Зери истилоҳи «маҷмӯи ҷиноятҳо» дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ду фаҳмиш вучуд дорад. Аз як тараф, он гуногуншаклиҳои ҳолати сершумории ҷиноятҳоро ифода намуда, аз тарафи дигар, ин муносибати махсус ҳангоми таъини ҷазо мебошад. Дар ин ҷо ифодаи аввал дувуминро пурра намуда, аз пурра кушода додани сифати мазмуни маҷмӯи ҷиноятҳо моҳияти ҳастии масъалаҳо оид ба принцип ва қоидаҳои таъини ҷазо барои чунин ҳолати сершуморагии ҷиноятҳо вобастагӣ дорад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаи бо кадом ҷиноятҳо ташкил ёфтани маҷмӯи он баҳснок ба ҳисоб меравад. Як қатор олимон бар он андешаанд, ки маҷмӯи ҷиноятҳоро танҳо ҷиноятҳои гуногунхел ташкил дода метавонанд. Масалан, А.М. Яковлев чунин меҳисобад, ки фарқияти маҷмӯи ҷиноятҳоро аз

дигар намудҳои сершуморагӣ дар қатори аломатҳои дигари он на ҷинояти дилхоҳ, балки ҷиноятҳои гуногунхел ташкил медиҳанд⁷¹. Ба андешаи А.А. Пиантковский низ маҷмӯи ҷиноятҳо аз ду ё якчанд ҷиноятҳои гуногунхел иборат мебошад⁷².

Гуруҳи дигари олимон ба он ақидаанд, ки маҷмӯи ҷиноятҳоро на фақат ҷиноятҳои гуногунхел, балки ҷиноятҳои якхела низ ташкил менамоянд. Муҳаққиқ Т.Э. Караев қайд месозад, ки ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳои содиршуда гуногунхел ё якхела мебошанд⁷³. Ба ақидаи А.С. Никифоров, ба маҷмӯи мумкин аст, на фақат ҷиноятҳои гуногун, балки ҳангоми мавҷуд будани шартҳои муайян, ҷиноятҳои якхела – кирдорҳои ҳуқуқие, ки бо таркиби ҳамон як ҷиноят фаро гирифта мешаванд, дохил гарданд⁷⁴. Ю.Н. Юшков низ чунин иброз менамояд, ки маҷмӯи аз ҷиноятҳои гуногунхел ё якхела иборат мебошад⁷⁵. Зимнан, зери мафҳуми ҷиноятҳо якхела ҷиноятҳое дар назар дошта мешаванд, ки ба объектҳои бевоситаи якхела ё монанд таҷовуз оварда ва бо шакли ягонаи гуноҳ содир мешаванд⁷⁶.

Дар ин маврид андешаи дигаре мавҷуд аст, ки мувофиқи он ҳангоми муайян намудани мафҳуми маҷмӯи ҷиноятҳо бояд аз истифодаи мафҳумҳои «якхела» ва «гуногунхел»-и ҷиноятҳо худдорӣ намуд. Аз ҷумла, ба ақидаи Фистин А.Н. «маҷмӯи ҷиноятҳоро бояд дар ҳолатҳои содир гардидани ду ва ё зиёда ҷиноят, ки на фақат дар моддаҳои мухталиф, балки дар қисмҳои мухталифи ҳамон як моддаи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ гардидаанд, муайян намуд»⁷⁷.

Дар Қонуни ҷиноятӣ ҚТ низ ҳангоми муайян намудани мафҳуми маҷмӯи ҷиноят маҳз ҳамин роҳ интихоб шудааст, зеро дар фазои ҳуқуқии собиқ давлатҳои шуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, қонунгузориҳои ҷиноятӣ мафҳуми маҷмӯи ҷиноятҳоро тибқи талаботи м. 20 КҶ ҚТ «Содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори ҷиноятӣ дар

⁷¹ Ниг.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 131.

⁷² Ниг.: Пиантковский А.А. Учение о преступлении. – М., 1961. – С. 618.

⁷³ Ниг.: Караев Т.Э. Повторность преступлений. – М., 1983. – С. 28.

⁷⁴ Ниг.: Никифоров А.С. Совокупность преступлений. – М., 1965. – С. 62-63.

⁷⁵ Ниг.: Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – С. 12.

⁷⁶ Ниг.: Кудрявцев В.Н., Северин Ю.К. К понятию однородного преступления / В.Н. Кудрявцев, Ю.К. Северин // Советская юстиция. – 1961. – №10. – С. 13; Фролов Е.А., Галиакбаров Р.Р. Множественность преступлений деяний как институт советского уголовного права. – Свердловск, 1967. – С. 5; Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924-1963 гг. – М., 1964. – С. 224.

⁷⁷ Фистин А.Н. Ответственность за совершение повторных преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1973. – С. 101.

моддаҳои гуногун ё қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбиниғардида, ки шахс барои ҳеҷ кадоми онҳо маҳкум нашудааст», ифода намудааст. Дар айни замон ҷиноятҳое, ки шахс барои содир кардани онҳо тибқи асосҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷавобғарии ҷиноятӣ озод шудааст, ба назар гирифта намешавад (қ. 1). Як кирдоре, ки аломатҳои ҷинояти дар ду ё бештар моддаҳои ҳамин Кодекс пешбиниғардидаро дорад, ҳамчунин маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил медиҳад (қ. 2).

Як қатор олимон бар он ақидаанд, ки маҷмӯи ҷиноятҳои бо ҳам монанд низ имконпазир аст. Масалан, В.П. Малков қайд месозад, ки маҷмӯи ҷиноятҳоро на фақат ҷиноятҳои якхела ва гуногунхел, балки дар як қатор ҳолатҳо кирдорҳои ҷиноятии бо ҳам монанд низ ташкил карда метавонанд⁷⁸. Муаллиф иброз менамояд, ки «маҷмӯи ҷиноятҳоро метавон ба ҷиноятҳои бо ҳам монанд банду баст кард, агар дар аввал гунаҳгор суиқасд ба ҷиноят намуда, баъдан ҷинояти хотимаёфтаре содир намуда бошад ва ё баръакси он. Дар чунин ҳолатҳо тамоми кирдори содиршударо доираи як таркиби ҷиноят (оддӣ ё бандубастшаванда) дар бар намегирад, бинобар он барои ҳамаатарафа, пурра дар банду баст инъикос намудани хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳо зарурати аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо банду баст намудани кирдорҳои содиршуда ба вучуд меояд»⁷⁹.

Д.М. Молчанов низ чунин ақидаро ҷонибдорӣ намуда иброз медорад, ки «ҷиноятҳои бо ҳам монандро бояд ҳамчун маҷмӯи ҷиноятҳо баррасӣ намуд»⁸⁰.

Гуруҳи дигари олимон Р. Галиакбаров, М. Ефимов ва Е. Фролов бар он ақидаанд, ки «маҷмӯи ҷиноятҳоро танҳо ҷиноятҳои яххела ва гуногунхел ташкил медиҳанд, ҷиноятҳои монанд онро ташкил карда наметавонанд»⁸¹.

⁷⁸ Ниг.: Малков В.П. Повторность преступлений. – Казань, 1970. – С. 116.

⁷⁹ Малков В.П. Повторность преступлений по советскому уголовному праву (понятие и уголовно-правовое значение): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1967. – С. 214-215.

⁸⁰ Молчанов Д.М. Совокупность преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 23.

⁸¹ Ниг.: Галиакбаров Р., Ефимов М., Фролов Е. Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права / Р. Галиакбаров, М. Ефимов, Е. Фролов // Советская юстиция. – 1967. – №2. – С. 6.

Ба андешаи И.Б. Агаев, содир гардидани ҷиноятҳои монанди хотимаёфта ва нотаомро мафҳуми такрорӣ фаро мегирад, бинобар он ҷиноятҳои монанд маҷмуъро ташкил дода наметавонанд⁸².

Таҷрибаи судӣ ҷой доштани маҷмӯи ҷиноятҳоро ҳангоми мавҷуд будани ҷиноятҳои монанд эътироф менамояд. Масалан, мутобиқи б. 7-и Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои марбут ба одамкушӣ» аз 26 июни соли 2009, таҳти №21 «Куштори як шахс ва суиқасд ба куштори шахси дигар ҳамчун ҷинояти хотимаёфтаи куштори ду шахс банду баст карда намешавад. Дар чунин ҳолат новобаста аз пайдарҳамии ҳаракатҳои ҷинояткорона, кирдор бояд бо қ. 1 ё 2 м. 104 ва қ. 3 м. 32, б. «а» қ. 2 м. 104 КҶ банду баст карда шавад»⁸³.

Дар б. 2-и қарори дигари Пленуми Суди Олии ҶТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 март соли 2003, таҳти №5 низ муқаррар мегардад, ки «тарзи бо қонун пешбинишудаи таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо..., ҳамчунин дар мавриди аз ҷониби шахс содир намудани ҳаракатҳои якхелае, ки якеашон ҳамчун ҷинояти тамошуда ва дигарашон ҳамчун тайёри, суиқасд ё шарикӣ дар ҷиноят банду баст мегардад, татбиқ карда мешавад»⁸⁴.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ масъалаи дигари баҳснок, ин ҷой доштан ё надоштани маҷмӯи ҷиноят ҳангоми содиршавии ҷиноят, ки дар қисмҳои гуногуни ҳамон як модда – таркибҳои асосӣ бандубастшаванда ва махсусан бандубастшаванда пешбинӣ шудаанд, ба ҳисоб меравад.

П.Ф. Телнов чунин мешуморад, ки дар қисмҳои гуногуни ҳамон як модда таркибҳои гуногун ҷой надошта, онҳо шаклҳои гуногуни ҳамон як таркиб мебошанд ва аз ин рӯ, дар чунин ҳолатҳо маҷмӯи ҷиноятҳо ҷой надорад⁸⁵. Ин

⁸² Ниг.: Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 79-80.

⁸³ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 453-454.

⁸⁴ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 303-304.

⁸⁵ Ниг.: Тельнов П.Ф. Совокупность и повторность преступлений / П.Ф. Тельнов // Советская юстиция – 1974. – №2. – С. 16.

андешаро Г.Д. Коробков тарафдорӣ нанамуда, изҳор менамояд, ки «бо дарназардошти он ки таркиби ҷиноят ин маҷмӯи муайяни аломатҳои объективӣ ва субъективӣ буда, бо он қонунгузор ҷинояти мушаххасро баён менамояд, дар сурати ба он илова намудани ақалан як аломати дигар, таркиби ҷинояти нав ба миён меояд. Мустақилияти таркиби ҷиноят бо он ифода намегардад, ки дар як ё якчанд модда ва қисм баён шудааст, балки бо аломатҳои қатъии объективӣ ва субъективии ифодакунандаи як маъно муайян мешавад. Набояд байни ҷиноят ва таркиби он, тавре ки қонунгузор барои муайян намудани маҷмӯъ амал намудааст, баробарӣ гузошт, зеро як намуд ҷиноят метавонад дар худ якчанд таркибро доро бошад»⁸⁶.

Оид ба ин масъала андешаи дигар низ ба назар мерасад, ки «ҳангоми содир гаштани якчанд дуздӣ ҷинояти пештара банду басти мустақилро талаб намесозад, агар он бо ҷинояти навсодиршуда айният дошта бошад»⁸⁷. Масалан, аввал дуздии оддӣ бе аломатҳои вазнинкунанда содир гашта, баъдан дуздӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда содир шуда бошад, кирдор мутобиқи аломати такрорӣ банду баст карда мешавад. Асоси чунин бандубастнамоӣ аз қ. 4, м. 19 КҶ ҚТ бармеояд, ки мутобиқи он «Дар мавриде, ки такрори ҷиноятро ҳамин Кодекс ба сифати ҳолатҳое пешбинӣ менамояд, ки барои он ҷазои нисбатан сахтарро пешбинӣ кардааст, ҷинояти аз тарафи шахс содиргардида мутобиқи қисми дахлдори моддаи ҳамин Кодекс, ки ҷазоро барои такрори ҷиноят пешбинӣ менамояд, банду баст (квалификация) карда мешавад». Дар ҳолатҳои дигар бошад, таркибҳои бандубастшаванда ва махсусан бандубастшаванда бояд ҳамчун маҷмӯи ҷиноятҳо банду баст карда шаванд, зеро аломатҳои махсуси бандубастшаванда аз ҳадди аломати бандубастшавандаи такрорӣ берун мебароянд. Ба андешаи В.П.Малков ва Х.А. Тимершина «банду басти кирдор аз рӯи қисмҳои гуногуни ҳамон як модда ба мақсад мувофиқ мебошад, чунки шахс дар вақтҳои гуногун гарчанде ҷиноятҳое содир менамояд, ки зери як моддаи қонуни ҷиноятӣ қарор мегиранд, аммо онҳо аз

⁸⁶ Коробков Г.Д. К вопросу о понятии совокупности как виде множественности преступлений в российском уголовном праве / Г.Д. Коробков // Вестник ВолГУ. – Серии 3; Экономика Право / Вып. 2. – 1997. – С. 95-97.

⁸⁷ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Ю.Н. Аргунова, Г.Н. Борзенков, Ф.С. Бражник / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М.: Гос. ун-та им. М.В. Ломоносова. – Юрид. фак. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Зерцало, 1998. – С. 366.

ҳамдигар бо аломатҳои муҳим фарқ намуда, ягон қисми моддаи КҶ кирдорҳоро ба пуррагӣ фаро гирифта наметавонад»⁸⁸.

Банду бастии кирдор дар чунин ҳолатҳо танҳо аз рӯйи қисми модда, ки ҷавобгариро нисбати ҳолатҳои вазнини намуди мазкури ҷиноят муқаррар месозад, далели аз ҷониби шахс якчанд маротиба содир гаштани ҷиноятро ҳангоми ҳолатҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ инъикос наменамояд.

Ба ин ҳолат Суди Олии ҶТ низ ишора менамояд. Масалан, мутобиқи б. 6-и Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ «Дар бораи таҷрибаи судӣ доир ба парвандаҳои марбут ба ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ» аз 25 июни соли 2004, таҳти №4 «Дар мавриди содир намудани ду ва зиёда таҷовуз ба номус, ки барои онҳо ҷавобгарӣ дар қисмҳои гуногуни моддаи 138 КҶ ҶТ пешбинӣ шудааст..., ҳаракатҳои гунаҳгор доир ба ҳар кадом аз ҷиноятҳои қайдшуда бояд мустақилона банду баст карда шаванд»⁸⁹. Аммо дар баъзе мавридҳо, гарчанде Пленуми Суди Олии ҶТ дар кирдори шахс ҷой доштани маҷмӯи ҷиноятро дар чунин ҳолатҳо эътироф созад ҳам, беасос таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳоро истисно менамояд. Масалан, мутобиқи б. 17-и Қарори Пленуми СО ҶТ «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба авбошӣ» аз 26 июни соли 2009, таҳти №20 «Дар сурати аз ҷониби шахс дар вақтҳои гуногун содир намудани ду ё зиёда аз он ҷинояте, ки бо қисмҳои гуногуни моддаи 237-и КҶ ҷавобгариҳои ҷиноятиро пешбинӣ менамояд, кирдори айбдоршаванда аз рӯйи ҳар як ҷиноят бояд мустақилона банду баст карда шуда, ҷазо аз рӯйи қисм ва банде, ки ҷазои нисбатан саҳттарро пешбинӣ мекунад, таъин карда мешавад»⁹⁰. Чунин нишондоди Пленуми Суди Олӣ ба қонуни ҷиноятӣ мутобиқ нест, зеро агар дар кирдори шахс маҷмӯи ҷиноят ҷой дошта бошад, пас ҷазо низ мутобиқан ба талаботи м. 67 КҶ ҶТ бояд таъин карда шавад.

⁸⁸ Малков В.П., Тимершин Х.А. Множественность преступлений. – Уфа, 1995. – С. 26.

⁸⁹ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 357.

⁹⁰ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 449.

Ҳамин тариқ, маҷмӯи ҷиноятҳоро на фақат содир намудани ҷиноятҳои дар моддаҳои гуногун омада, балки дар қисмҳои гуногуни ҳамон як модда пешбинигардида низ ташкил дода метавонанд. Маҷмӯи ҷиноят дар он ҷоест, ки дар банду баст, яъне сохтори таркибҳо фарқият ҷой дорад.

Масъалаи дигаре, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баҳсро ба миён овардааст, ин масъалаи то кадом лаҳзаи инкишофи муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ содир гардидани якчанд ҷиноят дар доираи маҷмӯи ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, оид ба далели ҳуқуқие, ки маҷмӯи ҷиноятҳоро аз маҷмӯи ҳукмҳо фарқгузори менамояд, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ду ақидаи муқобил иброз мешавад.

Як Гуруҳ олимон бар он ақидаанд, ки маҷмӯи ҷиноятҳо дар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят то ҳукм ва ҳам баъди баровардани ҳукм, вале то ба қувваи қонунӣ даромадани он, ҷой дорад. Далели асосии тарафдорони чунин ақида дар он аст, ки оқибатҳои ҳуқуқии аз ҳукм вобаста танҳо аз лаҳзаи ба қувваи қонунӣ даромадани мафҳуми охирин фаро мерасанд⁹¹. Масалан, ба андешаи Ю.Н. Юшков, ҳукм на аз лаҳзаи эълон доштани он, балки аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани он баровардашуда эътироф мешавад. Маҳз ҳолати охирин далели ҳуқуқие ҳисоб мешавад, ки ҳама оқибатҳои ҳуқуқии ҳукмро ба вучуд меорад. Гунаҳгор аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм маҳкумшуда эътироф мешавад ва аз ҳамин лаҳза доғи судӣ пайдо мегардад⁹². Е.А. Борисенко низ чунин меҳисобад, ки то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм шахс бегуноҳ шуморида мешавад, оқибатҳои манфии гунаҳгор донишани шахс дар содир намудани ҷиноят, аз ҷумла татбиқи қоидаҳои вазнинтари таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, бояд истифода нагардад. Дар акси ҳол ин ба зиддияти қонуни ҷиноятӣ ва Конституцияи ҶР, инчунин ҳалалдор гардидани муқаррароти принципи адолат оварда мерасонад⁹³.

⁹¹ Ниг.: Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – Кемерово, 2001. – С. 276; Манцев Н.И. Множественность преступлений // Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания. – Спб., 1992. – С. 341.

⁹² Ниг.: Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания): дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1974. – С. 69-70.

⁹³ Ниг.: Борисенко Е.А. Назначение наказания при множественности преступлений (ст. 68, 69 УК РФ): дис. ... канд. юрид. наук. – Краснадар, 2006. – С. 55-56.

Аз рӯйи ақидаи олимон Малков В. ва Тосакова Л. ба маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо он ҷиноятҳое дохил мешаванд, ки то баровардани ҳукм содир шудаанд⁹⁴.

Раҳимзода Р.Ҳ. иброз менамояд, ки «маҷмӯи ҷиноятҳо он кирдорҳоеро дар бар мегирад, ки то эълони ҳукми суд, ки аз имзо кардан ва дар маҷлиси судӣ эълон кардани он иборат аст, содир шудаанд»⁹⁵. В.П. Малков низ чунин андеша дорад, ки ҳангоми эълон доштани ҳукми айбдоркунанда, ки бо он шахс дар содир намудани ҷиноят (ҷиноятҳо) гунаҳгор дониста мешавад, ба маҳкумшуда аз номи давлат баҳои манфии ахлоқӣ-сиёсӣ дода шуда, ҷазо таъин мегардад ва бо ҳамин ӯ оид ба роҳ надодан ба содир намудани ҷиноятҳои нав огоҳонида мешавад. Агар маҳкумшуда пас аз эълон намудани ҳукм (новобаста аз эътибори қонунӣ пайдо кардан ё накардан) ҷинояти нав содир намояд, бо ин ӯ муносибати манфии худро ба ҳукми баровардашуда нишон дода, рағбат надоштанаширо барои ворид шудан ба роҳи ислоҳшавӣ ва аз нав тарбия гардидан зоҳир менамояд⁹⁶.

Чунин ақидаро дар аввал М. Н. Становский низ тарафдорӣ намудааст. Номбурда чунин ҳисобидааст, ки аз ҷониби гунаҳгор содир гардидани ҷинояти нав пас аз эълон доштани ҳукм, ҳатто то эътибори қонунӣ пайдо кардани он, аз муносибати безъятиноёнаи ӯ ба сарзаниши давлатӣ ва огоҳонида шуданаш оид ба содир накардани ҷиноят зери таҳдиди ҷазои ҷиноятӣ шаҳодат медиҳад. Агар маҳкумшуда пас аз маҳкумшавӣ ҷинояти нав содир намояд ва ба роҳи ислоҳшавӣ ворид нагардад, нисбати ӯ татбиқ намудани меъёрҳое, ки қоидаҳои вазнинтари таъини ҷазоро пешбинӣ месозанд, ба мақсад мувофиқ мебошад. Ғайр аз ин, бо эълон доштани ҳукм суд тамоми фаъолияти ҷиноятӣ гунаҳгорро ҷамъбаст намуда, ба он аз номи давлат баҳои оммавӣ медиҳад ва бо ҳамин содир гаштани кирдорҳои ҷиноятиро маҳкум месозад⁹⁷.

⁹⁴ Ниг.: Малков В., Тосакова Л. Назначение наказания при рецидиве преступлений / В. Малков, Л. Тосакова // Российская юстиция. – 1997. – №9. – С. 36-37; Прокопович Е. Совокупность преступлений / Е. Прокопович // Советская юстиция. – 1977. – №7. – С. 23.

⁹⁵ Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 374.

⁹⁶ Ниг.: Малков В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания / Науч. ред.: Б.С. Волков. – Казань, 1974. – С. 30.

⁹⁷ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 129.

Баъдан Становский ин андешаҳои худро тағйир дода, фикри худро ба таври зайл баён менамояд: «аҳамияти ҳуқуқии ҳукм на аз лаҳзаи эълон доштани он, балки аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани фаро мерасад. Бинобар ин, қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар ҳолатҳои татбиқ мегардад, ки агар ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо карда бошад»⁹⁸.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар мавқеи ин Гуруҳи олимон истода, дар банди 9-и Қарор «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 март соли 2003, таҳти №5 қайд месозад, ки «судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки азбаски баровардани ҳукм баъди ба таври ошкоро эълон намудани вай ба анҷом мерасад, тартиби таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, ки дар моддаи 68 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, дар ҳолате татбиқ карда мешавад, ки агар маҳкумшуда пас аз эълон намудани ҳукми аввала, вале то адои ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ, ҷинояти нав содир карда бошад»⁹⁹.

Ба андешаи мо низ маҳдуд намудани маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо тавассути ҳолатҳои, ки кирдорҳои ҷиноятӣ то баровардани ҳукм аз рӯйи парванда содир шудааст, қобили қабул намебошад, зеро мутобиқи қ. 1 м. 84 КҶ ҚТ шахс аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми айбдоркунӣ, ки бо он ҷазо таъин карда шудааст ва то рӯзи барҳам хӯрдан ё бардоштани доғи судӣ доғи судидошта эътироф карда мешавад. Ғайр аз ин, мутобиқи қ. 2, м. 47 КМҶ ҚТ маҳкумшуда он судшавадае номида мешавад, ки нисбати ӯ ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо кардааст, яъне танҳо нафаре маҳкумшуда эътироф мешавад, ки агар нисбати ӯ ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо карда бошад. Бар замми ин м. 20 Конститутсияи ҚТ принципи эҳтимолияти бегуноҳиро муқаррар сохтааст, ки мутобиқи он «ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор дониста намешавад».

⁹⁸ Становский М.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 129.

⁹⁹ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 306.

Вобаста ба ин гуфтаҳо танҳо аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм оқибатҳои ҳуқуқӣ ҷиноятии ҷинояти содиршуда ба вучуд омада метавонад. Аз ин сабаб агар шахс ҷинояти навро пас аз баровардани ҳукми айбдоркунанда нисбати ҷинояти аввал, вале то эътибори қонунӣ пайдо намудани он содир намояд, дар умум кирдорҳои содиршуда бояд на маҷмӯи ҳукмҳо, балки маҷмӯи ҷиноятҳо эътироф шавад.

Бинобар ин, мо чунин мешуморем, ки ба м. 20 КҶ ҚТ ба таври зайл бояд тағйирот ворид кард: «маҷмӯи ҷиноятҳо – ин миқдори гуногуни кирдорҳое, ки дар худ на камтар аз ду таркиби ҷинояти аз ҳамдигар фарқкунандаро доро буда, барои ҳеҷ кадоми онҳо шахс бо ҳукми ба қувваи қонуни даромадаи суд маҳкум нашудааст, фаҳмида мешавад».

Бояд қайд намуд, ки матни қ. 1 м. 20 КҶ ҚТ бо мазмуни матни русии он чандон мувофиқат намекунад. Барои бартараф намудани ин ҳолат ва як тарз фаҳмидани мафҳуми маҷмӯи ҷиноятҳо бояд дар қ. 1 м. 20 КҶ ҚТ ибораи «қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс» бо ибораи «қисмҳои мухталифи ҳамон як моддаи Қисми махсуси ҳамин Кодекс» иваз карда шавад.

Тавре ки мебинем, маҷмӯи ҷиноятҳо сохтори на он қадар оддӣ дохилиро, ки аз кирдорҳои алоҳидаи барои ҷамъият хавфнок ва такрори ҷиноят фарқ мекунанд, доро мебошад. Пас таснифи намудҳои он муҳим мебошад.

Дар ҳуқуқӣ ҷиноятӣ назарияи нисбатан паҳншуда ин банду бастӣ маҷмӯи ҷиноятҳо аз рӯйи шумораи кирдорҳо: а) воқеӣ (реалӣ), мутахидкунандаи як қатор ҳаракат ва беҳаракатӣ ва б) идеалӣ, як кирдори дорои аломатҳои якчанд таркиби ҷиноят, ба ҳисоб меравад.

Табиати маҷмӯи воқеии ҷиноятҳо дар назар оддӣ менамояд. Ба якчанд кирдорҳои барои ҷамъият хавфноки ба ҳам айнаишнадошта якчанд оқибатҳои ҷиноятии фарқкунанда, ки таркибҳои алоҳидаро дар бар мегиранд, рост меояд.

Зери мафҳуми маҷмӯи воқеӣ (реалӣ) дар назарияи ҳуқуқӣ ҷиноятӣ «аз ҷониби як шахс тавассути ҳаракатҳои мустақили гуногун содир намудани ду ва ё зиёда

чиноятҳо»¹⁰⁰ ё « дар вақтҳои гуногун аз ҷониби шахс дар натиҷаи ду ва ё зиёда кирдорҳои мустақилона содир намудани чиноятҳои, ки бо моддаҳои гуногуни (бо қисмҳои ва ё бандҳои) Қисми махсуси КҶ, ки ҳар кадоми онҳо таркиби алоҳидаи чиноятро ташкил медиҳанд»¹⁰¹, фаҳмида мешавад.

Маҷмӯи воқеии чиноятҳоро ҳам он ҳолатҳои ташкил медиҳанд, ки ҳар як чинояти содиршуда кирдори хотимаёфтаи чинояткорона аст ва ҳам вақте яке аз чиноятҳои тайёри ба чинояти вазнин ва ё махсусан вазнин ё суиқасди чинояти вазнин ва ё махсусан вазнин, инчунин вақте ки шахс дар як ҳолат иҷрокунана ва дар ҳолати дигар таҳрикунанда, ташкилкунанда ва ёрдамчи дар содир намудани чиноят мебошад¹⁰².

Тавре таҷриба нишон медиҳад, чиноятҳои маҷмӯи воқеиро ташкил медиҳанд, ки равишҳои гуногун дошта, аз ҳамдигар аз рӯйи хусусият ва ҳолатҳои содиршавии чиноят, яъне вақт, ҷой, тарз, инчунин аз рӯйи муносибат нисбат ба якдигар фарқ мекунанд. Ин фарқиятҳо зарурияти ҷудо намудани намудҳои гуногуни маҷмӯи воқеиро бо мақсади боз ҳам дуруст фаҳмидани ҳолатҳои алоҳидаи он, ки барои ҳалли бисёр масъалаҳои дар таҷриба ҷойдошта, аз ҷумла банду басти кирдор, ҷудо намудани маҷмӯи аз чиноятҳои таркибӣ, фардикунонии ҷазо ва ғайраҳо ёри мерасонад, ба миён меоранд¹⁰³.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ маҷмӯи воқеии чиноятҳоро аз рӯйи меъёрҳои гуногун Гуруҳбандӣ менамоянд. Масалан, А.М. Яковлев вобаста аз муносибати байниҳамдигарии чиноятҳо чунин таснифи маҷмӯи чиноятҳои воқеиро пешниҳод менамояд: «а) маҷмӯи воқеии чиноятҳо, ки бо ин ё он тарз бо ҳамдигар алоқамандӣ доранд ва б) маҷмӯи воқеӣ, ки дар он ҳамчун ҳалқаи пайвасткунанда далели фақат

¹⁰⁰ Шве́ц Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 73.

¹⁰¹ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 317.

¹⁰² Ниг.: Малков В.П. Множественность преступлений // Энциклопедия уголовного права. Т. 3: Понятие преступления. – СПб., 2005. – С. 482.

¹⁰³ Ниг.: Шве́ц Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 83-84.

аз ҷониби як шахс содир намудани ҷиноятҳо мебошад»¹⁰⁴. Муҳаққиқ Н.Н. Рогова низ якчанд намудҳои маҷмӯи воқеии ҷиноятҳоро ҷудо намудааст¹⁰⁵.

Доир ба таснифи маҷмӯи воқеӣ ба намудҳо қайд метавон кард, ки он на танҳо ҷиҳати муайян намудани хавфнокии ҷамъиятии шахси гунаҳкор ва кирдори содирнамудаи ӯ, инчунин барои ҷудо намудани сершуморагии ҷиноятҳо аз ҷиноятҳои ягонаи мураккаб нақши муҳим доранд.

Ба назари мо, маҷмӯи воқеии ҷиноятҳоро аз рӯйи шакли гуноҳ ва мазмуни он низ тасниф метавон кард. Ҳар ду асоси таснифбандӣ метавонад ба судҳо ҳангоми таъини ҷазо ба тарзи назаррас кумак намоянд.

Аз рӯйи шакли гуноҳ маҷмӯи воқеиро ба маҷмӯи ҷиноятҳои қасдона ё маҷмӯи ҷиноятҳои аз безҳтиётӣ содиршуда ё дар шакли омехта ҷудо кардан мумкин аст. Албатта, шакли аввал аз баъдина хеле хавфнок мебошад.

Аз рӯйи мазмун маҷмӯи воқеӣ мумкин аст аз ҷиноятҳои вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокиашон баробар ё нобаробар, ки дар он яке аз ҷиноятҳо мавқеи бештарро ишғол менамояд, ҷинояти дигар бошад, хусусияти иловагӣ дорад, масалан, усули содир намудани ҷинояти дигар мебошад.

Чунин фарқгузори барои муайян намудани усули таъини ҷазоҳои алоҳида (фурӯбарӣ ва ё замкунӣ) ёрӣ расонида метавонад.

Намуди дигари маҷмӯи ҷиноятҳо маҷмӯи идеалӣ ба ҳисоб меравад. ҚЧ ҚТ ибораи маҷмӯи идеалиро истифода набарад ҳам ҳолатҳои маҷмӯи мазкурро дар қ. 2 м. 20 ҳамин Кодекс таҷассум менамояд: «як кирдоре, ки аломатҳои ҷинояти дар ду ё бештар моддаҳои ҳамин Кодекс пешбинигардидаро дорад, ҳамчунин маҷмӯи ҷиноят эътироф карда мешавад».

¹⁰⁴ Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 84.

¹⁰⁵ Ниг.: Муҳаққиқ Н.Н. Рогова чунин намудҳои маҷмӯи воқеии ҷиноятҳоро ҷудо намудааст: «1. Вақте ки як кирдори ҷиноятӣ сабаби содиршавӣ ва ё барои содиршавии дигар ҷиноят шароит муҳайё месозад, яъне робита дар таносуб байни шароит ва натиҷа гаштааст; 2. Вақте ки як ҷиноят тарз ва ё усули содиршавии ҷинояти дигар гаштааст; 3. Вақте ки як ҷиноят тарз ва ё усули пинҳон доштани ҷинояти дигар ё воситаи дур гаштан аз ҷавобгарӣ гаштааст; 4. Вақте ки ҷиноятҳои содиршуда дар муносибат бо шароит, тарз, усули содирнамудан ё пинҳон намудани як кирдор бо кирдори дигар қарор надошта, аммо бо ба ҳам омадани вақт ва ҷои содиршавии ҷиноят тавъам мебошанд; 5. Вақте ки кирдорҳои содиршуда бо якхелагии ангеҷаҳои таҷовуз тавсиф мешаванд» / Рогова Н.Н. Совокупность преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 112-115.

Нисбат ба табиати ҳуқуқии маҷмӯи идеалӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаҳои гуногун иброз шудаанд. Масалан, А.Н. Яковлев зери мафҳуми маҷмӯи идеалӣ бо як ҳаракат содир гардидани якчанд ҷиноятҳои гуногунхелро фаҳмида, аломатҳои зерини маҷмӯи идеалиро ҷудо месозад: 1) мавҷуд будани як ҳаракат, ки барои таркибҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда умумӣ мебошад; 2) мавҷуд будани ду ва ё зиёда оқибатҳои гуногунхел; 3) содир гаштани ду ва ё зиёда ҷиноят то баровардани ҳукм нисбати дилхоҳ аз онҳо¹⁰⁶.

Ю.А. Красиков зери мафҳуми маҷмӯи идеалӣ ҳолатҳоро мефаҳмад, ки: «шахс бо кирдори ягона ду ва ё зиёда оқибатҳои гуногунхел ё якчанд оқибатҳои якхеларо ба объектҳои мерасонад, ки дар муносибати ҷузъ ва том қарор надоранд. Ҳамин кирдор бо як меъёри ҳуқуқӣ ҷиноятӣ фаро гирифта намешавад ва зарурати татбиқи ду ё якчанд меъёрҳои Қисми махсуси КҶ-ро талаб менамояд»¹⁰⁷. Ба андешаи олимони мазкур дар қисмати ҷудо намудани мавҷудияти ду ё зиёда оқибатҳои гуногунхел розӣ будан мушкил аст, зеро маҷмӯи идеалӣ мумкин аст бе ҷой доштани чунин оқибатҳо низ мавҷуд бошад. Дар акси ҳол ба чунин хулоса метавон омад, ки маҷмӯи идеалиро танҳо ҷиноятҳои дорои таркиби моддӣ ташкил медиҳанд. Дар амалияи судӣ мисолҳои ҷой дошта метавонанд, ки ҷой доштани маҷмӯи идеалиро ҳангоми таркибҳои моддӣ ва расмӣ низ тасдиқ менамоянд. Масалан, мутобиқи банди 27 Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ «Дар бораи таҷрибаи судӣ доир ба парвандаҳои марбут ба тасарруф ва гардиши ғайриқонунии силоҳ, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ва воситаҳои таркиш» аз 2 декабри соли 2003, таҳти №19 «дар ҳолатҳои тасарруфи силоҳи оташфишон, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ё воситаҳои таркиш, ҳамчунин соҳиб шудан, ба дигарон додан, ба соҳибияти каси дигар додан, нигоҳ доштан, интиқол додан ё бо худ гирифта гаштан ва сохтан бо мақсади содир кардани ҷинояти дигар, кирдори содиршуда бояд чун маҷмӯи тасарруфи тамомшудаи силоҳ, лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ё воситаҳои таркиш ё ғайриқонунӣ соҳиб шудан, ба дигарон додан, ба соҳибияти

¹⁰⁶ Ниг.: Яковлев А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. – М., 1960. – С. 57, 64.

¹⁰⁷ Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). – М., 1988. – С. 16.

каси дигар додан, нигоҳ доштан, интиқол додан ё бо худ гирифта гаштан ё сохтан ва тайёри ба содир намудани дигар ҷиноят банду баст карда шавад»¹⁰⁸.

И.Б. Агаев мафҳуми маҷмӯи иделии ҷиноятро чунин тавсиф намудааст: «бо як ҳаракати барои ҷамъият хавфнок содир намудани ду ё зиёда ҷиноятҳои гуногунхел, ки барои ҳеҷ кадоми он шахс маҳкум нашудааст ва нисбати ягонтои онҳо ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро истиснокунанда ҷой надорад»¹⁰⁹. Ба андешаи Е.Н. Шветс бошад, фаро расидани ду ва ё зиёда оқибатҳои гуногуни барои ҷамъият хавфнок дар натиҷаи ҳамон як ҳаракат худ аз худ ҳанӯз аз мавҷуд будани маҷмӯи идеалии шаҳодат намедихад. Барои ин зарур аст, ки оқибатҳои гуногун ба объектҳои гуногун расонида шаванд. Дар акси ҳол, вақте ки оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок ба ҳамон як объект расонида мешаванд, на маҷмӯи идеалии, балки ҷиноятҳо дар шакли алоҳидагӣ ҷой дорад¹¹⁰.

Дар таърифи додашуда маҳдуд намудани имконияти содиршавии маҷмӯи идеалии танҳо тавассути «як ҳаракати барои ҷамъият хавфнок» қобили қабул нест, зеро мутобиқи қ. 2 м. 20 КҶ ҚТ маҷмӯи идеалии мумкин аст ҳам тавассути ҳаракат ва ҳам беҳаракати содир гардад. Ғайр аз ин, ҷиноятҳои маҷмӯи идеалиро ташкилдиханда мумкин аст на фақат аз ҷиноятҳои гуногунхел, балки аз ҷиноятҳои якхела низ иборат бошанд, вақте ки зарар ба ҳамон як объект расонида мешавад. Масалан, ҳангоми саҳв дар хато хурдани ҳаракат, вақте ки ҷинояткор бо мақсади одамкушӣ тир ҳоли менамояд ва тир хато хӯрда ба нафари дигар мерасад. Дар чунин ҳолат маҷмӯи идеалии ҷой дорад: суиқасд ба одамкушӣ ва аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан, гарчанде объекти ҷиноятҳо як мебошад. Ба ҷой доштани ҷиноятҳои якхела ва гуногунхел ё расонидани зарар ба объектҳои якхела ва гуногунхел олимони дигар, аз қабيلي А.В. Козлов низ ишора намудаанд¹¹¹.

¹⁰⁸ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 326.

¹⁰⁹ Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 150.

¹¹⁰ Ниг.: Шве́ц Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 63.

¹¹¹ Ниг.: Козлов А.В. Ответственность за совокупность преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 60; Рогова Н.Н. Совокупность преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 71.

Дар таърифи маҷмӯи идеалӣ, ки аз ҷониби олимони дигар дода мешавад, бештар ба аломатҳои ба маҷмӯи ҷиноят дар умум хос буда ишора мегардад. Масалан, Борисенко чунин таърифи маҷмӯи идеалиро медиҳад: «маҷмӯи идеалии ҷиноят аз тарафи як шахс дар як вақт тавассути як кирдор содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноятҳо эътироф мешавад, ки нисбати ҳеҷ кадоми он шахс доғи судӣ надошта, оқибатҳои ҳуқуқӣ нигоҳ дошта шуда ва монеъаҳои муҳофизатӣ барои амалӣ намудани таъқиби ҷиноятӣ ҷой надоранд»¹¹².

Дар таърифи маҷмӯи идеалӣ, ки аз тарафи олимони тоҷик Салимов С. ва Ғаффорова Н. дода мешавад, он чи муттаҳидкунанда аст, ки «маҷмӯи мазкур дар натиҷаи содир гардидани як кирдор ба вуқӯъ меояд»¹¹³. Бо як кирдори ба ҷамъият хавфнок зиёда аз як оқибати ҷиноятӣ фаро мерасад, зарари зиёд расонида мешавад ё таҳдиди расонидани чунин зарарҳо ба вуҷуд меояд.

Худи кирдор метавонад ба таври ягона ва ё аз амалҳои ҷудогона иборат бошад, ки дар умум як ҳаракат ё беҳаракатиро ташкил медиҳад. Зарар дар фаро расидан ё таҳдиди фаро расидани якчанд оқибати ҷиноятӣ ифода мегардад. Бе инҳо маҷмӯи идеалӣ ҷой дошта наметавонад. Аз ин бармеояд, ки маҷмӯи идеалиро ҷиноятҳои дорои таркибҳои расмӣ ва ё кӯтоҳқардашуда ташкил карда наметавонанд.

Ғайр аз ин, олимони бар он ақидаанд, ки маҷмӯи идеалӣ дар ҳолатҳои зерин ҷой дорад: «агар якчанд ҷиноят содир шавад, ки дар моддаҳои гуногуни КҶ пешбинӣ шудааст»¹¹⁴, «бо як кирдор содир намудани ду ва ё зиёда таркиби ҷинояти гуногун»¹¹⁵, – «дар моддаҳои гуногуни қонуни ҷиноятӣ»¹¹⁶ пешбинӣ шуда, он

¹¹² Борисенко Е.А. Назначение наказания при множественности преступлений (ст. 68, 69 УК РФ): дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2006. – С. 70.

¹¹³ Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарстӣ. Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Ғаффорова. – Душанбе, 2010. – С. 176.

¹¹⁴ Уголовное право. Общая часть. Учебник для бакалавриата и специалиста / И.Я. Козаченко, Г.П. Новоселов. – М., 2019. – С. 219.

¹¹⁵ Рогова Н.Н. Совокупность преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 69.

¹¹⁶ Волженкин Б. Квалификация при обвинении в совершении нескольких преступлений / Б. Волженкин // Социалистическая законность. – 1984. – №10. – С. 34.

«кирдори ягонаест, ки зери аломатҳои таркибҳои гуногуни дар моддаҳои мухталифи (қисм ё бандҳои моддаҳо) КЧ пешбинӣ шуда, қарор мегирад»¹¹⁷.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ инчунин ақидае иброз мешавад, ки мувофиқи он бо як кирдор содир гардидани на камтар аз ду ҷиноят, ки на фақат дар моддаҳои гуногун, балки дар баъзе ҳолатҳо дар қисмҳои ҳамон як моддаи КЧ пешбинӣ мешаванд, ҷой доштани маҷмӯи идеалиро истисно намесозад. Масалан, ба андешаи О.А. Садовникова маҷмӯи идеалӣ ҳам дар ҳолатҳои ҷой дорад, ки шахс бо як кирдор ду ё зиёда ҷиноятро содир мекунад, ки дар моддаҳои гуногун (қисмҳои модда) ва ҳам дар ҳамон як моддаи Қисми махсуси КЧ пешбинӣ шудааст¹¹⁸. Е.Н. Шветс низ чунин ҳисоб мекунад, ки вақте ки дар кирдор аломатҳои бандубасткуандаи ҷойдошта ҳамдигарро дар бар намегиранд, предметҳои гуногуни исботкуниро ташкил медиҳанд, маҷмӯи идеалии ҷиноятҳо ҷой дорад¹¹⁹.

Иногамова-Хегай чунин ақидаҳоро ҷонибдорӣ намуда, иброз медорад, ки «қобили қабул мебуд, агар маҷмӯи идеалӣ содир гардидани як кирдор, ки аломатҳои ҷиноятҳои дар ду ва зиёда моддаҳо, инчунин дар қисмҳои гуногуни як модда, ки таркиби ҷинояти мустақилро доранд, эътироф карда мешуд»¹²⁰, чунки «дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми маҷмӯи идеалӣ воқеан ду ва ё зиёда ҷиноят содир мешавад, ки дар қисмҳои гуногуни ҳамон як модда пешбинӣ шудаанд, дар бандубаст бошад танҳо содир гаштани як ҷиноят инъикос мегардад, ки ин ба принципи адолат мувофиқ нест»¹²¹.

¹¹⁷ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 317.

¹¹⁸ Ниг.: Садовникова О.А. Назначение наказания по совокупности преступлений: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2008. – С. 44.

¹¹⁹ Ниг.: Шве́ц Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 65.

¹²⁰ Иногамова-Хегай Л.В. Концептуальные положения реформирования уголовного кодекса Российской Федерации / Л.В. Иногамова-Хегай // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – №1. – С. 87.

¹²¹ Иногамова-Хегай Л.В. Концептуальные положения реформирования уголовного кодекса Российской Федерации / Л.В. Иногамова-Хегай // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – №1. – С. 87.

Дигар олимон бошанд, «ҷой доштани маҷмӯи идеалиро ҳангоми аз ҷониби шахс содир гардидани як ҷиноят бо аломатҳои бандубасткунанда, ки дар қисмҳои гуногуни ҳамон як модда муқаррар шудаанд, инкор менамоянд»¹²².

Вобаста ба ин Т. Губаева ва В. Малков дар тадқиқотҳои худ тасдиқ менамоянд, ки «бо дарназардошти он ки дар меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ вобаста ба маҷмӯи идеалии ишора ба қисми ҳамон як моддаи Қисми махсуси КҶ нашудааст, бинобар ин кирдор бояд танҳо бо он қисми моддаи КҶ, ки он ҷазои нисбатан вазнинро дар муқоиса бо кирдори таркиби монанд дошта, банду баст карда мешавад»¹²³.

Ба андешаи А.В. Козлов бошад, ҷиноятҳои маҷмӯи идеалиро ташкилкунанда наметавонанд дар як моддаи КҶ пешбинӣ шаванд¹²⁴.

Таҷрибаи судӣ низ муқаррароти қ. 2 м. 20 КҶ ҚТ-ро ба роҳбарӣ гирифта, ҷой доштани маҷмӯи идеалии ҷиноятро дар ҳолатҳои зикршуда инкор менамояд. Масалан, банди 9 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба ҷиноятҳои вайрон кардани қоидаҳои ҳаракати роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт, инчунин ғайриқонунӣ ронда бурдани автомобил ё дигар воситаҳои нақлиёт бидуни мақсади тасарруф» аз 18 декабри соли 2009, таҳти №28 чунин муқаррар намудааст: «Дар ҳолатҳое, ки дар натиҷаи фалокати роҳу нақлиёт ду ё зиёда шахсон зарар дидаанд, ҳаракати шахси вайронкунандаи қоидаҳои ҳаракати роҳ ҳангоми идора намудани воситаи нақлиёт ё истифодаи он бояд бо қисми дахлдори моддаи 212-и КҶ банду баст карда шавад, ки ҷавобгарии нисбатан вазнинтарро барои аз беэҳтиётӣ ба амал омадани ин оқибатҳо пешбинӣ намудааст, зеро мутобиқи қисми 2 моддаи 20-и КҶ маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо як кирдоре, ки

¹²² Рогова Н.Н. Совокупность преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 71; Уголовное право России. Общая часть: учебник для бакалавриата, специалиста и магистратуры / Под. ред. О.С. Капинус. – М., 2019. – С. 306.

¹²³ Губаева Т., Малков В. Назначение наказания по совокупности преступлений / Т. Губаева, В. Малков // Российская юстиция. – 1998. – №6. – С. 7-8.

¹²⁴ Ниг.: Козлов А.В. Ответственность за совокупность преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – С. 56.

аломатҳои ҷинояти дар ду ё бештар моддаи ҳамин Кодекс пешбинишударо дорад, чун маҷмӯи ҷиноятҳо эътироф мешавад»¹²⁵.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо ба сифати аломатҳои маҷмӯи идеали инҳоро дохил намудан мумкин аст: аввалан, маҷмӯи идеали дар ҳолатҳои аз ҷониби як шахс содир шудани ду ё зиёда ҷиноят ҷой дорад; дуюм, ҷиноятҳо бо як ҳаракати (беҳаракатии) шахс содир мешаванд; сеюм, ҷиноятҳои ба маҷмӯи идеали дохилшаванда дар моддаҳои гуногуни КҶ ҚТ муқаррар шудаанд; чорум, маҷмӯи идеалиро на фақат ҷиноятҳои ҳархела, балки ҷиноятҳои якхела низ ташкил дода метавонанд.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ихтилофи назар дар бораи хусусиятҳои маҷмӯҳои идеали ва воқеӣ, масалан, аз рӯйи вақт ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ба назар мерасанд.

Г. Анашкин, Ю. Красиков ва В. Попрас чунин меҳисобанд, ки «ҳангоми маҷмӯи воқеӣ, кирдорҳо дар вақтҳои гуногун содир мешаванд, яъне онҳо аз рӯйи вақт бо ҳам намеоянд, аммо дар маҷмӯи идеали кирдор дар ҳамон як вақт якҷоя содир мешавад»¹²⁶.

Вобаста ба дар вақтҳои гуногун содир шудани ҷиноят ҳамчун аломати асосии маҷмӯи воқеӣ баҳои якхела додан мушкил аст, зеро дар аксар ҳолатҳо маҳз ҳамин аломат маҷмӯи воқеии ҷиноятҳоро фарқгузорӣ менамояд. Аммо ҳолатҳое ҷой доранд, ки маҷмӯи воқеӣ низ дар як вақт ва якҷоя содир мешаванд. Мисол, ғайриқонунӣ бо худ нигоҳ доштан ва гирифта гаштани силоҳи сард ва бо он содир намудани авбошӣ.

В.Н. Кудрявцев дар бораи дар як вақт содир шудани маҷмӯи воқеӣ чунин мисол меорад, ки «шахси ғайриқонунӣ нигоҳдоранда силоҳ ба бегонакунии воситаҳои нашъадор машғул аст. Ҳарчанд дар ин ҳолат ҷиноятҳо вобаста ба вақт бо ҳам меоянд, аммо онҳо на маҷмӯи идеали, балки маҷмӯи воқеиро ташкил

¹²⁵ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 477.

¹²⁶ Красиков Ю. Формы и виды множественности преступлений / Ю. Красиков // Советская юстиция. – 1981. – №1. – С. 25-26; Анашкин Г. Назначение наказания за несколько преступлений и по двум и более приговорам / Г. Анашкин // Советская юстиция. – 1982. – №2. – С. 14-15; Попрас В. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров / Бизнес-информ. – Харьков, 1997, – №16. – С. 22-26.

менамоянд, зеро кирдорҳои алоҳидаи аз ҳамдигар куллан ғафркунандаро содир менамоянд»¹²⁷.

Бисёре аз олимони маҷмӯи воқеиро бо идеали муқоиса намуда, қайд менамоянд, ки «маҷмӯи воқеии ҷиноятҳо хавфнокии баланди ҷамъияти дорад»¹²⁸, зеро «маҷмӯи воқеӣ аз хавфи зиёди ҷамъияти доштани шахсияти гунаҳгор шаҳодат дода»¹²⁹, «дар маҷмӯи идеали бошад чунин ҳолати вазнинкунанда, содир намудани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки қаблан ҷиноят содир намудааст, ҷой надорад»¹³⁰, «чун қоида хавфнокии ҷамъиятии шахси гунаҳкор дар ҳолатҳои монанд, дар ҳолати идеали нисбат ба воқеӣ камтар аст. Дар аксари ҳолатҳо маҷмӯи воқеии ҷиноятҳо шаҳодати дар гунаҳкор мавҷуд будани одатҳо ва муносибати зиддиҷамъияти буда, барои бартараф намудани онҳо чораҳои нисбатан саҳти таъсиррасонӣ зарур аст»¹³¹, «дар дигар ҳолатҳои мутаносиб бошад, хавфнокии ҷамъиятии маҷмӯи воқеӣ нисбат ба маҷмӯи идеали баланд мебошад, зеро кирдорҳои ҷинояти дар вақтҳои гуногун ва бо қасдҳои нафс содир мешаванд»¹³².

Дар ҳақиқат ҳангоми ҷой доштани шароитҳои баробар онро бояд ба назар гирифт, ки «маҷмӯи идеали такрори ҷиноятро ба вуҷуд намеоварад, самти рафтори ҷинояти бештар дар маҷмӯи воқеӣ зоҳир мегардад ва танҳо якҷандкарата содир намудани ҷиноят ҳангоми маҷмӯи воқеӣ аз самти устувори зидди ҷамъияти доштани шахсият дарак медиҳад»¹³³.

Ба ақидаи Г. Писина ҳуди «далели муайян намудани маҷмӯи идеали аз эътирофи барои ҷамъият хавфнокии камтар доштани кирдор ва шахси ҷиноятро ҳангоми чунин маҷмӯ содирнамуда шаҳодат дода, назар ба ҷинояткоре, ки як

¹²⁷ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М., 1999. – С. 255.

¹²⁸ Стручков Н.А. Назначение наказания при совокупности преступлений. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 23-24; Малков В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания / Науч. ред.: Б.С. Волков. – Казань, 1974. – С. 239; Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 317-318.

¹²⁹ Стручков Н.А. Асари зикршуда. – С. 23.

¹³⁰ Гришанин П. Назначение наказания рецидивистам / П.Ф. Гришанин // Советская юстиция. – 1973. – №11. – С. 7.

¹³¹ Малков В.П. Асари зикршуда. – С. 239.

¹³² Становский М.Н. Асари зикршуда. – С. 317-318.

¹³³ Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). – М., 1988. – С. 10.

қатор қинойтқои аз ҳамдигар вобаста набудаи мустақилро дар маҷмӯи воқеӣ содир намудааст, сазовори қазои сабуктар мебошад»¹³⁴.

Мо бо ақидаи олимони зикршуда розӣ ҳастем ва чунин мешуморем, ки дар мавридҳои бо шароитҳои баробар содир шудани қинойтҳо хавфнокии қинойтҳои дар маҷмӯи воқеӣ содиршуда бештар мебошад. Вале дар умум эътироф намудани он ки худӣ далели содир шудани қинойтҳо ҳангоми маҷмӯи идеалӣ назар ба маҷмӯи воқеӣ ба ҷамъият хавфнокии камтар дорад, қобили қабул нест, зеро гоҳо маҷмӯи идеалӣ нисбат ба маҷмӯи воқеӣ дида хавфноктар мебошад, ки ин аз қасди умумии кирдорҳои содиршаванда вобастагӣ дорад. Масалан, суиқасд ба одамкушӣ бо тарзи ба ҳаёти мардуми зиёд хавфнок ва қасдан несту нобуд кардани молу мулкӣ ғайр нисбат ба дуздӣ ва авбошӣ, ки дар маҷмӯъ банду баст шудаанд, хавфнокии зиёди ҷамъиятӣ дорад. Бинобар ин, барои ҷамъият хавфнок будани маҷмӯи қинойтҳо, «на аз намуд, балки аз хавфнокии ҷамъиятии қинойтҳои маҷмӯро ташкил диҳанда вобастагӣ дорад».

Аз ин рӯ, мо ақидаи В.П. Малковро оид ба масъалаи қазодиҳӣ ҳангоми маҷмӯи идеалӣ пурра тарафдорӣ карда наметавонем, ки ӯ чунин мешуморад: «ба мақсад мувофиқ мебуд, агар ҳангоми маҷмӯи идеалӣ истифода шудани принципи қазои сабуктарро дар бар гирифтани қазои вазнинтар муқаррар мешуд»¹³⁵.

Ҳангоми таъини қазо барои маҷмӯи қинойтҳо, бо ба назар гирифтани намуди маҷмӯи қинойт, яъне идеалӣ ё воқеӣ будани он аз аҳамият ҳолӣ нест, чунки ҳангоми маҷмӯи идеалӣ танҳо далели содирнамудани як кирдори қинойтӣ ҷой дошта, қинойт дар як вақт содир мегардад ва дар шахси гунаҳгор кӯшиши устувори амалӣ намудани қасди қинойтӣ дида намешавад. Вале, гуногунвақтии кирдорҳои қинойтӣ, содир намудани онҳо бо қасдҳои наф, на аз хавфнокии баланди ҷамъиятии маҷмӯи қинойт, балки аз хавфнокии ҷамъияти шахсияти онҳоро содирнамуда шаҳодат дода метавонад, яъне, ин ҳолат мумкин аст, аз ҷониби суд дар вақти

¹³⁴ Пысина Г. Совокупность преступлений: реальная или идеальная? / Г. Пысина // Законность. – 1998. – №4. – С. 26-27.

¹³⁵ Малков В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания / Науч. ред.: Б.С. Волков. – Казань, 1974. – С. 240.

интихоби ин ё он тарзи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ба назар гирифта шавад.

Маҳз бо ҳамин сабаб ба назар гирифта шудани намуди маҷмӯи воқеӣ ё идеалӣ дар мавриди таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо дар б. 3 Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 март соли 2003 муқаррар шудааст¹³⁶.

Ҳамин тариқ, дуруст ҷудо намудани маҷмӯи идеалӣ ва воқеии ҷиноят аҳамияти муҳими амалӣ ва назариявӣ дошта, он нафақат барои банду бастии ҷиноят, балки барои муайян намудани чораи ҷавобгарӣ нисбати шахси гунаҳгор зарур мебошад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, инчунин дигар намудҳои таснифи маҷмӯи ҷиноятҳоро низ фарқ менамоянд. Масалан, М. Н. Становский вобаста ба шакли гуноҳ – маҷмӯи ҷиноятҳои қасдона, маҷмӯи ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда ва маҷмӯи омехта, вобаста ба вақти маҳкумшавӣ – маҷмӯи ҷиноятҳо ҳангоми дар як вақт маҳкум шудан ва маҷмӯи ҷиноятҳо ҳангоми дар вақтҳои гуногун маҳкумшуданро фарқ месозад¹³⁷. Дар намуди маҷмӯи охири ҳолатҳои дар назар дошта мешавад, ки пас аз баровардани ҳукм барои як ё якчанд ҷиноят маълум мегардад, ки маҳкумшуда дар содир намудани ҷинояти дигари то баровардани ҳукм аз рӯйи парвандаи аввал низ гунаҳгор мебошад.

Чунин таснифи маҷмӯи ҷиноятҳо, аҳамияти муҳими амалӣ дошта метавонад. Масалан, ба назар гирифтани шакли гуноҳ имкон медиҳад, ки самти рафтори ҷиноятии гунаҳгорро пурратар маълум намуда, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ӯро муайян созем. Якҷоя бо ин ва дигар омилҳо ба ҳисоб гирифтани шакли гуноҳ дар маҷмӯи ҷиноятҳо то андозае ба дуруст ҳал намудани татбиқи ин ё он усули таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо мусоидат карда метавонад.

Вобаста ба таснифи дуҷуми аз ҷониби М. Н. Становский пешбинишаванда ҳаминро бояд қайд сохт, ки қоидаҳои таъини ҷазо вобаста ба маҷмӯи ҷиноятҳо

¹³⁶ Ниг.: Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 304.

¹³⁷ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 317.

ҳангоми дар вақтҳои гуногун маҳкумшудан дар қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ ба танзим дароварда шудааст. Дар амалия як қатор ҷиноятҳо аз рӯйи табиати худ зоҳирнашаванда буда, муайян намудани онҳо вақт ва кӯшиши алоҳидаро талаб менамояд. Дар ин самт мушкilot оид ба ошкор намудани онҳо зиёд ба назар мерасад (гузаштани муҳлати тафтиш, кофтукови айбдоршаванда, ҳаҷми зиёди айб ва ғайраҳо). Бинобар ин, м. 167 КМҶ ҚТ имконияти ҷудо намудани қисми маводҳои парвандаи ҷиноятиро ба истехсолоти алоҳида додааст. Ин муқаррарот як дараҷа барои баланд бардоштани мубориза бо ҷинояткорӣ таъсирбахш мебошад. Аммо бояд дар назар дошт, ки шиддатнокии муҳофизаи ҷиноятӣ бо ягон вачҳ ба ҳолисии муҳокимаи судӣ монеа бояд эҷод наамояд. Дар мавриде, ки дар муайян намудани ҳолатҳои воқеии қор ҳолигӣ ба миён меояд (мисол ҳангоми бори аввал маҳкум шудан аломати такрори ба инобат гирифта нашудааст), судҳо бояд ба эътибор гиранд, ки оё дар алоҳидагӣ баррасӣ намудани қисми парванда барои дуруст муайян намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ мусоидат менамояд. Дар алоҳидагӣ баррасӣ намудани парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои, ки ҳар яки онҳо то маҳкумият содир шудаанд, аз рӯйи ҳамон қоидаҳои баррасӣ мегарданд, ки якҷоя баррасӣ мешаванд, яъне, ҳамон қоидаҳои ки барои маҷмӯи ҷиноятҳо пешбинӣ шудаанд. Фарқияти ягона дар он аст, ки маҳкумшуда аллакай қисми аз ҷазои таъиншавандаро адо менамояд. Дар ин ҳолатҳо қонун ба муҳлати ҷазои ниҳой ҳисоб намудани ҷазои таъиншуда аз рӯйи ҳукми якумро пешбинӣ менамояд. Вобаста ба ин, ҷумлаи охири қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ «дар бораи ба ҷазои ниҳой» дохил намудани намудани ҷазои адогардида муқаррароти моддаи зикршуда баҳсталаб менамояд, зеро чораи ҷавобгариро дар ҳукми охирин на дар муҳлат, балки дар намуди ҷазо ба мисли қарима метавон баён кард. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки ба моддаи мазкур тағйироти ҷузъии зерин: «Дар ин ҳолат ҷазои аз рӯйи ҳукми якум адогардида пурра ба муҳлати ҷазои ниҳой ҳисоб карда шавад» ворид карда шавад.

Ба андешаи мо, аҳамияти бевоситаи ҳуқуқи ҷиноятиро таснифи маҷмӯи ҷиноятҳо вобаста ба категорияҳои ҷиноят ишғол менамояд. Қонуни ҷиноятӣ гарчанде дар м. 20 КҶ ҚТ ду намуди маҷмӯи ҷиноятҳо: маҷмӯи воқеӣ ва идеалиро

фарқ намояд ҳам, вале қоидаҳои таъини ҷазо ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо аз рӯйи таснифи маҷмӯи ҷиноятҳо вобаста ба категорияҳои ҷиноят сурат гирифтааст. Дар асоси критерияи мазкур бо дарназардошти қ. 2 ва 3 м. 67 КҶ ҚТ метавон чунин намудҳои маҷмӯи ҷиноятҳоро фарқ намуд: а) маҷмӯи ҷиноятҳо, ки аз ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна ташкил ёфтаанд; б) маҷмӯи ҷиноятҳо, ки дар он яке аз ҷиноятҳо ба категорияи ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин мансуб мебошад.

Маҷмӯи ҷиноятҳо дорои чунин хусусиятҳо мебошанд:

а) маҷмӯи ҷиноятҳо он вақт ба миён меояд, ки фарқият дар сохтори таркибҳои ҷиноятӣ ва зарурияти фардиқунонии ҷавобгарӣ барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҷой дорад.

б) маҷмӯи ҷиноятҳо дар ҳолате ба миён меояд, ки агар ҳар яки онҳо то маҳкумшавӣ содир шуда бошанд.

в) маҷмӯи ҷиноятҳо нигоҳ дошта мешавад, агар аҳамияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҳар як кирдор нигоҳ дошта шавад.

Ҳолатҳои зикршударо ҷамъбаст намуда, чунин хулосабарорӣ менамоем:

1. Маҳдуд намудани маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо тавассути ҳолатҳое, ки кирдорҳои ҷиноятӣ то баровардани ҳукм аз рӯйи парванда содир шудааст, қобили қабул намебошад. Чунин муқаррарот ба қ. 1 м. 84 КҶ ҚТ, қ. 2 м. 47 Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки дар м. 20 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд, муҳолиф мебошад. Бинобар ин, ба м. 20 КҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, онро бо мазмунӣ зерин бояд пурра намуд:

«Маҷмӯи ҷиноятҳо – ин миқдори гуногуни кирдорҳое, ки дар худ на камтар аз ду таркиби ҷиноятӣ аз ҳамдигар фарқкунандаро доро буда, барои ҳеҷ кадоми онҳо шахс бо ҳукми ба қувваи қонуни даромадаи суд маҳкум нашудааст, фаҳмида мешавад.

Банду басти ҷиноят аз рӯйи маҷмӯи онҳо дар алоҳидагӣ, мувофиқи банд, қисм ва ё моддаи (моддаҳои) Кодекси мазкур ба амал бароварда мешавад».

2. КЧ ҚТ ҳарчанд маҷмӯи воқеӣ ва идеалиро фарқ намояд ҳам, вале хусусиятҳои онҳоро ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ба назар нагирифтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми маҷмӯи воқеӣ дар ҳақиқат дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии гунаҳгор зиёдтар мебошад, чунки такроран содир намудани ҷиноят аз мавҷудияти амалҳои устувори зиддиҷамъиятӣ шаҳодат медиҳад. Маҷмӯи идеалӣ, ки аз як кирдор иборат аст, ҷиноят дар як вақт содир мегардад ва дар шахси гунаҳгор кӯшиши устувори амалӣ намудани қасди ҷиноятӣ дида намешавад, ки ин аз баланд гардидани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии гунаҳгор дарак дода наметавонад.

БОБИ 2. ТАЪИНИ ҶАЗО БАРОИ МАҶМӢИ ҶИНОЯТҶО

2.1. Асосҳои умумии таъини ҷазо ва хусусиятҳои татбиқи онҳо ҳангоми маҳкумкумшавӣ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҷо

Қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҷо бояд ба асосҳои умумии таъини ҷазо мувофиқат намуда, барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо, барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда, инчунин пешгирии содир гардидани ҷиноятҷои нав мусоидат намоянд.

Асосҳои умумии таъини ҷазо дар м. 60 КҶ ҚТ нишон дода шудаанд. Ин асосҳо барои суд таҳкурсии асосӣ буда, ҳангоми таъини ҷазо барои ҳар як ҷинояти содиршуда ва нисбати ҳар як судшаванда бояд ба роҳбарӣ гирифта шаванд.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ асосҳои умумии таъини ҷазо ба таври гуногун маънидод карда мешаванд. Ҳамаи мафҳумҳои асосҳои умумии таъини ҷазоро, ки назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ пешниҳод намудааст, ба чор Ғуруҳи алоҳида метавон ҷудо кард:

1. Принципҳои таъини ҷазо (В.Г. Татарников¹³⁸, А.И. Лазуткин¹³⁹, В.В. Малцев¹⁴⁰);
2. Маҳакҳои (критерия) таъини ҷазо (Л.Л. Кругликов¹⁴¹, А.С. Жумаев¹⁴²);
3. Талаботҳое, ки суд ҳангоми таъини ҷазо бояд ба роҳбарӣ гирад (В.П. Малков¹⁴³, Д.В. Качурин¹⁴⁴, С. Тулиев¹⁴⁵);
4. Қоидаҳои таъини ҷазо (Т.В. Непомнящая¹⁴⁶, Л.А. Прохоров¹⁴⁷, Ш.Ш. Алишеров¹⁴⁸).

¹³⁸ Ниг.: Татарников В.Г. Понятие общих начал назначения наказания и их содержание / В.Г. Татарников // Проблемы совершенствования борьбы с преступностью. – Иркутск, 1985. – С. 42.

¹³⁹ Ниг.: Лазуткин А.И. Социально-правовая характеристика принципов института назначения наказания и иных мер уголовно-правового характера / А.И. Лазуткин // Уголовное право. – 2004. – №9. – С. 23.

¹⁴⁰ Ниг.: Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. – СПб, 2004. – С. 498.

¹⁴¹ Ниг.: Кругликов Л.Л. О критериях назначения уголовного наказания / Л.Л. Кругликов // Советское государство и право. – 1988. – №8. – С. 60.

¹⁴² Ниг.: Жумаев А.С. Некоторые теоретические вопросы назначения наказания / А.С. Жумаев // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: Сб. материалов третьей Международной научно-практической конференции. – М., 2006. – С. 110-112.

¹⁴³ Ниг.: Малков В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания / Науч. ред.: Б.С. Волков. – Казань, 1974. – С. 222-223.

¹⁴⁴ Ниг.: Качурин Д.В. Общие начала назначения наказания / Д.В. Качурин // Российский судья. – 2002. – №8. – С. 35.

¹⁴⁵ Ниг.: Тулиев И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистан (система, виды наказаний и их назначение). – М., 2010. – С. 131.

Ба ақидаи Гуруҳи якуми олимони наметавон пурра розӣ шуд, зеро М. И. Бажанов дуруст қайд менамояд, ки «айният додани принципҳои таъини ҷазо бо асосҳои умумӣ гумони нодуруст аст, чунки онҳо (принципҳо) таҷассуми аниқӣ худро на танҳо дар асосҳои умумии таъини ҷазо, балки дар бисёре аз меъёрҳои Қисми умумии қонунгузорию ҷиноятӣ, меёбанд. Принципҳо ва асосҳои умумии таъини ҷазо ин категорияҳои мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, дар муносибатҳои муайян байни худ ҷой дошта, баррасии алоҳидаро талаб менамоянд»¹⁴⁹. Ҳамин гуна ақидаро инчунин Гуруҳи дигари олимони ҷонибдорӣ менамоянд, ки асосҳои умумии таъини ҷазоро аз принципҳои таъини ҷазо фарқ намуда, охириро дар намуди принципҳои «қонуният, инсондустӣ, адолат, баробарӣ, фардиқунонии ҷазо ва ғайраҳо» мебинанд¹⁵⁰. И.Р. Тулиев таносуби байни принципҳо ва асосҳои умумии таъини ҷазоро баррасӣ намуда, дар он ақида аст, ки принципҳо татбиқи пурраи худро дар м. 60 КҶ ҚТ пайдо наменамоянд. Онҳо дар таносуби категорияҳои умумӣ ва махсус қарор доранд¹⁵¹.

Гуруҳи дигари олимони оид ба дар алоҳидагӣ ҷудо намудани принципҳои таъини ҷазо муҳолифат намуда, қайд намудаанд, ки «ғояи ҷудо намудани принциби таъини ҷазо, аз ҷумла, аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ва муқобил гузоштани онҳо ба асосҳои умумии таъини ҷазо ба назар сунъӣ менамояд. Кӯшиши муайян намудани ҳуди мафҳуми принципҳои таъини ҷазо ва ҳадҳои онро бо дарназардошти айнияти қариб пурраи мафҳуми мазкур бо мафҳуми асосҳои умумии таъини ҷазо бобарор шуморидан шабҳаовар аст»¹⁵². Ҳамин ақидаро инчунин О.В. Кривенков тарафдорӣ

¹⁴⁶ Ниг.: Непомнящая Т.В. Общие начала, принципы и критерии назначения наказания / Т.В. Непомнящая // Журнал российского права. – 1999. – №12. – С. 79.

¹⁴⁷ Ниг.: Прохоров Л.А. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1972. – С. 7.

¹⁴⁸ Ниг.: Алишеров Ш.Ш. Назначение наказания: теория и практика: монография. – Минск, 2005. – С. 23-26.

¹⁴⁹ Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – Киев, 1986. – С. 11.

¹⁵⁰ Ниг.: Горелик А.С. Наказание по совокупности преступлений и приговоров. – Красноярск, 1991. – С. 22-162; Кругликов Л.Л. О принципах назначения наказания / Л.Л. Кругликов // Проблемы теории уголовного права. – 1999. – №2. – С. 94-107; Скрябин М.А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним. – Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1988. – С. 16-20; Хамитов Р.Н. Специальные правила назначения наказания. – Казань, 2001. – С. 17-31; Дуюнов В.К., Цветинович А.Л. Дополнительные наказания. Теория и практика. – Фрунзе, 1986. – С. 38-62.

¹⁵¹ Ниг.: Тулиев И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистан (система, виды наказаний и их назначение). – М., 2010. – С. 128.

¹⁵² Шве́ц Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 106-107.

намуда, ҳисоб менамояд, ки «бо қабули Кодекси ҷиноятии таҳрири соли 1996, ки дар он якчанд принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ шакли меъёрӣ гирифтанд, боз қонунан ҷудо намудани принципҳои таъини ҷазо мантиқан нодуруст мебошад. Ҳарчанд институти таъини ҷазо яке аз институтҳои пешравӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ бошад ҳам, аммо ин маънои онро надорад, ки он бояд бо ягон принципи махсус, ки танҳо ба ҳамин зухурот мансуб аст, фарқ намояд». Ба назари олим, «қонунгузор танҳо принципҳои Кодекси ҷиноятиро меёран дар қонун дарҷ намуда, асосҳои умумии таъини ҷазоро бо номи қаблаи бе вайрон намудани қоидаҳои мантиқи ва грамматикӣ мафҳумҳои мазкур, боқӣ гузоштааст. Асосҳои умумии таъини ҷазо чун дигар меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таъян намуда, дар як вақт ҳуди асосҳои умумӣ, ки ифодакунандаи қоидаҳои муайяни таъини ҷазо, ки дар қонуни ҷиноятӣ мушаххасан муайян шудаанд, татбиқшавии ҳамин принципҳо ҳисоб мешаванд»¹⁵³.

Ба андешаи мо бошад, принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ институти алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ буда, асосҳои умумии таъини ҷазо чизи дигар ва он бо таъян ба ҳамин принципҳо амалӣ мегардад.

Олимони дигар асосҳои умумии таъини ҷазоро ҳамчун маҳак¹⁵⁴ ва талаботи қонун¹⁵⁵ маънидод менамоянд, ки инҳо низ қобили қабул буда наметавонанд, зеро дар луғатҳо якчанд мазмуни калимаи «асосҳо» дар шакли ибора оварда шудааст, аз ҷумла «муқаррароти асосӣ», «принципҳои ягон ҷӣ», «усул ва методҳои амалӣ намудани ягон ҷӣ», аммо «маҳак» ва ё «талабот»¹⁵⁶, нишон дода нашудааст.

Бисёре аз олимони асосҳои умумии таъини ҷазоро ҳамчун қоидаҳои таъини ҷазо маънидод месозанд. Масалан, В. Ткаченко чунин менигорад: «Барои он ки суд ҳар вақт ҷазои одилона таъин намояд, КҶ асосҳои умумии таъини ҷазо, яъне қоидаҳоеро муқаррар месозад, ки суд ҳангоми ҳалли масъала оид ба таъини ҷазо

¹⁵³ Кривенков О.В. Общие начала назначения наказания по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2001. – С. 23.

¹⁵⁴ Ниг.: Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – Киев, 1980. – С. 11; Горелик А.С. Назначение наказания по совокупности. – Красноярск, 1975. – С. 10.

¹⁵⁵ Ниг.: Скрябин М.А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним. – Казань, 1988. – С. 7.

¹⁵⁶ Словарь русского языка. В 4 т. – М., 1982. – Т.2. – С. 414.

барои ҷинояти содиршуда бояд онҳоро ба роҳбарӣ гирад»¹⁵⁷. Чунин ақидаро Е.В. Благов, Л.А. Прохоров, И.М. Рагимов, И.Х. Бобочонзода низ тарафдорӣ менамоянд¹⁵⁸.

Масалан, ба андешаи И.Х. Бобочонзода «асосҳои умумии таъини ҷазо ин қоидаҳои асосие мебошанд, ки суд бояд ҳангоми интиҳоби намуд ва андозаи ҷазо онҳоро риоя кунад»¹⁵⁹.

Ба назар маҳз андешаҳои олимони Гуруҳи охир қобили қабул мебошад.

Муқаррароти м. 60 КҶ ҚТ, ки мувофиқи он ҷазо бояд «дар доираи муқаррарнамудаи моддаи Қисми махсус», «бо назардошти муқаррароти Қисми умумии ҳамин Кодекс» таъин карда шавад, маҳз муайянкунандаи қоидаҳои умумӣ мебошад, ки суд ҳангоми таъини ҷазо нисбати ҳар як шахси гунаҳгор аз рӯйи парвандаи мушаххасӣ ҷиноятӣ бояд ба роҳбарӣ гирад.

Асосҳои умумӣ ин маҳз қоидаҳои умумии таъини ҷазо ба ҳисоб мераванд, зеро қонуни ҷиноятӣ, инчунин қоидаҳои махсуси таъини ҷазоро низ фарқ мекунад.

Фарқияти қоидаҳои умумии (асосҳо) таъини ҷазо аз махсус, дар он аст, ки агар қоидаҳои умумӣ ҳангоми баррасии ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ба назар гирифта шаванд, пас қоидаҳои махсус танҳо дар ҳолатҳои мушаххасӣ дар қонун нишондодашуда татбиқ мегарданд¹⁶⁰.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон ба хулоса омад, ки дар м. 60 КҶ ҚТ қонунгузор асосҳои умумии таъин намудани ҷазоро муқаррар сохтааст, ки аз инҳо иборат мебошанд:

- 1) таъини ҷазо дар доираи моддаҳои Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ;
- 2) ба назар гирифтани талаботҳои Қисми умумӣ ҳангоми таъини ҷазо;

¹⁵⁷ Ткаченко В. Общие начала назначения наказания / В. Ткаченко // Российская юстиция. – 1997. – №1. – С. 10.

¹⁵⁸ Ниг.: Благов Е.В. Общие и специальные правила назначения наказания / Е.В. Благов // Актуальные проблемы правовой защиты личности в уголовном судопроизводстве: Сб. науч. тр. Ярославль, 1990. – С. 9; Прохоров Л. А. Общие начала назначения наказания и предупреждение рецидивной преступности: Учебное пособие. – Омск, 1980. – С. 11; Рагимов И.М. Философия наказания и проблемы его назначения. – Баку, 1998. – С. 60; Дударь Н.Н. Общие начала назначения наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 12.

¹⁵⁹ Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 431.

¹⁶⁰ Ниг.: Хамитов Р.Н. Специальные правила назначения наказания. – Казань, 2001. – С. 56.

3) ҷазои нисбатан сахттар аз ҷумлаи ҷазоҳое, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, танҳо дар ҳолате таъин карда мешавад, ки намуди ҷазои нисбатан сабуктар барои ноил шудан ба мақсади ҷазоро таъмин карда натавонад;

4) ба назар гирифтани хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда ҳангоми таъини ҷазо;

5) ба инобат гирифтани шахсияти гунаҳкор;

6) ба инобат гирифтани ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо;

7) фикру ақидаи ҷабрдида аз рӯйи парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ.

Амалишавии ҳар яке аз ин талаботҳои асосҳои умумиро ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо дар алоҳидагӣ баррасӣ менамоям.

Таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо аз ду давраи мустақил иборат мебошад, ки дар ҳар яки он доираи масъалаҳои хоси худ, мавриди ҳал қарор мегиранд.

Вақте ки шахс барои содир намудани якчанд ҷиноят маҳкум мегардад, ҷазо барои ҳар як кадоми онҳо дар доираи санксияи моддаҳои Қисми махсус муайян мешавад, вале бо ин аҳамияти қоидаи зикршуда аз байн намеравад. Яке аз кафолатҳои дуруст муайян намудани андозаи ҷазо ин банду басти дурусти кирдор мебошад. Дар муносибат бо маҷмӯи ҷиноятҳо ин маънои онро дорад, ки дар кирдори шахс воқеан аломати на як таркиби ҷиноят, балки якчанд таркиби ҷиноят, ки дар моддаҳои гуногуни (ё қисмҳои модда) Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, ҷой дорад. Ба ғайр аз ин банду басти дурусти ҷиноятҳои алоҳидаи ба маҷмӯъ дохилшаванда ба таъини ҷазои ниҳой таъсир мерасонад, зеро қоидаҳои таъини ҷазо мутобиқи м. 67 КҶ ҚТ аз категорияи ҷиноят вобаста мебошад.

Таъини намудани ҷазо дар доираи моддаи Қисми махсуси КҶ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят пешбинӣ менамояд, аз он шаҳодат медиҳад, ки интиҳоби намуд ва тарзи татбиқи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ бо он хусусиятҳо муайян мешавад, ки дар санксияи моддаи мазкур пешбинӣ шудаанд. Аммо, судя ба ғайр аз ҳолатҳои дар қонун пешбинишуда

ҳангоми таъини ҷазо наметавонад аз доираи санксияи моддаи Қисми махсуси КҶ барояд.

Мубрамияти меъёри мазкур дар он ифода ёфтааст, ки «санксия дар худ баҳои ниҳой барои ҳуқуқвайронкуниро, ки барои он татбиқ мегардад, ҷамъбаст намудааст»¹⁶¹.

Қонунгузор аз суд талаб менамояд, ки «ҷазоро маҳз дар доираи санксияи модда таъин намояд, зеро он барои суд ҳангоми интиҳоб намудани намуд ва андозаи ҷазо барои шахси ҷиноят содирнамуда аввалиндараҷа мебошад»¹⁶². «Ҳадди санксияҳои модда муносибати якхеларо нисбати ҳама шахсони дар содир намудани ҷиноят гунаҳкор эътирофшуда кафолат медиҳад»¹⁶³. Аммо, вақте суд аз муқаррароти таъини ҷазо дар доираи санксияи модда берун меравад, он гоҳ бо муқаррароти Қисми умумии КҶ маҳдуд мегардад. Дар ин ҷо баҳамоии ду қоидаи асосӣ, ки расман ба қоидаҳои асосҳои умумии таъини ҷазо дохиланд, ба миён меояд. Мисол, агар мо ба санксияҳои моддаҳои Қисми махсуси КҶ назар афканем, мебинем, ки қисми зиёди онҳо ҳадди поёнӣ надоранд. Бинобар ин, суд ҳангоми таъини ҷазо аз муқаррароти Қисми умумӣ, ки ҳадҳои поёнӣ ва болоии намуди ҷазоҳоро муқарар мекунад, истифода менамояд.

Бо дарназардошти ҳолати мазкур, қоидаи дигар ҳангоми таъини ҷазо, – ин таъини ҷазо бо истифода аз муқаррароти Қисми умумӣ мебошад.

Муқаррароти Қисми умумии КҶ ҳолатҳои зиёдеро, ки ба таъини ҷазо нисбат ба муайян намудани ҳудудҳои ин ё он намуди ҷазо, таъсир мекунанд дар бар гирифтааст. Қисми умумии КҶ аз VI фасл, ки ҳар кадоми онҳо то андозае ба таъини ҷазо алоқамандӣ дорад, иборат аст. Доираи муносиби меъёрҳои Қисми умумии КҶ, ки ҳангоми таъини ҷазо суд бояд ба назар гирад, инҳоянд: 1) муқаррароти умумӣ дар бораи вазифаҳои КҶ ҶТ ва мақсадҳои ҷазо (м. 2 ва қ. 2 м. 46 КҶ ҶТ); 2) нишондодҳои меъёр дар бораи асосҳои умумии таъини ҷазо (м. 60 КҶ ҶТ); 3)

¹⁶¹ Лейст О. Санкции в советском праве. – М.: Госюриздат, 1962. – С. 71.

¹⁶² Филимонов В.Д. Норма уголовного права. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2004. – С. 197.

¹⁶³ Люблинский П.И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / Под ред. и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2004. – С. 33.

номгӯи ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо (м.м. 61 ва 62 КҶ ҚТ); 4) қоидаҳои таъини намудҳои алоҳидаи ҷазо (м.м. 48-59 КҶ ҚТ); 5) меъёрҳои, ки қоидаҳои махсуси таъини ҷазоро ба танзим медиароранд (м.м. 63-66 КҶ ҚТ); 6) қоидаҳои таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо (м.м. 67 ва 68 КҶ ҚТ); 7) меъёрҳои, ки тартиби муайян намудани ҷазоҳои ҷиноятиро ҳангоми зам намудан ва ҳисоб кардани ҷазоро ба танзим медиароранд (м.м. 69 ва 70 КҶ ҚТ).

Қоидаи сеюм вобаста ба таъини ҷазо дар он ифода мегардад, ки намуди ҷазои нисбатан сахттар аз ҷумлаи ҷазоҳои, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ гардидааст, танҳо дар ҳолате таъин карда мешавад, ки намуди ҷазои нисбатан сабуктар ба ноил шудан ба мақсади ҷазо оварда намерасонад (қ. 2 м. 60 КҶ ҚТ).

Қоидаи мазкур аз принципи инсондустӣ (қ. 1 м. 9 КҶ ҚТ) сарчашма гирифта, барои сарфакорона истифода шудани чораҳои ҷазо ҳангоми ноил шудан ба мақсадҳои он равона шудааст.

Дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 24 феввали соли 2005 ва тағйири иловаҳо аз 30 июни соли 2011, таҳти №1 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо» омадааст, ки: «агар санксияи қонуне, ки бо он шахс гунаҳкор дониста мешавад, дар баробари ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ҷазоҳои нисбатан сабуктарро пешбинӣ намояд, ҳангоми ҳукм баровардан бояд масъалаи таъини ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманднабуда, аз ҷумла, қорҳои ҳатмӣ, қарима, қорҳои ислоҳӣ ва амсоли инҳо муҳокима карда шаванд.

Дар ин маврид ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, аз ҷумла ба муҳлатҳои кӯтоҳ дар ҳолате бояд таъин карда шавад, ки агар бо дарназардошти ҳолатҳои мушаххаси қор ва шахсияти гунаҳкор суд ба ҳулоса ояд, ки таъин намудани дигар намуди ҷазо номумкин мебошад. Дар ин ҳолат таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бояд дар ҳукм асоснок карда шавад» (б. 5)¹⁶⁴.

Таъини ҷазои нисбатан вазнин ё сабук, назар ба он, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо (қ. 2 м. 46 КҶ ҚТ) зарур аст, ноодилона ва ба мақсад мувофиқ

¹⁶⁴ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 377-378.

намебошад. Ба ақидаи Б.С. Волков, «дар қоидаи мазкур нақши асосҳои ахлоқӣ дар таъини ҷазои боадолатона қайд шудааст»¹⁶⁵. А.И. Лазуткин қайд менамояд, ки «бо риояи принципи мазкур самаранокии ҷазо нисбати маҳкумшудаи мушаххас таъмин мегардад»¹⁶⁶.

Қоидаи зикршудаи асосҳои умумии таъини ҷазо ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи қоидаҳои дар қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ пешбиниамуда, истисно дорад, зеро қонунгузор пешакӣ интихоби намуди ҷазоро бо ҷазои нисбатан вазнин, ки барои ҷинояти содиршуда пешбинӣ шудааст, муайян намудааст.

Қоидаи чоруми асосҳои умумии таъини ҷазо ин аз ҷониби судҳо ба ҳисоб гирифтани хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда мебошад.

Дар б. 2-и Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо» нишон дода шудааст, ки: «ҳангоми муайян кардани хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда бояд онро ба асос гирифт, ки хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда аз объектҳое, ки ба онҳо қасд равона шудаасту суд онҳоро муайян кардааст, шакли гуноҳ ва бо Кодекси ҷиноятӣ ба категорияи дахлдори ҷиноят мансуб донишани кирдори ҷинояткорона (м. 18 КҶ ҚТ) вобаста аст. Дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда бошад, бо ҳолатҳое, ки дар мавриди онҳо кирдори ҷиноии мушаххас содир шудааст (масалан дараҷаи амалӣ намудани нияти ҷинояткорона, тарзи содир гардидани ҷиноят, андозаи зарар ё вазнинии оқибатҳои баамаломеда, нақши судшаванда ҳангоми дар шарикӣ содир намудани ҷиноят) муайян карда мешавад»¹⁶⁷.

Мафҳуми хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ гуногун шарҳ дода шудааст.

¹⁶⁵ Волков Б.С. Нравственные начала в назначении наказания / Б.С. Волков // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 126.

¹⁶⁶ Лазуткин А.И. Социально-правовая характеристика принципов института назначения наказания и иных мер уголовно-правового характера / А.И. Лазуткин // Уголовное право. – 2004. – №9. – С. 26.

¹⁶⁷ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 376-377.

Аз он ду нуқтаи назар вобаста ба муайян намудани хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда паҳнғашта мебошад. Аз рӯйи нуқтаи назари якум, «хусусияти ба ҷамъият хавфнокӣ бо дахлдोштани ҷиноят ба ин ё он боби Кодекси ҷиноятӣ ё ба ин ё он намуди Гуруҳ мансуб будани ҷиноят, муайян карда мешавад»¹⁶⁸.

Мувофиқи ақидаи А.Д. Соловёв «зери мафҳуми хусусияти барои ҷамъият хавфнок, хавфнокии ҷамъиятиёе фаҳмида мешавад, ки на ба ҷинояти алоҳида, балки ба ҳама ҷиноятҳои намуди мазкур хос мебошад: мисол, хавфнокии ҷамъиятии одамкушӣ, тассаруфи амволи ғайр ва ғайраҳо.

Хусусияти барои ҷамъият хавфнок пеш аз ҳама, вобаста ба аҳамият ва муҳимияти объекти ҷиноят муайян карда мешавад»¹⁶⁹.

И.Х. Бобочонзода қайд менамояд, ки «хусусияти ба ҷамъият хавфнокии кирдори содиршуда бояд ба самти фаъолияти шахси ҷиноятсодиркарда, арзишҳои иҷтимоии таҳти ҷимояи қонуни ҷиноятӣ қарордошта ва расонидани зарар ба он муайян карда мешавад»¹⁷⁰.

Ба назари мо, чунин фаҳмишҳо оид ба хусусияти барои ҷамъият хавфнок маҳдуд мебошад, зеро онҳо танҳо дар асоси объекти ҷинояти содиршуда муайян карда шудаанд.

Мувофиқи нуқтаи назари дуум, ки ба назари мо дуруст менамояд, таҳти мафҳуми хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда «ҳолатҳои фарқкунанда, махсусият ва сифати хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят (чӣ барои ҷиноятҳои алоҳида ва чӣ Гуруҳи ҷиноятҳо)» фаҳмида мешавад¹⁷¹.

Хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят «ин гуногуншаклии сифатии ҷиноят» буда, вобаста ба омилҳои, ки хусусияти хавфнокии ҷамъиятии кирдорро муайян

¹⁶⁸ Соловьев А.Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву (законодательство и судебная практика). – М., 1958. – С. 85; Курс советского уголовного права. В 5 т. / Под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. – Л., – Т 2. – Часть Общая, 1970. – С. 325-327; Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. – М., 1973. – С. 253; Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – Киев, 1980. – С. 33.

¹⁶⁹ Соловьев А.Д. Асари зикршуда. – С. 85.

¹⁷⁰ Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 417.

¹⁷¹ Ниг.: Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М., 1969. – С. 69; Кригер Г.Л. Влияние характера общественной опасности преступления на дифференциацию и индивидуализацию уголовной ответственности / Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 143.

месозанд, онҳо гуногунанд. Масалан, баъзе олимон танҳо як омил, объекти ҷинойтро, ҷудо намудаанд.

М. А. Скрыбин навиштааст, ки «хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинойт – ин махсусиятҳои сифатии кирдор мебошад ва он тавассути муқаррар намудани объекти ҷинойт муайян карда мешавад»¹⁷².

Дигар муҳаққиқон чунин меҳисобанд, ки хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинойт аз рӯйи як қатор омилҳо муайян карда мешавад. Ба ақидаи Н.Ф. Кузнецова, «хусусияти барои ҷамъият хавфнокии ҷинойт аз объекти таҷовуз, шакли гуноҳ, мазмуни ангеа ва мақсади ҷинойт, тарзи таҷовуз ва муҳтавои субъект вобаста аст»¹⁷³. Ин хусусиятҳоро (ба истиснои муҳтавои субъект) Г.Л. Кригер низ овардааст¹⁷⁴. С.А. Домахин бар он андеша аст, ки «хусусияти барои ҷамъият хавфнокии ҷинойт аз рӯйи объекти таҷовуз, хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, гуноҳи субъект ва ба ҷамъият хавфнок будани худ субъект муайян карда мешавад»¹⁷⁵. Ба ақидаи Т.Ш. Шарипов, хусусияти барои ҷамъият хавфнокии ҷинойт «пеш аз ҳама аз хусусият ва арзишнокии объекти таҷовуз, шакли гуноҳ ва ба кадом категорияи ҷинойт (м. 18 КҶ ҚТ) мансуб будани кирдор, ки КҶ муайян намудааст, вобастагӣ дорад»¹⁷⁶.

Ин ҷо мо на ба ҳама омилҳои номбаршуда ҳаҷун аломатҳои тавсифдиҳандаи хусусияти ба ҷамъият хавфнокии ҷинойт розӣ буда метавонем, зеро ки чунин омилҳо ба монанди ангеа ва мақсади ҷинойт, тарзи таҷовуз, андозаи зарари расонидашуда на ба хусусият, балки ба дарҷаи хавфнокии ҷинойт хос мебошанд.

Вобаста намудани хусусияти хавфнокии ҷинойт ба категорияи ҷинойт, чи тавре дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо» омадааст, қобили қабул буда

¹⁷² Скрыбин М.А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним. – Казань, 1988. – С. 54.

¹⁷³ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М., 1969. – С. 69-71.

¹⁷⁴ Ниг.: Кригер Г.Л. Влияние характера общественной опасности преступления на дифференциацию и индивидуализацию уголовной ответственности / Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 143.

¹⁷⁵ Домахин С.А. Курс советского уголовного права. – М., 1970. – Т. 1. – С. 170.

¹⁷⁶ Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики (по материалам Республики Таджикистан): дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2008. – С. 134.

наметавонад, чунки мутобиқи м. 18 КҶ ҚТ худи категорияи ҷиноят вобаста ба хусусияти ба ҷамъият хавфнокӣ муқаррар карда мешаванд.

Ба андешаи мо, хусусияти ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят бояд тавассути объекти таъовуз ва шакли гуноҳ баҳо дода шавад. Ба ғайр аз хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳангоми таъини ҷазо суд, инчунин дараҷаи онро бояд ба инобат гирад.

Вобаста ба дарки «дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ» дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ низ фаҳмиши ягона мавҷуд нест. Гуруҳи олимон дар он андешаанд, ки «хусусияти ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят ин аломатест, ки на ба ҷинояти алоҳида, балки ба тамоми ҷиноятҳои ҳамин намуд дахл дошта, мафҳуми дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят аломате мебошад, ки кирдорҳои мушаххасӣ ҷиноятиро тавсиф медиҳад»¹⁷⁷.

Масалан, Ю.Е. Пудовочкин қайд менамояд, ки «дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ – ин нишондиҳандаи хавфнокии ҷинояти мушаххас, фардан муайян ба ҳисоб меравад»¹⁷⁸. Ба андешаи И.М. Агзамов «дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ ин маҷмӯи ҳолатҳои мебошад, ки кирдори мушаххасро тавсиф медиҳад»¹⁷⁹.

Аммо, ба фикри мо, нуқтаи назари маъмулу қабулшудаи «хусусияти ба ҷамъият хавфнокӣ – ин тарафи сифатӣ ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ – ин тарафи шуморавии ҷиноят мебошад»¹⁸⁰, дуруст аст.

Вобаста ба маҳакҳои муайянкунандаи дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдор низ фикри ягона ҷой надорад. Мисол, В. Ткаченко танҳо як маҳакро ҷудо намудааст. Ба ақидаи ӯ, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ аз «андозаи зарари ба

¹⁷⁷ Соловьев А.Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву (законодательство и судебная практика). – М., 1958. – С. 85; Курс советского уголовного права. В 5 т. / Под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. – Л., – Т. 2. – С. 325; Кригер Г.А. Общие начала назначения наказания / Г.А. Кригер // Советская юстиция. – 1980. – №1. – С. 19.

¹⁷⁸ Пудовочкин Ю.Е. Понятие, критерии и пределы учета общественной опасности преступления судом / Ю.Е. Пудовочкин // В сборнике: Уголовная политика и правоприменительная практика Сборник материалов VII-ой Международной научно-практической конференции. – 2019. – С. 64.

¹⁷⁹ Агзамов И.М. Влияние характера и степени общественной опасности совершенного преступления на условие неприменения наказания / И.М. Агзамов // Образование. Наука. Научные кадры. – 2011. – №4. – С. 62.

¹⁸⁰ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекции. 2-изд. – М., 2000. – С. 427; Российское уголовное право: в 2 т. Т.1. Общая часть / Под ред. Л.В. Иногимова-Хегай, В.С. Комиссорова, А.И. Рарога. – М., 2003. – С. 49, 50.

объекти муайян расонидашуда вобастагӣ дорад»¹⁸¹. Вале, қисми зиёди муаллифон дар ин маврид якчанд маҳакҳоро номбар намудаанд. Ба ақидаи Н.Ф. Кузнесова «дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят аз калон будани ҳаҷми зарари расонидашуда, намуд ва дараҷаи гуноҳ, ангезаи ҷиноят муайян карда мешавад»¹⁸². А.В. Наумов ба шумораи маҳакҳои ба дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят таъсиррасонанада ҳамчунин «усул, восита ва мақсади содир намудани ҷиноят, хусусияти зарар ё оқибатҳои он, дараҷа ва хусусияти иштироки ҳар яке аз шарикон дар ҷиноят, дараҷаи амалишавии нияти ҷиноятӣ ва ғайраро алоқаманд медонад»¹⁸³. Т.Ш. Шарипов чунин меҳисобад, ки «дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят дар доираи як ҷиноят аз дараҷаи баамалбарории нияти ҷинояткорона, тарзи содиркунии ҷиноят, андозаи зарари расонидашуда, аз дигар аломат ва ҳолатҳои ҷинояти содиршуда вобастагӣ дорад»¹⁸⁴.

И.Ҳ. Бобочонзода ба сифати маҳакҳои муайянкунандаи дараҷаи ба ҷамъият хавфноки кирдор, аз «хусусият ва ҳаҷми оқибати фарорасида, воситаҳои содир кардани ҷиноят, нақши шахс дар содир кардани ҷинояте, ки дар шарикӣ содир карда шудааст, аз намуди қасд (бевосита ва ё бавосита) ва ё безҳтиётӣ (бепарвой ва ё худбоварӣ) муайян карда мешавад»¹⁸⁵.

Ҳамин тариқ, номгӯи маҳакҳои баррасишаванда, ки аз ҷониби муаллифони гуногун пешниҳод шудаанд дар бисёр ҳолат ба ҳам мувофиқ меоянд.

Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки вобаста ба масъалаи мазкур мавқеи хосро Г.А. Кригер ишғол намудааст. Ба ақидаи вай дар баробари он, ки «дар қонун номгӯи пурраи ҳолатҳои дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро тавсифкунанда нишон дода нашудааст, ҳамчунин пешакӣ дараҷаи таъсири ҳолатҳои алоҳидаи он

¹⁸¹ Ткаченко В. Общие начала назначения наказания / В. Ткаченко // Российская юстиция. – 1997. – №1. – С. 10.

¹⁸² Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. – М., 1969. – С. 71-73.

¹⁸³ Уголовная ответственность и наказание. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. – М, 2019. – С. 61.

¹⁸⁴ Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики (по материалам Республики Таджикистан): дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2008. – С. 134.

¹⁸⁵ Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 417.

ба чораи ниҳои ҷазо муайян нагардидааст. Худи суд бояд ин масъалаҳоро бо дарназардошти ҳамаи хусусиятҳои ҷинояти баррасишаванда ҳал намояд»¹⁸⁶.

Ақидаи зикршуда ба назар қобили қабул менамояд. Бинобар ин, назариячиёни ҳуқуқи ҷиноятиро мебояд, ба судҳо на пешниҳодҳои норавшан, балки омилҳои муайянкунандаи дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро пешниҳод намоянд.

Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қарорҳои худ чандин маротиба ба судҳо нишон додааст, ки маҳз бо кадом аломат ва ҳолатҳо дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят муайян карда мешавад.

Дар Қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС аз 29 июни 1979 бо тағйири иловаҳои баъдина «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби суд татбиқ намудани асосҳои умумии ҷазо» қайд карда шудааст, ки «ҳангоми муайян намудани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда бояд аз маҷмӯи ҳамаи ҳолатҳои содиршавиини ҷиноят хулоса намуд (намуди гуноҳ, мақсад, тарз, шароит ва давраҳои содиршавиини ҷиноят, оқибатҳои ба миёномада, дараҷа ва хусусияти иштироки ҳар яке аз шарикон дар ҷиноят ва ғайра)»¹⁸⁷. Тавре ки мебинем, номгӯи пешниҳоднамуда ҳарчанд то андозе васеъ бошад ҳам, он пурра қаноаткунанда нест.

Дар қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 феввали соли 2005, таҳти №1 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо» номгӯи маҳдуди омилҳое, ки дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро муайян мекунанд: дараҷаи амалинамоии мақсади ҷинояткорона, тарзи содир намудани ҷиноят, андозаи зарар ва ё вазнини оқибатҳои бамиёномада, нақши судшаванда дар содирнамудаи ҷинояти дар шарикӣ пешниҳод шудааст.

Дар Қарори Пленуми зикршуда дар фарқият аз Қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС ба сифати ҳолатҳое, ки ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят таъсир мерасонанд, намуди гуноҳ ва мақсади содиркунии ҷиноят ишора карда нашудааст.

¹⁸⁶ Кригер Г.А. Общие начала назначения наказания / Г.А. Кригер // Советская юстиция. – 1980. – №1. – С. 19.

¹⁸⁷ Сборник действующих постановлений Пленума Верховных Судов СССР, РСФСР и Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / Отв. ред. В.И. Радченко. – М., 2000. – С. 105.

Ба андешаи мо, ба банди 1-и Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 24 феввали соли 2005 бояд тағйирот ворид карда шуда, номгӯи омилҳое, ки дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро муайян мекунанд, васеъ гардонида шуда, дар он намудҳои қасд ва беҳтиётӣ, ангезаи ҷиноят низ ворид карда шавад.

Вобаста ба ин пешниҳод менамоем, ки банди 1-и Қарори мазкур ба тариқи зайл ифода гардад: «Ҳангоми муайян кардани хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда бояд онро ба асос гирифт, ки хусусияти хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда аз объектҳое, ки ба онҳо кирдори барои ҷамъият хавфнок равона шудааст ва шакли гуноҳ вобаста аст. Дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда бошад, бо ҳолатҳое, ки дар мавриди онҳо кирдори ҷиноии мушаххас содир шудааст (масалан, мақсади ҷиноят, ангезаи ҷиноят, дараҷаи амалӣ намудани нияти ҷинояткорона, тарзи содир гардидани ҷиноят, хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, нақши судшаванда ҳангоми дар шарикӣ содир намудани ҷиноят, вобаста ба намудҳои қасд ва беҳтиётӣ муайян карда мешавад».

Бо мақсади таъини ҷазои боадолатона суд дар қисми баёниявии ҳукм бояд ҳолатҳое, ки ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршударо алоқаманд аст, мушаххас дарҷ намояд. Ба назари мо, танҳо дар ҳамин ҳолат тасдиқ метавон кард, ки суд дар ҳақиқат хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршударо ба инобат гирифтааст.

Танҳо ба таври расмӣ вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда таъин шудани он далели ба инобат гирифта шудани ҳамаи омилҳо буда наметавонад.

Таҳлили ҳукмҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки дар 90%-и ҳукмҳо судҳо танҳо расмиётро ба ҷо оварда, нишон додаанд, ки «суд хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдорро ба назар мегирад».

Одатан ҳангоми таъини ҷазо дар ҳукм судҳо танҳо ба қ. 3 м. 60 КҶ ҶТ ишора намуда, дарҷ месозанд, ки суд «хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда, яъне арзиши объектҳои бо қонун муҳофизатшаванда, сабабҳои содир

намудани ҷиноят, тарзи амал, шахсияти гунаҳгор, хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, ҳолатҳое, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунанд» ба назар мегирад. Вале, дар ҷӣ ифода ёфтани хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда мушаххасан муайян карда намешавад.

Баъзан дар парвандаҳои алоҳида барои равшан намудани хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда судҳо танҳо ба объекти ҷиноят ишора менамоянд. Масалан, дар яке аз ҳукмҳо зикр мешавад, ки «вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда суд муайян намуд, ки ҷинояти мазкур ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ равона шудааст»¹⁸⁸, дар дигар ҳукм «вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда чунин қайд карда мешавад, ки онҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ ва бехатарии ҳаракат, истифодаи нақлиёт равона шудаанд»¹⁸⁹, яъне суд хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро аз ҳамдигар фарқ накарда, ба ҳар дуи он танҳо тавассути муайян намудани объекти ҷиноят баҳо додаанд.

Дар баъзе мавридҳо судҳо умуман ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда ишора намесозанд.

Мусаллам аст, ки бо мақсади таъини ҷазои боадолатона судҳо дар қисми баёниявии ҳукм бояд ҳолатҳоеро, ки дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро муайян мекунанд, нишон диҳанд. Танҳо дар ҳамин ҳолат бо боварӣ метавон гуфт, ки суд дар ҳақиқат дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятро ба ҳисоб гирифтааст, яъне дар ин маврид на танҳо ба расмиёт ва асосҳои умумии таъини ҷазо истинод намудааст.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, қайд намудан мумкин аст, ки хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят ду тарафи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят – сифатӣ ва шуморавии онро инъикос менамоянд.

Ҳангоми асосноккунии интиҳоби ҷазои ҷиноятӣ дар қисми баёниявии ҳукм, суд бояд на танҳо баҳисобгирии хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнок будани ҷиноят, бояд инчунин маҳакҳои муайянкунандаи онро низ нишон диҳад.

¹⁸⁸ Парвандаи ҷиноятии №1–332/17 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе.

¹⁸⁹ Парвандаи ҷиноятии №1–326/17 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе.

Ҳамин тариқ, ҳангоми ба ҳисоб гирифтани хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят дар доираи м. 60 КҶ, яъне ҳангоми фардикунонии ҷазо, суд бояд «тамоюли дуршавии таҷовузи аниқи ба ҷамъият хавфнокро аз хавфнокии ҷамъиятии намуди дахлдори ҷиноят»¹⁹⁰ ба назар гирад. Дар ҳақиқат объекти ҷиноят – ин он маҳакест, ки аз мавқеи он ҷудошавии таркибҳои асосии ҷиноят ва сохтори низоми санксияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба миён меояд. Аз сабаби он ки арзишнокии махсуси объект дар умум ва ҷузъҳои он дар бисёр ҳолат дар банду басти ҷиноят инъикос меёбанд, ба дараҷаи вазнинии ҷиноят қоидаҳои ҳолатҳои кор, ки хусусияти объекти ҷиноятро муаррифӣ мекунад, набояд такроран ҳангоми фардикунонии ҷазо ба назар гирифта шаванд.

Ҳангоми фардикунонии ҷазо на хавфнокии таҷовуз, балки он хавфнокие, ки барои ин ҷиноят баланд ё паст буда метавонад, ба ҳисоб гирифта мешавад, ки дар навбати худ аз он таъини ҷазои вазнин ва ё сабуктар дар муносибат ба ҷазои намунавии дар санксия муқарраршуда вобастагӣ дорад.

Қоидаи панҷуми асосҳои умумии таъини ҷазо ин ба ҳисоб гирифтани шахсияти гунаҳкор мебошад.

Ҳаматарафа ба ҳисоб гирифтани шахсияти гунаҳкор кафолати таъини ҷазои сазовор буда, он барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо мусоидат менамояд. «Ба тавсифи шахсияти гунаҳкор аломатҳои иҷтимоӣ-демографияи он, аломатҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ, иҷтимоӣ-руҳӣ, ҷисмонӣ ва ғайра дохил мешаванд. Пеш аз ҳама, бояд рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятдоштаи гунаҳкор то ва баъди содиршавии ҷиноят ба назар гирифта шавад: муносибат ба меҳнат ва таҳсил, тарзи ҳаёт, хизмат ба Ватан, рафтор дар оила ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, инчунин дигар аломатҳое, ки шахсиятро мусбӣ ё манфӣ тавсиф медиҳанд»¹⁹¹.

Ба ҳисоб гирифтани шахсияти гунаҳкор дар баробари ба ҳисоб гирифтани хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят ва ҳолатҳои сабук ва

¹⁹⁰ Новоселов Г.П. Критерии определения судом меры наказания. Учебное пособие. – Свердловск: Свер. юр. Ин-т, 1984. – С. 45-46.

¹⁹¹ Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарстӣ / Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Ғаффорова. – Душанбе, 2010. – С. 205.

вазнинкунандаи ҷазо, асосҳои умумии таъини ҷазоро ташкил медиҳанд. Аммо, агар хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят қисман инъикоси худро дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ёфта бошанд (м. 60 КҶ ҚТ) ва ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо дар моддаҳои 61 ва 62 КҶ ҚТ оварда шудаанд, мафҳуми «шахсияти гунаҳкор» ва аломатҳои мазмунии он дар қонун кушода дода нашудааст. Ин камбудӣ ҳамчунин дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Дар бораи таҷрибаи татбиқи асосҳои умумии таъини ҷазо» аз 24 феввали соли 2005, таҳти №1 баргараф карда нашудаанд. Дар Қарори мазкур танҳо ҳолатҳое, ки хусусияти шахсияти гунаҳкорро тавсиф мекунад оварда шудааст, ки онҳоро суд бояд ҳангоми таъини ҷазо ба инобат гирад. Аммо, бояд қайд намуд, ки шахс ин танҳо ҳосили ҷамъи оддии арифметикии маълумотҳо дар бораи вай набуда, балки системаи мураккаби хосиятҳост, ки тарафҳои нисбатан муҳимро инъикос ва ошкор месозад. Дар тавзеҳоти Қарори Пленуми Суди Олӣ аз рӯи масъалаҳои ба ҳисоб гирифтани шахсияти гунаҳкор ҳангоми таъини ҷазо, тавсифи пурраи аломатҳое, ки суд бояд ба инобат гирад дода нашудааст.

Бо далелҳо метавон қайд намуд, ки мавҷуд набудани тасаввуроти дақиқ вобаста ба ин ҳолатҳо дар таҷриба, ба роҳ додан ба ҳатогӣ оварда мерасонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳангоми таъини ҷазо судҳо дар бисёр маврид барои он ба ҳатогӣ роҳ медиҳанд, ки талаботҳои қонуни ҷиноятӣ ва муурофиявири вобаста ба ҳолатҳое, ки шахсияти гунаҳкорро ошкор месозад, муайян намекунанд.

Шахсияти гунаҳкор мафҳуми абстрактӣ буда, вай бо омилҳои гуногун таҷассум меёбад. Дар ҳар як парванда ва нисбат ба ҳар як шахс он гуногун мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ дар баъзе ҳолатҳо ақидаҳое иброз шудаанд, ки имконияти пешниҳод намудани таърифи умумии шахсияти гунаҳгор ва амалан лозим набудани онро ифода мекунанд. Қайд мегардад, ки ба «шахсияти гунаҳгор» додани мафҳуми умумӣ, пешравии илмро аз нуқтаи назари донишҳои васеъ дар бораи шахсони ҷиноят содир менамуда бозмедорад. И.И. Карпес қайд менамояд, ки «ҳеҷ як дастурамалӣ пешакӣ додасуда на бояд қабул гардад, зеро онҳо ба принципи фардикунонии ҷазо муҳолифат

менамоянд»¹⁹². Боз ӯ зикр менамояд, ки гузориши масъала оид ба мафҳуми «шахсияти гунаҳкор» умуман аз сабаби мавҷуд набудани хусусиятҳои иҷтимоӣ ва ё иҷтимоӣ- психологӣ барои ҳар як ҷинояткор татбиқшаванда (дузд, қотил ва ё авбош), инчунин бинобар сабаби зарурияти аҳамияти амалиявӣ надоштани чунин мафҳум барои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ки барои он мафҳуми маъмули «субъекти ҷиноят» кофӣ мебошад, қобили қабул нест¹⁹³.

Ин нуқтаи назарро Ю.Д. Блувштейн дастгирӣ намуда, қайд кардааст, ки «кушиши сохтани чунин мафҳуми шахсияти гунаҳкор, ки ба ҳама шахсони содирнамудаи кирдори ҷиноятӣ рост ояд, шубҳаовар мебошад»¹⁹⁴.

Бо чунин ақида розӣ шудан бисёр душвор аст, зеро каму беш номгӯи муайяни устувори сифатҳои махсуси ба ҷинояткор мансуб буда, ки онҳоро вобаста ба ҳар як парванда муайян намудан лозим аст, ҷой дорад. Ин тақозо менамояд, ки шахсияти гунаҳгор ва хислатҳои муайяни вай мавриди омӯзиш қарор дода шавад, чун онҳо аз ҷониби суд ҳангоми таъини ҷазо ба ҳисоб гирифта мешаванд. Омӯхтани шахси содирнамудаи ҷиноят на танҳо барои пурра, ҳаматарафа ва объективона тафтиш намудани парванда ва таъини ҷазо, он инчунин асос барои пешбурдани корҳои профилактикӣ, татбиқи дурусти воситаҳои ислоҳӣ ва одатқунонии иҷтимоии маҳкумшудагон зарур мебошад. Бар замми ин, муайян намудани шахсияти айбдоршаванда, судшаванда ҳолати ҳатмии исбот аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ мебошад (м. 85 КМҚ ҚТ).

Ба шахси содирнамудаи ҷиноят ҷазо таъин намуда, суд уҳдадор аст, шахсияти гунаҳгорро на танҳо ҳамчун субъекти ҷиноят, балки дар фаҳмиши васеъ ба эътибор гирад. Талаботи мазкур дуруст аст, зеро танҳо аз як ҷинояти содиршуда дар бораи шахс тасавуроти пурра ва ҳаматарафaro ба даст овардан мумкин нест. Аммо дар адабиёт оид ба ин масъала дигар ақидаҳо ҳам гуфта шудаанд. Масалан, В.Г. Беляев «аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муайян намудани ҳолатҳои объективиеро, ки субъектро аз

¹⁹² Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. – М.: Гос. из-во юр. лит-ры, 1961. – С. 114.

¹⁹³ Ниг.: Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве. – М.: Гос. из-во юр. лит-ры, 1961. – С. 101-102.

¹⁹⁴ Блувштейн Ю.Д. Об оценке степени общественной опасности преступлений / Ю.Д. Блувштейн // Вопросы борьбы с преступностью. – 1972. – Вып. 15. – С. 98.

нуқтаи назари хусусият ва дараҷаи хавфнокиаш тавсиф менамояд, яъне ҳолатҳое, ки бо хусусияти ҷиноят ва далели содир шудани он алоқаманданд, зарур ва ҳатмӣ мешуморад»¹⁹⁵. Бо ин, номбурда мафҳуми «субъекти ҷиноят»-ро бо «шахсияти гунаҳгор», ки мафҳуми дуҷуми нисбатан васеъ аст, омехта намудааст.

Аломатҳои субъекти ҷиноят, ки дар меъёрҳои қисми умумӣ нишон дода шудаанд, бо мафҳуми «таркиби ҷиноят» фаро гирифта шуда, ба василаи он ҳамчун асоси ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ба онҳо, пеш аз ҳама, аломатҳои умумии субъекти ҳамаи ҷиноятҳо (синну соли ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан, мукаллафӣ), аломатҳои муайяни субъекти махсус (мавқеи хизматӣ, ҷой доштани муносибатҳои хешовандӣ ва ғайра) ва аломатҳое, ки фаъолияти қаблии ҷиноятии ўро тавсиф менамояд (такрори ҷиноят, ресидив, ки дар диспозитсияи модда пешбинӣ шудааст) мансуб мебошанд. Аммо, «дар ҳуқуқи ҷиноятӣ дар бораи ҷинояткор назар ба он, ки уро ҳамчун шахси содир намудаи ҷиноят муайян менамояд, бояд маълумоти бештар дошт. Бояд ҷинояткор ҳамчун шахсият мавриди омӯзиши васеъ қарор гирад, зеро он бо алоқаи ҳам сифатҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ тавсиф меёбад»¹⁹⁶.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ то кунун ақидаи ягона дар бораи кадом сифатҳои шахсияти ҷиноят содирнамударо бояд ҳангоми таъини ҷазо ба инобат гирифта шавад, ҷой надорад. Ба ақидаи А.В. Наумов «ба тавсифи муайяннамудаи суд оиди шахсияти гунаҳкор, ҳислатҳои руҳӣ-иҷтимоӣ, рафтори вай дар оила ва кор, хизматҳояш дар назди Ватан, эҳтиром ба қонун, таҳсилот, саломатӣ, синну сол, хунсардӣ, ҳислатҳои руҳӣ-равонӣ ва дигар махсусиятҳо» дохил мешаванд¹⁹⁷. М. Н. Становский ин номгуйро васеъ намуда қайд менамояд, ки «ҳолати ҷисмонӣ ва руҳии шахси содирнамудаи ҷиноят, инчунин мавқеи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии вай бояд ба назар гирифта шавад»¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Беляев В.Г. Личность преступника в советском уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 1964. – С. 22.

¹⁹⁶ Лейкина Н.С. Криминология о преступнике. – Л.: Знание, 1978. – С. 8.

¹⁹⁷ Ниг.: Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – С. 404.

¹⁹⁸ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Спб., 1995. – С. 157.

Олимони дигар (Ткаченко В.И., Кладков А.В., Прохоров Л.А.)¹⁹⁹, ки ба ақидаи онҳо мо ҳамфикр ҳастем, ду Гуруҳи аломатҳоро вобаста ба шахсияти гунаҳкор ҳангоми таъини ҷазо пешниҳод менамоянд: 1) руҳӣ-биологӣ (руҳӣ), ки ба он синну сол, ҳолати ҷисмонӣ, ҷой доштани ноқисҳои ҷисмӣ ва равонӣ алоқамандӣ дорад ва 2) иҷтимоӣ, яъне муносибати гунаҳкор ба меҳнат, ҷамъият, оила ва ҷоидаҳои муошират дохил мешаванд.

Аломатҳои тавсифдиҳандаи шахсият дар мавриди таъини ҷазои аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бояд дар ду ҳолат ба назар гирифта шаванд.

Аввалан, чунин маълумотҳо мутобиқи қ. 3 м. 60 КҶ ҚТ ҳангоми таъини ҷазо барои ҷиноятҳои алоҳидаи ба маҷмӯъ дохилшаванда бояд ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар банди 4 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи татбиқи асосҳои умумии таъини ҷазо» аз 24 феввали соли 2005 таҳти №1 низ муқаррар шудааст, ки «судҳо бояд маълумотҳоро оиди шахсияти судшаванда, бо дарназардошти аҳамияти муҳим доштани онҳо, барои муайян кардани намуд ва андозаи ҷазо ҳаматарафа, пурра ва объективона таҳқиқ намоянд. Аз он ҷумла, бояд рафтори судшаванда дар истеҳсолот ва оила, қобилияти меҳнатӣ, ҳолати саломатӣ, вазъи оилавӣ, маълумотҳо оиди доғи судӣ, муайян карда шаванд». Вале, таҳлили ҳукмҳо нишон медиҳанд, ки судҳо на ҳамеша маълумоти тавсифдиҳандаи шахсияти гунаҳгори пурра ва ҳаматарафа ба назар мегиранд. Дар ҳукмҳо одатан танҳо он маълумотҳои марбут ба шахсият зикр мешаванд, ки дар доираи ҳолатҳои сабуқкунанда ё вазнинкунандаи ҷазо (м.м. 61 ва 62 КҶ ҚТ) муқаррар шудаанд. Масалан, ноболиғ будан, доштани кӯдакони хурдсол, ҳомиладор будан, дар ҳолати ретсидив содир намудани ҷиноят ва ғайра.

Дар зиёда аз 1000 ҳукмҳои санҷидаи мо дар 40% – тавсифнома аз ҷойи кор ё маҳалли истиқомати маҳкумшуда, 80%- маълумот дар бораи вазъи саломатӣ, 70% – вазъи оилавӣ, 35% – дар бораи машғулияти маҳкумшуда ягон маълумот ҷой

¹⁹⁹ Ниг.: Ткаченко В. Общие начала назначения наказания / В. Ткаченко // Российская юстиция. – 1997. – №1. – С. 10.; Уголовное право России Общая часть. Учебник / Под ред. Здравомыслова Б.В. – М., 1996. – С. 395; Прохоров Л.А. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву: автореф. ... канд. юрид. наук. – М., 1972. – С. 16.

надорад. Ин боиси он мегардад, ки баъзан бо сабаби ҳаматарафа ва пурра баҳо надодан ба шахсияти гунаҳгор ҳукми суд тағйир дода мешавад. Масалан, бо таъиноти Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди шаҳри Душанбе ҳангоми тағйир додани ҳукми Суди ноҳияи Сино, аз ҷумла нишон дода шудааст, ки суди марҳилаи якум ба инобат нагирифтааст, ки маҳкумшуда М. , саробони оила мебошад, модару хоҳар ва бародаронаш дар таъминоташ мебошанд, аз ҷойи зисташ хислатномаи мусбӣ дорад²⁰⁰.

Ба ҳамин монанд, дар таъиноти Коллегияи суди оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди шаҳри Душанбе омадааст, ки суди марҳилаи якум ҳангоми таъин намудани муҳлати ҷазо хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷинояти содиршуда ва шахсияти маҳкумшударо ба эътибор нагирифтааст, аз ҷумла ба инобат гирифта нашудааст, ки маҳкумшуда саробони оила мебошад, модари пиронсол ва аз ҷойи зисташ хислатномаи мусбӣ дорад²⁰¹.

Пурра ва ҳаматарафа муайян намудани маълумотҳо оид ба шахсияти маҳкумшуда на фақат барои таъини ҷазо нисбати ҷиноятҳои алоҳида, балки ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо низ аҳамияти хоса доранд. Аз ҷумла, дар б. 3 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» ба сифати яке аз критерияҳои интиҳоб намудани ин ё он тарзи таъини ҷазо ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо ба инобат гирифтани шахсияти гунаҳгор пешбинӣ шудааст. Яъне, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо вобаста ба маълумотҳо оид ба шахсият чунин тарзи муайян намудани ҷазои ниҳойро интиҳоб намояд, ки вобаста ба он муҳлат ё андозаи ҷазои таъиншаванда ба принципи инсондустӣ ва кофӣ будани ҷазои ниҳой барои ислоҳ намудани маҳкумшуда ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мувофиқ бошад.

²⁰⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–120/18 // Бойгонии Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе.

²⁰¹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–208/18 // Бойгонии Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе.

Қоидаи шашуми асосҳои умумии таъини ҷазо дар зарурияти ба ҳисоб гирифтани ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо, ҳангоми таъини он ифода мегардад.

Барои аз ҷониби судҳо дуруст таъин намудани ҷазо муайян намудани ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо аҳамияти муҳим доранд.

Оиди ба ҳисоб гирифтани ҳолатҳои мазкур б. 6 Пленуми Суди Олии ҚТ аз 24 феввали соли 2005 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани асосҳои умумии таъини ҷазо» қайд менамояд, ки «мутобиқи талаботи қонун судҳо бояд ҳолатҳоеро, ки ҷазоро сабук ва вазнин мекунад, ошкор намуда, ҳангоми ба гунаҳгор таъин намудани ҷазо онҳоро ба инобат гиранд ва дар ҳукм дарҷ намоянд».

Ҳангоми барассии ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо марбут ба мавзӯи таҳқиқот равшанӣ андохтан ба ду масъала зарурат дорад. Аввалан, мафҳуми ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунанда дар чӣ ифода меёбад ва дуюм, ҳолатҳои мазкур ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо кадом тартиб ба назар гирифта мешаванд?

Дар қонуни ҷиноятӣ мафҳуми ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо дода нашуда, қонунгузор танҳо дар моддаҳои алоҳида (м.м. 61 ва 62 КҶ ҚТ) номгӯи чунин ҳолатҳоро номбар намудааст.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ бошад, мафҳумҳои гуногуни ҳолатҳои мазкур аз ҷониби олимони пешниҳод мегардад.

Аксарияти олимони ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазоро чунин муайян месозанд: ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо «воситаи фардисозии ҷазо буда, дар қонун муқаррар шудаанд ё аз ҷониби суд ба чунин сифат эътирофшудаанд (танҳо ҳолатҳои сабуқкунанда), ки аз баланд ё паст гардидани ба ҷамъият хавфнокии кирдори ҷиноятӣ ва шахсияти гунаҳгор ё дар асоси принципҳои инсондустӣ ва адолат ҳангоми интиҳоби ҷазо барои шахси дилхоҳи дар содир

намудани ҷиноят гунаҳгор эътирофшаванда, аз рӯи дилхоҳ парванди ҷиноятӣ ба назар гирифта мешаванд»²⁰².

Олимони дигар иброз медоранд, ки: «ҳолатҳои сабуқкунанда ё вазнинкунандаи ҷазо ҳолатҳои берун аз таркиби ҷиноят будае эътироф мешаванд, ки бевосита ё бавосита ба ҷиноят ё шахсияти ҷинояткор дахл дошта, ба ҷамъият хавфнокии баланд ё паст доштани кирдори ҷиноятиро нишон дода ба ҷазо таъсир мерасонанд»²⁰³.

Вобаста ба аломати берун аз таркиби ҷиноят будани ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунанда дар адабиётҳои илмӣ андешаҳои дигар низ иброз шудааст. Масалан, Т.Ш. Шарипов чунин меҳисобад, ки «дар шароити муайян ҳолатҳои ба сифати аломати таркиби ҷиноят нишон додашуда, мумкин аст, ба сифати ҳолати сабуқкунанда ё вазнинкунанда ҳангоми муайн намудани ҷазо ба назар гирифта шаванд»²⁰⁴.

Д.С. Дядкин низ дар чунин андеша буда, қайд менамояд, ки «вақте ки дар моддаҳои алоҳидаи қисми махсуси КҶ аломатҳои таркиби ҷиноят бо ҳолатҳои вазнинкунанда (сабуқкунанда) рост меоянд, дар ҳолатҳои муайян бояд аз ҷониби суд иловатан баҳогузорӣ шаванд»²⁰⁵. Дар идома муаллиф б. «а» қ. 2 м. 105 КҶ ФР (б. «а» қ. 2 м. 104 КҶ ҚТ) мисол оварда баён менамояд, ки «дар чунин ҳолат мумкин аст, ҷабрдида ду, чор ё даҳ нафар бошад, бинобар он далели қуштани якчанд шахс ва шумораи қурбониён бояд аз ҷониби суд на фақат ҳангоми банду бастии ҷиноят, балки дар мавриди таъини ҷазо ба сифати ҳолати вазнинкунандаи он ба назар гирифта шавад»²⁰⁶.

²⁰² Мясников О.А. Смягчающие и отягачивающие наказание обстоятельства в российском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 12; Дударь Н.Н. Общие начала назначения наказания: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 120; Измалков В.А. Назначение уголовного наказания: общие теоретические начала и практические проблемы их применения: дис. ... канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 61.

²⁰³ Рагимов Р.Р. Проблемы назначения наказания (по материалам Республики Дагестан): дис. ... канд. юрид. наук. – Махачкала, 2002. – С. 55; Зубкова В.И. Уголовное наказание по законодательству России и стран Европы: монография. – М., 2020. – С. 121.

²⁰⁴ Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, 2006. – С. 101.

²⁰⁵ Дядкин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2009. – С. 180.

²⁰⁶ Дядкин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2009. – С. 181.

Аммо, ба назари мо, андешаи зикршуда баҳснок мебошад, зеро дар қ. 3 м. 62 КҶ ҚТ ба таври қатъи муқаррар шудааст, ки «агар ҳолати дар қисми якуми ҳамин модда зикргардида дар моддаи дахлдори Қисми махсуси ҳамин Кодекс ба сифати аломати ҷиноят пешбинӣ шуда бошад, онро суд такроран ҳамчун ҳолати вазнинкунандаи ҷазо ба назар гирифта наметавонад». Вале, суд метавонад дар мисоли овардаи Д.С. Дядкин дар доираи дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда вобаста аз хусусият ва андозаи зарари расонидашуда, ки ба назар гирифтани он дар қ. 3 м. 60 КҶ ҚТ муқаррар шудааст, баҳогузори намояд.

Бинобар он, мо чунин мешуморем, ки ҳолатҳои сабуккунанда ё вазнинкунандаи ҷазо ҳолатҳои мебошанд, ки ба сифати аломати ҷиноят дар моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ нашуда, аз баланд ё паст гардидани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят ё шахсияти гунаҳгор шаҳодат медиҳанд ё танҳо шахсиятро тавсиф намуда, барои пурзӯр ё сабук намудани ҷазо таъсир мерасонанд.

Номгуи ҳолатҳои сабуккунанда ё вазнинкунандаи ҷазо дар моддаҳои 61 ва 62 КҶ ҚТ муқаррар шудаанд.

Ҳолатҳои мазкур бевосита ҳангоми таъини ҷазо барои ҷиноятҳои алоҳидаи маҷмуъро ташкилдиханда ба назар гирифта шуда, таъсири худро ба ҷазои ниҳоии барои маҷмуи ҷиноятҳо таъиншаванда тавассути ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида муайяншуда мерасонанд. Аз ин рӯ, ҳангоми тағйир додани ҳукм бо сабаби дуруст баҳо надодан ба ҳолатҳои сабуккунанда ё вазнинкунанда, вақте ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида таъингардида ислоҳ карда мешавад, бояд ҷазои ниҳой низ тағйир дода шавад.

Ҳамин тариқ, ошкор кардан ва асоснок баҳо додан ба ҳолатҳои сабуккунанда ё вазнинкунанда дар зинаи аввали таъини ҷазо барои ҷиноятҳои алоҳида дар ниҳоят таъсири худро ба муайян сохтани ҷазои ниҳой мерасонад. Бинобар ин, судҳо ҳангоми таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳо, бояд ҳолатҳои сабуккунанда ё вазнинкунандаи ҷазоро дуруст муайян ва баҳогузори намоянд.

Қобили зикр аст, ки номгӯи ҳолатҳои сабуқкунандаи ҷазо, ки дар қ. 1 м. 61 КҶ ҚТ оварда шудааст, пушида нест. Ҳангоми таъини ҷазо суд метавонад дигар ҳолатҳое, ки дар ҳамин қисми модда оварда нашудааст, ба сифати ҳолати сабуқкунандаи ҷазо эътироф намояд. Эътироф намудани ҳолати сабуқкунанда бояд дар ҳукм асоснок карда шуда бошад. Дар баробари ин, номгӯи ҳолатҳои дар қ. 1 м. 62 КҶ ҚТ овародашуда ниҳой буда, суд ҳуқуқ надорад дигар ҳолатҳои дар ин модда нишон дода нашударо ҳамчун ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо дар ҳукм нишон диҳад.

Таҳлили ҳукмҳои ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳои нишон медиҳад, ки судҳо на ҳамеша дар ошкор сохтан ва баҳо додан ба ҳолатҳои сабуқкунанда ё вазнинкунанда бомасъулиятона амал менамоянд.

Аз таҳлили зиёда аз 1000 парвандаҳои ҷиноятӣ маълум гардид, ки судҳо дар 70%-и он ба сифати ҳолатҳои сабуқкунандаи ҷазо танҳо он ҳолатҳоеро ишора намудаанд, ки дар қ. 1 м. 61 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд: бори аввал содир намудани ҷиноят – 45 %, ба гуноҳи худ иқрор будан – 37,5 %, сидқан пушаймон шудан – 77,5%, пурра барқарор намудани зарар – 27,5%, кӯдакони хурдсол доштан – 50 %, сабаби вазнинии шароити зиндагӣ – 5%, ғаёлона мусоидат кардан дар ошкор намудани ҷиноят – 20%.

Дар баробари ин, судҳо баъзан дар ҳукм ба ин ё он ҳолати дар қ. 1 м. 61 КҶ ҚТ ба сифати ҳолати сабуқкунандаи ҷазо ишора намуда, аммо дар ҷи ёфода ёфтани онро нишон намедиханд. Масалан, дар ҳукми суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе ҳангоми гунаҳгор намудани шаҳрванд С., бо қ. 2, м. 237 КҶ ҚТ ба сифати ҳолати сабуқкунандаи ҷазо «ба ошкор намудани ҷиноят ғаёлона мусоидат намудани судшаванда» нишон дода шудааст. Аммо, дар ҳукм шарҳ дода нашудааст, ки маҳз дар кадом ҳаракатҳои мушаххаси судшаванда ғаёлона мусоидат кардан ба ошкор намудани ҷиноят таҷассуми худро пайдо намудааст²⁰⁷.

Аз ҳолатҳои дигари дар қ. 1 м. 61 КҶ ҚТ зикрнагардида суд ба сифати ҳолати сабуқкунандаи ҷазо ба ҳисоб гирифтааст: тавсифномаи мусбӣ – 28%, даъво

²⁰⁷ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1–437/19 / Бойғонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.

надоштани ҷабрдида – 10%, ҷавон будан – 17,5%, қаблан ба ҷавобгариин ҷиноятӣ кашида нашудан – 5%, беморӣ – 5%, ягона таъмингарӣ оила будан – 2,5%, калонсол будан – 5%.

Ба андешаи мо, аксарияти ин ҳолатҳо ба монанди тавсифномаи мусбӣ доштан, ҷавон будан, таъмингари оила будан, калонсол будан аломатҳои мебошанд, ки аз паст ё баланд гардидани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда ё шахсияти гунаҳгор шаҳодат дода наметавонанд. Бинобар ин, онҳо бояд ба сифати аломатҳои тавсифдиҳандаи шахсият ҳангоми таъини ҷазо ба ҳисоб гирифта шаванд, на ба сифати ҳолати сабуккунандаи ҷазо.

Ғайр аз ин, судҳо баъзан ба сифати ҳолати сабуккунандаи ҷазо қисман ба гуноҳи худ иқрор шудан – 10% ва қисман барқарор намудани зарари расонидашуда – 12% ишора намудаанд, ки ин қобили қабул буда наметавонад. Дар вақташ Суди Олии ИҶШС аз рӯйи парвандаи мушаххаси ҷиноятӣ махсус қайд сохта буд, ки ҳолати сабуккунандаи ҷазо мумкин аст танҳо «ихтиёран ва пурра барқарор намудани зарар» эътироф шавад²⁰⁸, ки ин аз ҷониби бисёре аз олимон ҷонибдорӣ мешавад²⁰⁹.

Дар ҳукмҳои таҳлилнамудаи мо судҳо ҳолатҳои сабуккунанда ё вазнинкунандаро дар умум бе ҷудо намудани дараҷаи таъсири онҳо ба таъини ҷазо нисбати ҷиноятҳои алоҳида ё ба ҷазои ниҳойи нишон медиҳанд, ки ин муқаррар сохтани таъсири онҳо ба таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳоро имконнопазир мегардонад.

Иловатан оид ба масъалаи мазкур қайд менамоем, ки дар нашрияҳои илмӣ ба таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо бахшидашуда ақидаи мухталиф вобаста ба ҳисобгирии асосҳои умумии таъини ҷазо ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва ҳукмҳо ҷой дорад. Масалан, ба ақидаи Н.Д. Дурманов «низомии муайян намудани ҷазо пешакӣ барои ҳар як ҷиноят камбудии ҷиддӣ дорад, зеро дар он ҳар як ҷинояти дар алоҳидагӣ аз ҷониби шахс содиршуда боз дар

²⁰⁸ Ниг.: Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1988. – №5. – С. 10-11.

²⁰⁹ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Спб., 1995. – С. 235; Дядькин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2009. – С. 204.

алоҳидагӣ аз дигар ҷиноятҳо баррасӣ карда мешавад. Фарз мекунем, шахси гунаҳкор пайиҳам се ё чор ҷиноят содир намуд. Пурсида мешавад оё суд уҳдадор аст, ки ҳангоми таъин намудани ҷазо барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҳолати содир намудани ҷиноятҳои қаблиро ба ҳисоб гирад ва ё ҳар яки онҳоро танҳо дар алоҳидагӣ, дидаву доништа ҳолати ҳалқаи як занҷир будани онҳоро, ки як шахс содир намудааст, инкор намояд»²¹⁰.

Ба саволи мазкур олимон ҷавобҳои гуногун додаанд.

Н.А. Беляев чунин ҳисоб менамояд, ки суд ҳангоми муайян намудани ҷазо бояд ҷиноятро на дар алоҳидагӣ, балки якҷоя дар маҷмӯъ бо дигар ҷиноятҳои содирнамудаи шахс баррасӣ намояд, зеро ӯ «ҳуқуқ надорад ҳолати аз ҷониби ҷинояткор содирнамудаи на як, балки якчанд ҷиноятро нодида гирад. Мувофиқи асосҳои умумии таъини ҷазо на танҳо хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда, инчунин шахсияти гунаҳкор, ҳолатҳои кор, ҳолатҳои сабук ва вазнинкунандаи ҷавобгарӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ҳангоми муайян намудани ҷазо барои ҷинояти дуҷум ва ҳар як ҷинояти минбаъда суд бояд ба сифати ҳолати вазнинкунандаи ҷазо, ҳолати содир намудани ҷиноят аз ҷониби шахси қаблан содирнамудаи ҷиноятро ба назар гирад»²¹¹.

Ю.Н. Юшков баръакси ин гуфтаҳо бар он андеша аст, ки ҳангоми таъини ҷазо барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ суд бояд онҳоро ҷудо-ҷудо аз ҳамдигар баррасӣ намояд²¹².

Д.М. Молчанов ҳамчунин қайд менамояд, ки «ҳалқа дар занҷир»-и дигар ҷиноятҳо танҳо дар он ҳолат мешавад, агар ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда дорои ягонагии дохилӣ бошанд, ки дар маҷмӯъ ин на ҳама вақт чунин аст ва бештар дар он танҳо «ҳалқа»-ҳои алоҳида, ки «занҷир»-ро ташкил намедиханд, ҷой доранд. Ба ҳисоб гирифтани ҷиноятҳои қаблӣ бошад, ҳангоми таъини ҷазо барои ҷинояти охириин зиёдатист, зеро ҷазои ниҳой дар ҳар сурат, бояд барои ҳамаи

²¹⁰ Дурманов Н.Д. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному законодательству / Н.Д. Дурманов // Социалистическая законность. – 1937. – №8. – С. 85.

²¹¹ Курс советского уголовного права. Общая часть. – Л., 1970. – Т. 2. – С. 352-353.

²¹² Ниг.: Юшков Ю.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 26.

мачмӯи ҷиноятҳо бо дарназардошти асосҳои умумии таъини ҷазо, таъин карда мешавад. Ғайр аз ин, чунин муносибат аз баҳисобгирии дубораи ҳамон як ҷиноятҳо шаҳодат дода метавонад»²¹³.

Дар таносуб оид ба баҳисобгирии қоидаҳои алоҳидаи асосҳои умумии таъини ҷазо низ ихтилофот ҷой дорад. Масалан, ба ақидаи В.П. Малков ва Т.Г. Чернова «барои муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи ҷазои бо мачмӯи ҳукмҳо таъиншуда, суд ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазоро ба инобат мегирад»²¹⁴. Ақидаи номбурдагонро инкор намуда, А.П. Козлов қайд менамояд, ки «аксиома оид ба он ҷой дорад, ки ҳангоми дар як вақт мавҷуд будани ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунанда бояд ҳангоми таъини ҷазо нисбати ҷиноятҳои алоҳида, аз ҷумла нисбати ҷинояти охири ба ҳисоб гирифта шаванд. Ҷазои дар мачмуъ таъинмешуда бояд ба дигар ҳолатҳо, ки содир намудани якчанд ҷиноятро тавсиф медиҳанд асос ёбад. Ба назар гирифтани ҳолатҳои сабуккунандаи ҷазо вобаста ба мавҷуд будани ҳуди зухуроти сершуморагӣ шубҳаовар аст. Танҳо ба назар гирифтани ҳолатҳои то ин ё он дараҷа вазнинкунада имконпазир мебошад»²¹⁵. Е.Н Швец ҳамчунин қайд менамояд, ки «ҳангоми мачмӯи ҷиноятҳо ҳолатҳои дигар, ҳам сабуккунанда ва ҳам вазнинкунанда бояд ҳангоми таъини ҷазо барои ҷиноятҳои мушаххасе, ки ҳангоми содиршавии онҳо ин ҳолатҳо ҷой доштанд, ба ҳисоб гирифта шаванд»²¹⁶.

Ба ақидаи Ю.С. Летников «он ҳолатҳое, ки ба дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои содиршуда таъсир мерасонад, ҳангоми таъини ҷазо барои ҷиноятҳои ягона ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ҳолатҳое, ки ба шахсияти судшаванда ишора менамоянд, метавонанд ҳамчунин ҳангоми муайян намудани ҷазо аз рӯйи мачмуъ ба ҳисоб гирифта шаванд, зеро ин ҳолатҳои аҳамияти умумӣ дошта, ҷазо барои мачмӯи ҷиноятҳо бояд бо дарназардошти маълумотҳо оид ба шахсият таъин карда шавад»²¹⁷.

²¹³ Молчанов Д.М. Совокупность преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 102.

²¹⁴ Малков В.П., Чернова Т.Г. Совокупность приговоров и применение наказания: (Вопросы законодательного регулирования, теории и практики). – Казань: Таглитмат, 2003. – С. 93-95.

²¹⁵ Козлов А.П. Единичные и множественные преступления. – СПб., 2011. – С. 885.

²¹⁶ Швец Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2006. – С. 116.

²¹⁷ Летников Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – С. 62.

Аз ин андешаҳои овардашуда мо бо М. Н. Становский ҳамақидаем, зеро ӯ қайд менамояд, ки «суди марҳилаи якум маҷмуъро бояд аз ду ҷиҳат: а) ҳамчун аз ҷиноятҳои мустақил ташакулёфта, ки дар алоҳидагӣ таҳқиқ шуда барои ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ ҷазо таъин карда мешавад; б) бо ин ҷойи ҳар як ҷиноятро дар маҷмуъ ва алоқаи онро бо дигар кирдорҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб мегирад, баррасӣ намоянд. Танҳо дар ягонагии ин тарафҳо имконияти иҷрои вазифаи асосӣ, таъини ҷазо мувофиқи муқаррароти асосҳои умумии таъини ҷазо ва принципҳои қонуни ҷиноятӣ, имконпазир аст»²¹⁸.

Барои ҷинояти муайян ҷазо таъин намуда, суд бояд онро, аз як тараф, ҳамчун ҷинояти ягона бо тамоми аломат ва ҳолатҳояш бо ба ҳисоб гирифтани қоидаҳои асосҳои умумии таъини ҷазо баҳои мустақилона диҳад ва ҳамзамон ҷиноятҳои алоҳида бояд дар маҷмуъ баҳогузори карда шаванд, ки ин имкон медиҳад, то ҷазои ниҳии мувофиқ вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии маҷмӯи ҷиноятҳо таъин карда шавад.

Ин нукта дар банди 3-и Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо» ба таври зайл омадааст: «Дар мавриди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ё ин ки пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида таъинкардашуда, судҳо бояд хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятҳои содиршуда, мақсад ва ҳадафи ҳар кадоми онҳо, шаклҳои гуноҳ, намуди маҷмӯи (реалӣ ё идеалӣ), ҳолатҳоеро, ки ҷазоро сабук ё вазнин мекунанд, инчунин маълумотҳо оид ба шахсияти гунаҳгорро ба ҳисоб гиранд»²¹⁹.

Ҳамин тариқ, вобаста ба гуфтаҳои боло чунин хулосагирӣ метавон кард:

Асосҳои умумии таъини ҷазо ин қонидҳоест, ки суд ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ва аз ҷумла, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бояд ба роҳбарӣ гирад. Аммо бояд қайд намуд, ки суд аз рӯи маҷмӯи

²¹⁸ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 322-323.

²¹⁹ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011). – Душанбе, 2011. – С. 304.

чиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо ҷазо таъин намуда, асосҳои таъини ҷазоро он гоҳ ба роҳбарӣ мегирад, ки барои ҳар як чинояти ба маҷмӯъ дохилшуда дар алоҳидагӣ ҷазо таъин намояд.

Омӯзиши таҷрибаи судӣ шаҳодати он аст, ки судяҳо дар ҳукмҳо асосан ба ҳисоб гирифта шудани қоидаҳои асосҳои умумии таъини ҷазоро нишон дода, вобаста ба ҳолатҳои мушаххаси парванда ва дар чӣ зоҳир шудани онро кушода намедиханд. Ин шаҳодати расман муносибат намудан ба асосҳои умумии таъини ҷазо мебошад. Дар ҳукмҳо қайд гардидааст, ки суд шахсияти гунаҳкорро ба инобат мегирад, аммо кадом хислатҳои тавсифкунандаи шахсият, ки ба таъини ҷазо таъсир мерасонад, дар ҳукм дарҷ карда намешаванд.

Гуфтаҳои боло моро водор менамояд, ки чунин таҷрибаи судӣ бояд ислоҳ карда шавад, зеро ба роҳбарӣ гирифтани асосҳои умумии таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо ва ё маҷмӯи ҳукмҳо шартӣ бебаҳси қонунгузор ҳангоми таъини ҷазо ба шахс, ки барои ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирӣ намудани чиноятҳои нав равона шудааст, алоқамандӣ дорад.

2.2. Тарзҳои таъин намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо

Таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо ҳамчун институти алоҳидаи ҳуқуқи чиноятҳои шуравӣ аввалин маротиба дар Кодекси чиноятҳои Ҷумҳурии Шуравии Федеративии Сотсиалистии Руссия (минбаъд КҶ ҚШФСР) аз 1 июни соли 1922 муқаррар шуда буд. Албатта то ин давра ҷазо аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо таъин мешуд, вале он дар муқоиса аз чиноятҳои ягона бо вазнинии ҷазо фарқ мекард. Вобаста ба тарз, тартиб ва қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо ягон дастури меъёрӣ-ҳуқуқӣ қой надошт. Судҳо ҳангоми таъини ҷазо танҳо «ҳолатҳои парванда ва манфиатҳои инқилоби пролетарӣ»-ро ба роҳбарӣ мегирифтанд. (Декрет Комитети иҷроияи марказии Умуируссиягӣ аз 18 март соли 1920 «Дар бораи трибуналҳои инқилобӣ»)²²⁰.

²²⁰ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М.: Госюриздат, 1953. – С. 68.

Кодекси ҷиноятии ҶШФСР таҳрири соли 1922 қисман ин ноқисихоро баргараф намуда, ҳолати зеринро муқаррар намуд:

«Ҳангоми дар кирдори содирнамудаи айбдоршаванда ҷой доштани аломатҳои таркиби ҷиноят, ки дар моддаҳои мухталифи Кодекс пешбинӣ шудаанд, суд ҷазоро аз рӯи моддае, ки ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ мекунад, таъин менамояд» (м. 29).

«Дар сурати аз ҷониби судшаванда то баровардани ҳукм содир намудани ду ва ё зиёда кирдорҳои ҷиноӣ, суд аз рӯи ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҷазо таъин намуда, гунаҳкорро ба ҷазои нисбатан вазнине, ки аз рӯи яке аз ҷиноятҳо таъин шудааст, маҳкум менамояд. Зимнан ҷазои ниҳой метавонад то ҳадди болоии моддае, ки бо он гунаҳкор маҳкум дониста мешавад, баланд карда шавад» (м. 30)²²¹.

Дар муқарраротҳои зикршуда навоғониҳои зерин ҷойгир карда шуданд:

– якум, тақсимои маҷмӯи ҷиноятҳо ба ду намуд: идеалӣ ва воқеӣ ба амал омад, ки шакли охирин хавфнокии баланди ҷамъиятиро доро мебошад;

– дуюм, қоидаи дар алоҳидагӣ таъин намудани ҷазо ба ҳар як ҷинояти дар маҷмӯ содиршуда ворид карда шуд (ин қоидаи охирон дар м. 335 қ. 3 КМҶ (Кодекси муҳофизаии ҷиноятӣ) ҶШФСР аз соли 1923 таҷассум ёфт);

– сеюм, ду тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо: дарбаргирӣ ва баланд кардани ҷазо эълон карда шуд;

– чорум, имконияти баланд кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ дар муқоиса бо ҷазои ба ҳар як ҷинояти дар алоҳидагӣ содиршуда, ки маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил медиҳад, пешбинӣ гардид;

– панҷум, ҳадди ниҳоии баланд бардоштани ҷавобгарӣ аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо то ҳадди ниҳоии ҷазои дар қонун пешбинишуда муайян карда шуд.

Мусаллам аст, ки муқаррарот, қоида ва категорияҳои дар ин хулосаронӣ дарҷшуда баъдтар пайдо шудаанд, вале дар маҷмӯ онҳо ифодакунандаи муҳтавои қонуни зикршуда мебошанд.

²²¹ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – М., 1953. – С. 119.

Қайд бояд намуд, ки қисми зиёди ин навовариҳо то кунун амал намуда, бархе аз онҳо бо сабабҳои гуногун моҳият ва зарурияти худро гум кардаанд. Масалан, қонунгузор аини замон намуди маҷмӯи ҷиноятҳоро бо тарзҳои таъини ҷазои ниҳой побанд намекунад. Қоидаҳои дарбаргирӣ ва ё замкунӣ мумкин аст, чи дар ҳолати маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил намудани ҷиноятҳои идеалӣ ва ё чи воқеӣ, татбиқ гарданд. Дар таҷриба тарзи баланд намудани ҷазо дар доираи ҷазои як моддаи қонунӣ ҷиноятӣ мавқеи худро наёфта аз байн рафт.

Вобаста ба масъалаи баҳси қабули «Асосҳои ибтидоии қонунгузори ҷиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳурии Иттифоқ» аз соли 1924 шакли ғуҷуқи ҷиноятӣ шуравиро каме ба таназзул оварда, қоидаҳои таъин намудани ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо чунин муайян намуд: «ҳангоми дар кирдори содирнамудаи айбдоршаванда ҷой доштани аломатҳои якчанд ҷиноят, инчунин дар ҳолати аз ҷониби айбдоршаванда то баровардани ҳукми судӣ содир гардидани ду ва ё зиёда ҷиноятҳо, ҷораҳои ҳифзи иҷтимоӣ вобаста ба он ҷинояте муқаррар карда мешавад, ки он ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ мекунад»(м. 33)²²².

Чунин муносибат ба азбайнравии ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои наҷандон вазнинро ба миён оварда, дар маҷмӯъ даст кашидан аз принципи мушаххасгардонии ҷазо ва сазовори ҷазо будани кирдорро ифода мекард. Ҷиноятҳои аҳамияти камдошта аз мадди назар дур монда, сершуморагии ҷиноят нақши пурзӯркунандаи ҷавобгариро аз даст дод. Принципи дар алоҳидагӣ таъин намудани ҷазо барои ҳар як ҷинояти дар маҷмӯъ содиршуда аҳамияти худро гум кард.

Кодекси ҷиноятӣ ҶШФСР таҳрири соли 1926, ки дар заминаи «Асосҳои ибтидоии қонунгузори ҷиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳурии Иттифоқ» аз соли 1924 қабул гардид, тартиби дигари таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳоро пешбинӣ намуд. Дар м. 49 Кодекси мазкур муқаррар гардид: «ҳангоми дар кирдори содирнамудаи айбдоршаванда ҷой доштани якчанд аломатҳои ҷиноят, ки бо онҳо ҳукми айбдоркунӣ бароварда нашудааст, суд ҷораҳои дахлдори ҳифзи иҷтимоиро

²²² Ниг.: Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – С. 205-206.

барои ҳар як ҷиноят муайян намуда, ҷазои ниҳоиро бо моддае, ки чораи ҳифзи иҷтимоии саҳттарин ва ҷазои вазнинтарро пешбинӣ менамояд, таъин месозад»²²³.

16 июни соли 1926 дар сессияи 4 КИМ Шуроҳои давлати якуми ҶШС Ўзбекистон КҶ ҶШС Ўзбекистон қабул карда шуд. Кодекси мазкур аз 1 июли ҳамон сол дар ҳудуди Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии худмухтори Тоҷикистон низ мавриди амал қарор гирифт²²⁴.

Дар м. 51 КҶ ҶШС Ўзбекистон муқаррар гардида буд, ки вақте дар кирдорҳои содирнамудаи айбдоршаванда аломатҳои якчанд ҷиноят мавҷуд бошад, дар баробари ин аз ҷониби айбдоршаванда то баровардани ҳукм содир гардидани ду ё зиёда ҷиноят чораҳои ҳифзи иҷтимоӣ бо нишон додани ҷазоҳои барои ҳар як ҷинояти алоҳида таъингардида дар ҳукм, аз рӯи он ҷинояте муайян карда мешаванд, ки ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ мекунад²²⁵.

Дар м. 44 КҶ ҶШС Тоҷикистон таҳрири соли 1935 муқаррар шудааст, ки «агар дар кирдори содиршуда аломатҳои якчанд гуноҳ дида шавад, инчунин дар ҳолате, ки айбдоршаванда то замони бароварда шудани ҳукми суд чанд кирдори дигари ҷиноятӣ содир карда бошад, дар он сурат чораи ҷазои ҷиноятӣ аз байни ҳамаи чораҳое, ки аз тарафи суд барои ҳар як кирдорҳои ҷудогона таъин карда шудаанд, ба ҳамон кирдори гуноҳқорона нигоҳ карда, муайян карда мешавад, ки ин гуноҳ ба чораи саҳттарини ҷазо сабаб мешавад»²²⁶.

Ба ғайр аз ин, ҷазои ниҳой на бо ҷинояте, ки ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ мекард таъин карда мешуд, балки бо меъёре, ки он чораҳои саҳттари ҳифзи иҷтимоиро пешбиникунанда ҷазо дода мешуд, аз ҷумла, бо истифода аз принципи пурзӯр намудани ҷазо, яъне замнамой. Чунин муқаррарот хилофи «Асосҳои ибтидоии қонунгузори ҷиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Иттифоқ» буд. Ҳамин тариқ, қонунгузор дубора дар баробари принципи дарбаргирии ҷазоҳо ба

²²³ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг. – С. 265.

²²⁴ Ниг.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2015. – С. 254.

²²⁵ Уголовный кодекс Узбекской Советской Социалистической Республики. – Самарканд, 1930. – 99 с.

²²⁶ Уголовный кодекс Таджикской Советской Социалистической Республики. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1935. – 81 с.

амал намудани принципи пурзӯркунии ҷазо дар доираи ҷазои муайяннамудаи моддаи қонуни ҷиноятӣ баргашт. Аммо бинобар муҳолифатҳои ҷойдошта ба Ҳасосҳои ибтидоии қонунгузориҳои ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳуриҳои Иттифок принципи мазкур дар таҷрибаи судӣ қабул нагардид.

Дар баробари ин, дар соҳаи илм низ ақидаи ягона дар бораи тафсири қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо дида намешуд. Баъзе муаллифон (В.Д. Меншагин, З.А. Вышинская, Н.Ф. Яшинова)²²⁷ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ амал намудани ҳар ду тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо – дар бар гирифтани ва пурзӯркунии ҷазоро эътироф менамуданд. Дигарон (А.А. Пионтковский, М. Д. Шаргородский)²²⁸ меҳисобиданд, ки бояд танҳо тарзи дарбаргирии ҷазо амал намояд.

Қайд бояд намуд, ки ҳуди тарзи пурзӯр намудани ҷазо муносибати гуногунро ба миён меоварад. Аз муҳтавои қонун бармеояд, ки барои ҷинояти нисбатан вазнин ва хавфнок, ки ба маҷмӯи ҷиноятҳо дохил мешавад ҷазои нисбатан вазнин таъин карда мешавад ва он дар навбати худ дигар ҷазоҳоро, ки барои дигар кирдорҳои боқимонда таъин шудааст, дар бар мегирад. Масалан, барои як ҷинояти қасдона 3 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин карда шудааст. Барои ҷинояти дигари аз беэҳтиётӣ содиршуда бошад, 2 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин гардидааст. Ҳадди болоии ҷазо барои ҷинояти яқум 5 солро ташкил медиҳад. Суд бо роҳи пурзӯркунонии ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо 5 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуд. Аз ин бармеояд, ки аз як тараф ҷазои дар маҷмӯъ таъиншуда, аз ҷазои аввал таъиншудаи барои ҷинояти қасдонаи хавфнокиаш баланд зиёд шуда, аз тарафи дигар, ин ҷазои таъиншуда дар маҷмӯъ ҷазои сабуки аз рӯйи ҷинояти аз беэҳтиётӣ содиршударо дар бар гирифтааст. Дар ин маврид чунин менамояд, ки мақсади таъин намудани ҷазо иҷро гашта, ҷавобгариҳои нисбатан вазнин муайян шудааст. Аммо, дар сурати дақиқ баҳо додани ҳолати мазкур муайян метавон кард,

²²⁷ Ниг.: Меншагин В.Д. и Вышинская З.А. Советское уголовное право. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 142-143; Яшинова Н.Ф. Вопросы назначения наказания при совокупности преступлений по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1951. – С. 12.

²²⁸ Ниг.: Пионтковский А.А. Вопросы общей части уголовного права в практике судебно-прокурорских органов. – М.: Госюриздат, 1954. – С. 121; Шаргородский М.Д. Вопросы общей части уголовного права. – Л., 1955. – С. 227-228.

ки ин ҷо принципи мушаххасгардонии ҷазо вайрон шудааст. Суд воқеан ҷазои умумии ниҳоиро на барои маҷмӯи ҷиноятҳо, ки хусусиятҳои хоси сершуморагии кирдорҳои барои ҷамъият хавфнокро ифода мекунанд, таъин намудааст, балки танҳо пурзӯр намудани ҷазоро нисбати ҷинояти ягонаи ба маҷмӯь дохилшавандаро анҷом додааст.

Чунин тарзи муносибат на ба дарбаргирии ҷазоҳо, балки ба дарбаргирии ҳуди ҷиноятҳо оварда мерасонад²²⁹. Ҳолати дигар низ қобили қабул шуда наметавонад, ки қоидаҳои таъини ҷазо барои ҷиноятҳои дар маҷмӯь содиршуда дар алоҳидагӣ риоя намегардад (ниг. м. 33 Асосҳои ибтидоии қонунгузории ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Иттифок). Дар ин ҳолат, ки ба кандашавии маҷмӯи ҷиноятҳо оварда мерасонад ва яке аз кирдорҳо ҷиноят буданро гум мекунад, муайян намудани андозаи ҷазоро ба ҷинояти ягонаи боқимонда имконнопазир мегардонад.

Асосҳои қонунгузории ҷиноятии ИҶШС ва Ҷумҳурии Иттифок аз соли 1958 ва дар заминаи он КҶ ҚШС Тоҷикистон таҳрири соли 1961 қабул шуд, ки дар онҳо ба пуррагӣ аз тарзи пурзӯркунии ҷазо даст кашида шудааст. Ҳамчунин, ин санадҳо ба фарқияти намудҳои ҷиноятҳои идеалӣ ва воқеӣ наистода, ҳамон тарз ва тартибе, ки барои маҷмӯи ҷиноятҳо пешбинӣ шуда буд, боқӣ гузоштанд. Дар баробари ин, санадҳои мазкур тарзи нави муайян намудани ҷазои ниҳоиро аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи пурра зам намудани ҷазоҳо ҷорӣ намуданд.

Дар КҶ ҚШС Тоҷикистон меъёри қонун дар бораи дар алоҳидагӣ таъин намудани ҷазо ба ҳар як ҷинояти дар маҷмӯь содиршуда ва муайян намудани ҷазои ниҳой чун пештара боқӣ монд. Вале акнун ҷазои ниҳой на бо тарзи пурзӯркунии ҷазо бо яке аз ҷиноятҳо, балки аз рӯи ҷазоҳои маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкилкунанда таъин карда мешуд²³⁰.

²²⁹ Ниг.: Закутский С.Т. Практика назначения наказаний при совершении нескольких преступлений / С.Т. Закутский // Научные труды Ташкентского университета. – 1964. – Вып 267. – С. 79; Закутский С.Г. Вопросы назначения наказания в практике судов Узбекской ССР. / С.Г. Закутский // Науч. тр. Ташк. ун-т. – 1964. – Вып. 267. – Юрид. наук. – Кн.11. – С. 86-98.

²³⁰ Чунки дар моддаи 39 КҶ ҚШС Тоҷикистон муқаррар шуд буд, ки «агар шахсе дар содир кардани ду ё зиёда ҷинояти пешбинишудаи моддаҳои гуногуни Қисми махсуси ҳамин Кодекс гунаҳгор доништа шуда бошад ва барои ҳеҷ яке аз ин ҷиноятҳо маҳкум нашуда бошад, он гоҳ суд барои ҳар як ҷиноят алоҳида-алоҳида ҷазо таъин намуда, ҷазои қатъиро аз рӯи маҷмуи ҳамаи ҷиноятҳо муайян мекунад, ки барои ин суд ё ҷазои сабуктарро ба ҷазои вазнинтар ҳамроҳ накарда, ҳуди ҷазои вазнинтарро таъин мекунад, ки дар ин сурат ҷазои сабуктар дар дохили ҷазои вазнинтар мемонад ё ин ки ҳамаи ҷазоҳои таъиншударо ба якдигар

Дар баробари дар бар гирифтани ҷазоҳо, тарзи пурра ва ё қисман зам намудани ҷазоҳо низ дар таҷрибаи судӣ амал мекард. Ҳадди ҷавобгарӣ дар доираи меъёри қонун, ки ҷазои вазнинтарро пешбинӣ мекард, муайян карда шуд. Ба ғайр аз ин, имконияти ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ намудани ҷамагуна ҷазои иловагӣ, ки меъёри қонун барои ин намуди ҷиноят муайян намудааст, амалӣ гашт (қ. 2 м. 39). Дар қ. 3, м. 39 КҶ ҚШС Тоҷикистон муқаррар шуд, ки «агар баъд аз баровардани ҳукм оид ба кор муқаррар гардад, ки шахси маҳкумшуда боз барои ҷинояти дигар ҳам гунаҳкор аст, ки он ҷиноятро пеш аз бароварда шудани ҳукми оид ба кори якум содир кардааст, мувофиқи ҳуди ҳамин қоидаҳо ҷазо таъин карда мешавад. Дар ин ҳолат ба ҳисоби муҳлати ҷазо он ҷазое мебарояд, ки аз рӯйи ҳукми якум пурра ё қисман адо карда шудааст».

Ҳолати муҳим дар институтҳои мазкур аз он иборат, ки ба судҳо имконият дода шуд, то онҳо худ аз байни ин ду тарз якеро интихоб намуда, ҷазои ниҳоиро ба маҳкумшуда таъин намоянд. Қоидаи иваз намудани як намуди ҷазо ба дигар намуди ҷазо ҳангоми таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ворид карда шуд (м.м. 39, 40, 41 КҶ ҚШС Тоҷикистон 1961). Таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо дар таносуб бо таъини ҷазо нисбати ҷиноятҳои ягона, ки ба маҷмуъ дохил шудаанд, мубарамияти ҳудро пайдо намуд.

Дар баробари ин, дар қонунгузорӣ як қатор камбудӣ ва мушкилот низ пайдо шуд. Аз ҷумла, ҳангоми таъин намудани ҷазоҳои ниҳой барои ҷиноятҳои ягонаи хавфнокиашон зиёд, судҳо ҷавобгариро ба ҳадди ниҳой расонида имконияти зам намудани ҷазоҳоро аз даст доданд ва аз ин рӯ онҳо дар бисёр ҳолат ба дарбаргирии ҷазоҳо рӯ оварданд. Дар натиҷа на ҳамеша мақсади таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо амалӣ мегашт. Судҳо дар ҳалқаи меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дармонда, имконияти татбиқи тарзи зам намудани ҷазоҳоро надоштанд. Вазъияте ба миён омад, ки барои маҷмӯи ҷиноятҳои гуногуни дараҷаи вазнин гӯё ҳамон як ҷазо таъин карда мешуд, ки онро барои ҷинояти ягона низ таъин менамоянд.

пурра ё қисман зам мекунад, ки дар ин сурат муҳлати ҷазои умумӣ дар ҳадди муқарраркардаи он модае, ки ҷазои вазнинтарро пешбинӣ мекунад, муайян карда мешавад». Кодекси ҷиноятии РСС Тоҷикистон. – Душанбе, 1962. – С. 35.

Мафҳуми маҷмӯи ҷиноятҳо ва ғояи эҷоди меъёр дар бораи сершуморагии ҷиноятҳо ҳамчун институти алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар Амсилаи назариявии кодекси ҷиноятӣ соли 1987 ҷойгир карда шудааст. Дар ин Амсила боби махсус (боби 12) ба институти сершуморагии ҷиноятҳо бахшида шудааст, ки дар моддаҳои алоҳидаи он тақрори ҷиноят (м. 43), маҷмӯи ҷиноят (м. 44) ва ресидиви ҷиноят (м. 45) шарҳ дода шудаанд. Амсили назариявии кодекси ҷиноятӣ дар муқоиса бо Кодекси ҷиноятии ҶШС Тоҷикистон, таҳрири соли 1961 чунин мафҳуми маҷмӯи ҷиноятро дода буд: «Содир кардани ду ва ё зиёда кирдор, ки аломатҳои таркиби ҷиноятҳои гуногунро ташкил дода барои ҳеҷ кадоми онҳо маҳкум нашудааст, маҷмӯи ҷиноят эътироф мешавад.

Кидори содирнамудаи шахс, ки дорои якчанд таркибҳои ҷиноятии алоҳида аст, маҷмӯи ҷиноятро ташкил медиҳад.

Ҳангоми содир намудани маҷмӯи ҷиноятҳо шахс барои ҳар як ҷинояти содирнамудааш дар асоси моддаи қисми махсуси Кодекси мазкур ба ҷавобгарӣ кашида мешавад».

Моддаи 75-и Амсили назариявии кодекси ҷиноятӣ тарзи таъини ҷазоро барои маҷмӯи ҷиноятҳоро низ ба танзим даровард. Дар қиёс бо КҶ ҶШС Тоҷикистон таҳрири соли 1961 (м. 39), ки ба суд ҳуқуқи таъин намудани ҷазоро аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи дарбаргирӣ ва ё замкунӣ додааст, дар ҳамин меъёр бо мақсади пурзӯр намудани ҷавобгарии шахсе, ки ду ва ё зиёда ҷиноят содир намудааст, имконияти таъини ҷазои ниҳоиро бо роҳи дарбаргирӣ истисно намудааст. Бо ин тарз таъин намудани ҷазо танҳо дар сурати имконнопазир будани қисман ё пурра зам намудани ҷазоҳо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо роҳ дода мешуд (м. 75 қ. 2)²³¹.

КҶ ҶШС Тоҷикистон соли 1961 пешбинӣ менамуд, ки қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо дар сурати банду бастии кирдори содиршуда бо якчанд моддаи қонуни ҷиноятӣ роҳ дода мешавад (қ. 1 м. 39). Аммо чунин зарурият, инчунин дар ҳолатҳои ба миён омад, ки кирдорҳои ҷинояткорона бо қисмҳо (бандҳо) - и гуногуни ҳамон як моддаи қонуни ҷиноятӣ, ки онҳо таркибҳои

²³¹ Уголовный закон опыт теоретического моделирования / Г.З. Анашкин, С.В. Бородин, И.М. Гальперин, Н.И. Загородников и др. / Отв. ред.: С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1987. – С. 109.

алоҳидаи ҷиноят ва ҷазоҳои алоҳидаро пешбинӣ менамуданд. Ин ҳолатҳоро қ. 4 м. 75 Амсили назариявии кодекси ҷиноятӣ ба инобат гирифта буд. Дар ҳамин модда қайд гардидааст, ки ин қоидаҳо ҳамчунин дар сурати маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил додани ҷиноятҳои хотимаёфта ва ё барои тайёри, суиқасд ва дар шарикӣ содир намудани ҷиноят, татбиқ карда мешаванд²³².

2 июни соли 1992 Асосҳои қонунгузори ҷиноятӣ ИҶШС ва Ҷумҳурии Иттифоқӣ таҳти №2281-1 (10) қабул гардид²³³, ки дар он баъзе муқаррароти Амсили назариявии кодекси ҷиноятӣ соли 1987 дар сатҳи қонунгузорӣ қабул гардид.

Аввалин бор мафҳуми аз ҷониби қонунгузорӣ муайяншудаи маҷмӯи ҷиноятҳо, ки дар он мушаххасан намудҳои он нишон дода шудааст, ба миён омад. Акнун таҳти мафҳуми маҷмӯи ҷиноятҳо «содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори ҷиноятӣ дар моддаҳои гуногуни қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида, ки шахс барои ҳеҷ кадоми онҳо маҳкум нашудааст, маҷмӯи ҷиноят эътироф мешавад», фаҳмида мешавад.

Дар айни замон ҷиноятҳое, ки шахс барои содир кардани онҳо тибқи асосҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷавобгарӣ озод шудааст, ба назар гирифта намешавад» (м. 22). Дар баробари ин, ба ғайр аз ислоҳоти ҷузъӣ, қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо тағйир наёфт. Мисол, м. 44-и Асосҳо дар қиёс бо м. 39 КҶ ҚШС Тоҷикистон «таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо» ном дошт.

17 феввали соли 1996 бо қарори Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳо – иштирокчиёни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Кодекси ҷиноятӣ Амсилавӣ барои давлатҳо – иштирокчиёни ИДМ қабул гардид²³⁴, ки он санади қонунгузори

²³² Ниг.: Уголовный закон опыт теоретического моделирования / Г.З. Анашкин, С.В. Бородин, И.М. Гальперин, Н.И. Загородников и др. / Отв. ред.: С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1987. – С. 167.

²³³ Ниг.: Асосҳои қонунгузори ҷиноятӣ ИҶШС ва ҷумҳурии иттифоқӣ, таҳти №2281-1 (10) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss0087.htm> (санаи муроҷиат: 5.09.2022).

²³⁴ Модельный Уголовный кодекс для государств – участников СНГ (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 17 февраля 1996 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/2566472/e3b4936b9aad06dabb2a6618c97197da/> (санаи муроҷиат: 13.09.2020).

тавсиявӣ ба ҳисоб мерафт²³⁵. Дар м. 69 Кодекси мазкур муқаррар гардид, ки «ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо суд барои ҳар як ҷиноят алоҳида ҷазоро (асосӣ ва иловагӣ) таъин намуда, ҷазои ниҳоиро бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ё бо роҳи пурра ё қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда, муайян месозад. Агар маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо ҷиноятҳои начандон вазнинро дар бар гирифта бошад, ҷазои ниҳой бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва ё бо роҳи пурра ё қисман зам кардани ҷазо таъин карда мешавад. Дар ин ҳолат ҷазои ниҳой ҳангоми зам кардан набояд аз муҳлат ва андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар бошад. Агар маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо аз ҷиноятҳои дараҷаи миёна, вазнин ё махсусан вазнин иборат бошад, ҷазои ниҳой бо роҳи қисман ё пурра зам кардани ҷазоҳо таъин карда мешавад. Дар айни замон ҷазои ниҳой дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ набояд аз бист сол зиёдтар бошад»²³⁶.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол 21 майи соли 1998 Кодекси ҷиноятии худро қабул намуд, ки он қоидаҳои нав барои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва ҳукмҳоро ворид сохт. Акнун назари нав ба табиати ҳуқуқии маҷмӯи ҷиноятҳо, механизмҳои ташкил ёфтани он, тарз ва шартҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо, инчунин доираи ҳадди пурзӯр намудани ҷавобгарӣ, ба миён омад.

Яке аз муҳимтарини онҳо, ин масъалаи тарзҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо ба шумор меравад.

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ вобаста ба хусусиятҳои парванда тарзҳои гуногуни татбиқи таъини ҷазоро пешбинӣ менамояд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ онҳо бо номҳои гуногун ёд мешаванд. Вобаста ба масъалае, ки мо мавриди омӯзиш қарор додаем, чунин истилоҳот: принципҳо, қоидаҳо, методҳо, тарзҳо, қоидаҳо ва ғайра истифода

²³⁵ Ниг.: Мирзоев С.Т. Ҷарима ҳамчун ҷазо ва масъалаҳои татбиқи он тибқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... н.и.ҳ. – Душанбе, 2020. – С. 37.

²³⁶ Модельный Уголовный кодекс для государств – участников СНГ (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 17 февраля 1996 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/2566472/e3b4936b9aad06dabb2a6618c97197da/> (санаи мурочиат: 13.09.2020).

мешаванд. Масалан, қисми зиёди муаллифон истилоҳи «принсип» - ро истифода кардаанд²³⁷, А.Л. Светинович онро «метод» ном бурдааст²³⁸. Аммо, мо наметавонем замкунӣ ва дарбаргириро ҳамчун «присипҳо» - и таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва ҳукмҳо эътироф намоем, зеро КҶ ҚТ ин мафҳумро ҳамчун аломати фарқкунанда дар баёни пайдоиши маҷмӯи ҷазоҳо қабул накарда, онро танҳо ҳамчун «роҳ» ном бурдааст ва ин истилоҳро дар илми ҳуқуқшиносӣ ҳоло низ истифода менамоянд.

А.С. Горелик дар масъалаи истилоҳоти «принсипи дарбаргирӣ» ва «принсипи замкунӣ» назари худро чунин баён намудааст: «дар асл сухан на дар бораи принципҳо, балки дар бораи қоидаҳои мушаххасе меравад, ки онҳо андозаи ҷазои ниҳоиро аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо муайян менамоянд»²³⁹. Ба ин андеша қисман розӣ метавон шуд, зеро дар ин ҷо сухан на дар бораи қоидаҳои меравад, ки он ҳамчун меъёр шартҳои амалишавиро дар бар мегирад, балки дар бораи тарз ва усули таъини ҷазои ниҳой ҳамчун яке аз роҳҳои ҳалли масъала масъалагузорӣ ба назар мерасад.

Принсипҳо асосан ғояҳои пешбаранда ва роҳнамоикунандае мебошанд, ки аз ҷумла дар институти таъини ҷазо ифодаи худро пайдо мекунанд. «Принсип, ибраз медорад Фефелов П.А. – ин мафҳуми нисбатан васеъ буда, дар он ғояҳои роҳнамоикунандаи паҳлуҳои мафҳуми ҳуқуқ, ки дар меъёрҳои қонун дарҷ шудаанд, инъикос менамояд»²⁴⁰.

Бинобар ин, ба назари мо, истифода намудани истилоҳи «тарз»-и таъини ҷазо, ки зери он интиҳоби яке аз роҳҳои ҳалли масъала оид ба муайян намудани намуд, муҳлат, андоза ва низоми адои ҷазо фаҳмида мешавад, авлотар мебошад.

КҶ ҚТ се тарзи муайян намудани ҷазои ниҳоиро барои ҷиноятҳое, ки маҷмӯро ташкил медиҳанд, пешбинӣ намудааст (м. 67 КҶ ҚТ). Инҳо, ҷазои

²³⁷ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений / М.Н. Становский // Советская юстиция. – 1990. – №4. – С. 7-9; Николаева З.А. Коллизии норм о множественности преступлений и назначении наказания по совокупности / З.А. Николаева // Российский юридический журнал. – 1993. – №2. – С. 22-30; Малков В.П. Совокупность преступлений. – Казань: Казанский университет, 1974. – С. 231.

²³⁸ Ниг.: Цветинович А.Л. Назначение дополнительных наказаний при совершении нескольких преступлений / Уголовная ответственность и ее реализация. – Куйбышев, 1985. – С. 56-66.

²³⁹ Горелик А.С. Назначение наказания по совокупности. – Красноярск: Красноярское книжное издательство, 1975. – С. 10.

²⁴⁰ Фефелов П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права. – Свердловск, 1970. – С. 10.

сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва қисман ва ё пурра зам кардани ҷазоҳо мебошанд.

Татбиқ намудани ин ё он тарзи муайян намудани ҷазои ниҳоиро қонунгузор ба категорияҳои ҷиноят алоқаманд намудааст. Масалан, тибқи қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ «агар маҷмӯи ҷиноятҳоро ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна дар бар гирифта бошад, ҷазои ниҳой бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва ё бо роҳи пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳо таъин карда мешавад. Дар ин ҳолатҳо ҷазои ниҳой ҳангоми зам кардан набояд аз муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар бошад».

Вобаста ба муқаррароти меъёри мазкур баъзе норасоӣ ва мухолифат ба назар мерасад. Аввалан, агар аз нигоҳи грамматикӣ қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ маънидод созем, дар он суҳан дар бораи ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна меравад, ки дар натиҷа ҳолатҳои ба маҷмӯъ дохил будани танҳо ҷиноятҳои начандон вазнин ё танҳо ҷиноятҳои дараҷаи миёна аз мадди назар дур мемонад. Бо дарназардошти ин, лозим мешуморем, ки ба қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ ислоҳ ворид карда шуда, дар он чунин муқаррарот оварда шавад: «агар маҷмӯи ҷиноятҳоро ҷиноятҳои начандон вазнин ва (ё) дараҷаи миёна дар бар гирифта бошад...».

Дуҷум, дар қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ муқаррар гардидааст, ки «ҷазои ниҳой ҳангоми зам кардан набояд аз муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар бошад», яъне ҳадди аксари ҷазои ниҳой бо муҳлат ё андозаи ҷазои болоии барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардида, маҳдуд гардонида шудааст.

Дар баробари ин, дар КМҶ ҚТ омадааст, ки ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда «ҷазои таъиннамудаи суд аз се ду ҳиссаи муҳлат ё андозаи ҷазои баландтарини барои ҷиноятҳои содиршуда пешбинигардида зиёд буда наметавонад» (қ. 6 м. 310 КМҶ ҚТ).

Дар таҷрибаи судӣ ҳолатҳое қой доранд, ки маҳз бо сабаби риоя накардани талаботи зикршудаи КМЧ ҚТ ҳукми суд тағйир дода шудааст. Масалан, бо ҳукми суди н. Синои ш. Душанбе шаҳрванд С., бо м.м. 32 қ. 3, 244 қ. 2 б. «а, б» ва 244 қ. 2 б. «а, б, в» КЧ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ бо м.м. 32 қ. 3, 244 қ. 2 б «а,б» КЧ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 солу 6 моҳ ва бо м. 244 қ. 2 б «а,б,в» КЧ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол таъин шудааст. Бо дастрасии қ. 2 м. 67 КЧ ҚТ аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо, бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳо ба ӯ ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 4 сол таъин шудааст.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе ҳукми мазкурро тағйир дода, чунин қайд намудааст: суди марҳилаи якум, таҳқиқи далелҳои дар парванда ҷамъовардари тибқи тартиби содакардашуда ба роҳ монда, вале ба шаҳрванд С. ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодиро ба муҳлати 4 сол таъин кардааст, ки аз се ду ҳиссаи андозаи ҷазои баландтарини барои ҷинояти содирнамудаи С. пешбинишударо ташкил намода, аз он зиёдтар мебошад. Чунончи, ҷазои баландтарини барои содир намудани ҷинояти дар қ. 2 м. 244 КЧ ҚТ пешбинишуда дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ аз 5 сол зиёд нест ва аз се ду ҳиссаи он ба се солу се моҳ баробар мебошад. Бинобар он, ҳукми суди Синои ш. Душанбе нисбати шаҳрванд С. тағйир дода шуда, ба ӯ ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати се солу се моҳ муқаррар шудааст²⁴¹.

Дар мисоли дигар, бо ҳукми суди н. Синои ш. Душанбе шаҳрванд А. дар содир намудани ҷинояти м.м. 245 қ. 2 б «г» ва 340 қ. 1 КЧ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ бо м. 245 қ. 2 б «г» КЧ ҚТ ҷазо дар намуди ҷарима ба андозаи 600 нишондиҳанда барои ҳисобҳо баробар ба 30 000 сомонӣ ва бо м. 340 қ. 1 КЧ ҚТ ҷазо дар намуди ҷарима ба андозаи 200 нишондиҳанда барои ҳисобҳо баробар ба 10000 сомонӣ таъин карда шудааст. Бо дастрасии қ. 2, м. 67 КЧ ҚТ аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо, бо роҳи пурра зам намудани ҷазоҳо ба ӯ ҷазои ниҳой дар намуди ҷарима ба андозаи 800 нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин карда шудааст.

²⁴¹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–210/18 / Бойғонии суди шаҳри Душанбе.

Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе ҳукми мазкурро тағйир дода, чунин зикр намудааст: «суди марҳилаи якум зимни таъини ҷазо талаботи қ. 6 м. 310 КМЧ ҚТ-ро риоя накардааст. Санксияи м. 245 қ. 2 б «г» КЧ ҚТ ҷазои ҷаримаро ба андозаи аз 365 то 912 нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар намудааст, ки аз се ду ҳиссаи ҳадди болоии он 608 нишондиҳанда барои ҳисобҳоро ташкил медиҳад. Бо ҳамин Коллегияи судӣ зикр менамояд, ки суди марҳилаи якум дар вақти таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо талаботи қ. 2 м. 67 КЧ ҚТ-ро мадди назар намуда, ҳангоми зам кардани ҷазоҳои таъингардида аз андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар ҷазо таъин намудааст».

Коллегияи судии Суди шаҳри Душанбе ҳукми суди н. Синои ш. Душанберо тағйир дода, ба маҳкумшуда А., бо қ. 2 б «г» м. 245 КЧ ҚТ ҷазо дар намуди ҷарима ба андозаи 400 нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин намуда, бо дастрасии қ. 2 м. 67 КЧ ҚТ бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, ҷазои ниҳой ҷарима ба андозаи 400 нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар сохтааст²⁴².

Ҳамин тариқ, қ. 6 м. 310 КМЧ ҚТ бархилофи принципи қонуният, ки мутобиқи он ҷиноят будани кирдор, сазовори ҷазо ва оқибатҳои дигари ҳуқуқии ҷиноятӣ будани онро танҳо КЧ ҚТ муайян менамояд (қ. 1 м. 4 КЧ ҚТ), доираи ҷазодиҳии шахсро муқаррар сохтааст.

Барои бартараф намудани чунин ихтилофот ва мутобиқи талаботи принципи қонуният пешниҳод мешавад, ки талаботи дар қ. 6 м. 310 КМЧ ҚТ зикргардида, дар КЧ ҚТ мустаҳкам карда шавад. Масалан, бо шакли зайл: «Моддаи 64 (1). Таъини ҷазо ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда

Ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда ҷазои таъиннамудаи суд аз се ду ҳиссаи муҳлат ё андозаи ҷазои баландтарини барои ҷиноятҳои содиршуда пешбинигардида зиёд буда наметавонад».

²⁴² Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1-649-2017 / Бойгонии суди шаҳри Душанбе.

Дар назарияи ҳуқуқӣ ҷиноятӣ ва таҷрибаи судӣ масъалаи татбиқ намудани ин ва ё он тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо баҳснок мебошад. Бинобар ин, доир ба ҳар яки онҳо мо дар алоҳидагӣ истода мегузарем.

а) Татбиқ намудани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин маънидод карда шудааст, ки: «хавфнокии ҷамъияти ҷиноятҳои содиршуда чи вобаста ба шахсияти гунаҳкор ва чи ҷиноятҳои содирнамуда дар як кирдор ҷамъбаст гардида, дигар ҷиноятҳо аз сабаби камаҳамият буданашон ба амалҳои ҷинояткоронаи шахс таъсир намерасонанд»²⁴³.

Дар бар гирифтани ҷазоҳо ин тобеияти пурраи ҷазои барои ҷинояти хавфнокиаш камтар дар назди ҷинояти хавфнокиаш зиёдро ифода мекунад. Он дар ҳолате татбиқ мегардад, ки зарурияти пурзӯр намудани ҷавобгарӣ ҷой надошта, таъини ҷазо бо яке аз ҷиноятҳои хавфнокиаш зиёд барои ба мақсадҳои ҷазо расидан, барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда, пешгирии содир гардидани ҷиноятҳои нав кифоягӣ мекунад.

Ҳангоми содир кардани ҷиноятҳое, ки ба категорияи ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна дохил мешаванд, ҳар се тарзи таъини ҷазо истифода бурда мешавад. «Суд метавонад ҳангоми таъини ҷазо ҳам намудҳои якхела ва ҳам намудҳои гуногуни ҷазоро ба ҷиноятҳои алоҳида, ки ба маҷмӯъ дохил мешаванд муайян намуда, ҷазои ниҳоиро бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар таъин намояд. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки дараҷаи вазнинии намудҳои ҷазо бо пайдарҳамие, ки онҳо дар моддаи 47 КҶ ҚТ нишон дода шудаанд, муайян карда мешавад»²⁴⁴.

Бояд қайд намуд, ки то кунун дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳсҳо оид ба зарурият ва имкониятҳои татбиқи қоидаҳои ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо идома дорад.

²⁴³ Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 178.

²⁴⁴ Ҳуқуқӣ ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 450.

Фикри олимонро дар ин ҷода ба ду Гуруҳ ҷудо кардан мумкин аст. Гуруҳи якум хориҷ намудани ин тарзи таъин намудани ҷазоро барои маҷмӯи ҷиноятҳо аз кодекси ҷиноятӣ андешаронӣ менамоянд. Масалан, аз назари Ю.С. Летникова «ҳангоми таъини ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи дар бар гирифтани чунин менамояд, ки ҷазоҳои дар алоҳидагӣ барои ҷиноятҳои дар маҷмӯъ таъин гардида моҳияти худро гум мекунанд, зеро ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо он ҷазоест, ки барои ҷинояти нисбатан вазнинтар таъин гаштааст. Чунин менамояд, ки ногузирии ҷавобгарӣ барои ҷинояти алоҳида аз байн рафта, ҷазои ниҳойи таъиншуда ноадолатона, нокифоя ва фардикунонида нашудааст»²⁴⁵.

Д.М. Молчанов ҳамчунин қайд менамояд, ки «зарур аст аз Кодекс нишондодҳо оид ба татбиқи принципи дарбаргирӣ барои ҷиноятҳои начандон вазнин хориҷ карда шавад. Маҳдуд намудани судя дар баҳодиҳии якчанд ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин дар доираи санксияи модда ба афзалиятнокии принципи дарбаргирӣ оварда мерасонад, ки ин ба назар беасос мебошад»²⁴⁶. Ба андешаи ин муаллиф «сиёсати муваффақи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар ногузирии татбиқи ҷазо таҷассум меёбад. Бартарият додан ба принципи дарбаргирӣ нисбат ба ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин ҳиссиёти бе ҷазо монданро ба миён меорад. Номувофиқии ҷазо ба шахси доимо содиркунандаи ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин барои ноил шудан ба мақсадҳое, ки ҳуқуқи оммавӣ ва хусусӣ пешбинӣ мекунад, оварда намерасонад. Ба ғайр аз ин, ҳолати мазкур ба атрофиён назари беамалии қонунро ба миён оварда, ҷавобгӯи мақсадҳо оид ба барқарорсозии адолати иҷтимоӣ буда наметавонад»²⁴⁷. Баъдан Д.М. Молчанов пешниҳод менамояд, ки «ҷазои ниҳой барои ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнинро на дар ҳадди болоии санксияи моддаҳое мадди назар гирифт, ки ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ менамояд, масалан ба муҳлати то се сол, балки ҳалли масъалаи мазкурро бояд ба иродаи судҳо дод»²⁴⁸.

²⁴⁵ Летников Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – С. 97.

²⁴⁶ Молчанов Д.М. Совокупность преступлений: дис. канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 115.

²⁴⁷ Молчанов Д.М. Асари зикршуда. – С. 118-119.

²⁴⁸ Молчанов Д.М. Асари зикршуда. – С. 119.

Ба тарафдорони пурра даст кашидан аз тарзи дарбаргирӣ бо сабаби он, ки он ба принципи ногузирии ҷазо мувофиқат намекунад ва бояд танҳо принципи зам кардани ҷазоҳо амал кунад, олимон С.Г. Келина ва В.Н. Кудрявцев баромад мекунанд²⁴⁹.

Е.В. Благов қайд менамояд, ки ҳангоми истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар «нақши таъин намудани ҷазо барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ, ки маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил медиҳанд, камтар ба назар расида, тасаввуроте ба миён меояд, ки яке аз кирдор бе ҷазо мемонад ва ин ба талаботе, ки тибқи он ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо шахс барои ҳар кадом ҷинояти содирнамудааш ҷавобгар мебошад, мухолиф мебошад. Дар натиҷа мақсади пешгирии якчанд ҷиноятҳо ҳалли худро намеёбад»²⁵⁰. Ин мавқеъро ҳамчунин И.Б. Агаев тарафдорӣ менамояд, ки «принципи дар бар гирифтани ҷазоҳо дар сурати содир шудани маҷмӯи ҷиноятҳо ба таври пурра ба баланд бардоштани таъсирнокии ҷазо мусоидат накарда, дар он яке аз навъи ҷазоҳо тамоми ҷазоҳои дигари таъиншударо дар бар мегирад. Чунин ба назар мерасад, ки гӯё шахс на ба ҳамаи ҷиноятҳо, балки танҳо бо як ҷиноят ҷазо гирифтааст. Бинобар ин, тарзи мазкур камсамар буда, дар навбати худ он ба мафкураи гунаҳкор ва дигарон бетаъсир мемонад ва он ба мақсадҳои умумӣ ва махсуси пешгиринамоя ҷавобгӯ нест»²⁵¹.

А.А. Козлов қайд менамояд, ки «далеловариҳои мухолифини принципи дар бар гирифтани дар умум аз он шаҳодат медиҳанд, ки гӯё дар ин ҳолат ба ҳар як ҷинояти дар маҷмӯ содиршуда баҳои дуруст дода нашуда, шахс танҳо бо як ҷиноят мавриди ҷазо қарор мегирад», чандон қобили қабул нест. Зеро суд ҳар як ҷинояти содиршударо дар алоҳидагӣ бо дарназардошти талаботҳои м. 60 КҶ ФР мавриди муҳокима ва баҳодихӣ қарор медиҳад. Худи ҳолати маҳкум шудан барои содир намудани ҷиноят, ин аллакай назари манфӣ доштани мақомоти давлатиро ба ҷинояти содиршуда нишон медиҳад»²⁵².

²⁴⁹ Ниг.: Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. – М., 1988. – С. 131.

²⁵⁰ Благов Е.В. Назначение наказания (теория и практика). – Ярославль, 2002. – С. 116.

²⁵¹ Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 184.

²⁵² Козлов А.В. Ответственность за совокупность преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: – Москва, 2006. – С. 141-142.

Тарафдорони ғояи хориҷ намудани тарзи дар бар гирифтани ҷазо он ҳолатро эътироф намекунанд, ки дар сурати ба маҷмӯи ҷиноятҳо дохил шудани яке аз ҷиноятҳои нисбат ба дигар ҷиноятҳо хавфнокии ҷамъиятии баланддошта ва ҷой надоштани зарурияти барои суд зарурияти пурзӯр намудани ҷазо ё вобаста ба принципи инсондустӣ ва адолат, суд метавонад ба хулоса ояд, ки «барои ба мақсадҳои ҷазо расидан ба шахси муайяни содирнамудаи якчанд ҷиноят танҳо ҳамин намуд ва андозаи ҷазо, ки барои ҷинояти дар маҷмӯъ дохилшуда саҳтгарин аст, басанда бошад»²⁵³.

Ҳамчунин, дар ин маврид ҳолатҳое ба миён меоянд, ки дар асоси он суд маҷбур мешавад, то тарзи дар бар гирифтани ҷазоро татбиқ намояд. Масалан, ҳангоми таъини ҷазоҳое, ки аз рӯйи табиати худ зам карда намешаванд (вақте ки барои яке аз ҷиноятҳо ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаб ва бо дигаре корҳои ҳатмӣ таъин шудааст), ин амал татбиқ карда мешавад. Дар шароити имрӯза даст кашидан аз тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳо ба сиёсати ҷазодиҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мантиқи ташаккули ҳуқуқи ҷиноятӣ – «қонунгузориҳои ҷиноятиро нисбати субъектони муайян, дар навбати аввал нисбати шахсони содирнамудаи ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин ва миёна инсондустона намудан»²⁵⁴, ҷавобгӯ намебошад.

Аз баррасии ин масъала дар ҳуқуқшиносии муосир ба хулосае метавон омад, ки дар сурати таъин намудани ҷазои ниҳой бо роҳи дар бар гирифтани ҷазоҳо он ба принципи ногузирии ҷавобгарӣ муҳолифат мекунад.

Ба андешаи мо принципи ногузориҳои ҷазо дар сурати дар бар гирифтани ҷазоҳо дар гунаҳкор эътироф намудани шахс, барои ҳар ҷинояти дар алоҳидагӣ содиршуда ва таъин намудани ҷазо ба он, инъикоси худро меёбад. Ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар маънои онро надорад, ки шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ барои яке аз ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда озод мегардад. Аз омӯзиши дигар институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ба мисли институтҳои шартан

²⁵³ Летников Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – С. 105.

²⁵⁴ Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj/ru/Government-programs/concept/> (санаи муроҷиат: 11.10.2020).

татбиқ накардани ҷазо ва ё мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, бармеояд, ки ҳарчанд шахсони гунаҳкор ба ҷазоҳои гуногун маҳкум шудаанд, вале бо асосҳои муайяннамудаи қонун ҳукм нисбати онҳо ба иҷро расонида намешавад. Худи гунаҳкор эътироф намудани шахс дар содир намудани ҷиноят, баҳодиҳии ҳуқуқии кирдори гунаҳкоре ва таъин намудани ҷазо барои ин кирдор аз нишонаҳои ногузирии ҷазо шаҳодат медиҳад.

Гуруҳи дуҷуми олимон барои қисман маҳдуд намудани ин тарзи таъини ҷазо баромад мекунад. Масалан В.П. Малков пешниҳод менамояд, ки «аз сабаби бисёр татбиқ намудани қоидаҳои дар бар гирифтани ҷазоҳо чунин ба назар мерасад, ки шахси гунаҳкор барои ҷиноятҳои алоҳида бе ҷазо мемонад ва хулоса карда мешавад, ки ғояи ногузирии ҷазо дар қисман ва ё пурра зам кардан ифода меёбад, ҳарчанд дар баъзе ҳолатҳо дар бар гирифтани он зарур аст»²⁵⁵.

А.Н. Тарбагаев имконияти татбиқи тарзи фаро гирифтаниро нисбати ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин имконпазир шуморида, аммо нисбати ҷиноятҳои дараҷаи миёна бинобар паҳншуда будани чунин категорияи ҷиноят муҳолиф баромада, чунин меҳисобад, ки «ҷинояткори якчанд ҷинояти хавфнок содирнамуда бечазо мемонад, зеро амалан ӯ танҳо бо яке аз онҳо ҷазо мегирад»²⁵⁶. А.С. Горелик чунин меҳисобад, ки «ин принцип татбиқшаванда аст, аммо онро ҳамчун истисно аз қоидаҳои умумӣ бояд ҳисобид, зеро аз он пурра даст кашидан лозим нест»²⁵⁷, ҳамчунин пешниҳод мешавад, ки «принципи дар бар гирифтани танҳо ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳои идеалӣ татбиқ карда шавад»²⁵⁸.

Як қатор муаллифон пешниҳод менамоянд, ки тарзи дар бар гирифтаниро танҳо дар сурати мавҷудияти асосҳои мушаххас, ки дар қонун бояд дарҷ шавад, татбиқ карда шавад. Дар баробари ин, онҳо ин асосҳоро боз ба категорияҳои

²⁵⁵ Малков В.П. Совокупность преступлений. – Казань: Казанский университет, 1974. – С. 242.

²⁵⁶ Тарбагаев А.Н. Ответственность в уголовном праве: учеб. пособ. – Красноярск: КГУ, 1994. – С. 71.

²⁵⁷ Горелик А.С. Наказание по совокупности преступлений и приговоров (принципы, законодательство, судебная практика). – Красноярск, 1992. – С. 88.

²⁵⁸ Ленуа М. Назначение наказания по совокупности преступлений / М. Ленуа // Советская юстиция. – 1970. – №20. – С. 16; Гришанин П.Ф. Назначение наказания рецидивистам / П.Ф. Гришанин // Советская юстиция. – 1973. – №11. – С. 7.

ҷиноятҳои содиршуда ва мавҷудияти шартҳои муайян алоқаманд медонанд. Мисол, Н.Н. Рогова татбиқи тарзи дар бар гирифтани барои ҷиноятҳои начандон вазнин дар ҳолатҳои зерин имконпазир мешуморад:

«1) ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил додани ҷинояти қасдона ва аз беэҳтиётӣ содиршуда;

2) дар сурати ҷой доштани ҳолатҳои сабуққунандаи ҷазо, ки суд онҳоро нисбати яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшуда муайян намудааст;

3) дар сурати ҳангоми таъини ҷазо татбиқ намудани муқаррароти м. 64 КҶ ФР (таъини ҷазои сабуктар назар ба ҷазое, ки барои ин ҷиноят пешбинӣ шудааст) нисбати як ё якчанд ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда»²⁵⁹.

Ю.С. Летников низ бар он андеша аст, ки ҷазои ниҳоиро бо тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар таъин намудан мумкин аст, «агар ҳамаи ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин бошанд ва ба шарте, ки: 1) ҳолатҳои вазнинқунанда ва ресидиви ҷиноят ҷой надошта бошад; 2) ҷазои саҳттарине, ки барои яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда таъин шудааст, аз рӯйи намуд саҳттарин ҷазо буда он аз нисф зиёди ҷазоҳои барои дигар ҷиноят таъиншударо, ки ба маҷмӯи ҷиноятҳо дохиланд, ташкил кунад»²⁶⁰.

Тавре ба мушоҳида мерасад, ин Гуруҳи олимони имконияти татбиқшавии тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтарро танҳо нисбати категорияҳои ҷиноятҳои начандон вазнин маҳдуд месозанд. Бар замми ин, бояд шартҳои зикрнамудаи онҳо ҷой дошта бошад, яъне мавҷуд будани ҳолатҳои сабуққунанда, ҷой надоштани ҳолатҳои вазнинқунанда, шакли гуноҳи қасдона ва беэҳтиётӣ ва ғайра.

Ба фикри мо, маҳдуд сохтани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар танҳо нисбати ҷиноятҳои начандон вазнин мувофиқ мақсад нест. Зеро, хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои дараҷаи миёна низ дар

²⁵⁹ Рогова Н.Н. Совокупность преступлений: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 126.

²⁶⁰ Летников Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – С. 106-107.

таносуб бо ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин чандон зиёд нест ва на ҳама вақт он таъини ҷазои вазнинро талаб месозад. Масалан, агар ҷинояти дараҷаи миёна дар маҷмӯъ бо ҷинояти начандон вазнин содир шуда бошад. Бинобар ин, дар КҶ ҚТ муқаррар гардидани имконияти истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар нисбати категорияи ҷиноятҳои дараҷаи миёнаро асоснок ҳисоб менамоем.

Ғайр аз ин, имконияти истифода шудани чунин тарз дар қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ ба таври альтернативӣ пешбинӣ шуда, вобаста ба ҳолатҳои кор ба раводиди судҳо ҳавола карда шудааст.

Олимони дигар татбиқи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтарро нисбати категорияҳои ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна қабул доранд²⁶¹.

Н.Н. Коротких пешниҳод менамояд, ки «тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтарро дар таҷрибаи судӣ дар ҳолатҳои зерин татбиқ намудан мумкин аст:

а) агар ҳамаи ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда, ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин ва миёнаро ташкил диҳанд ё тайёри ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин бошанд;

б) агар суд вобаста ба ҳамаи ҷиноятҳои айбъълоншуда ҳолатҳои дар бандҳои «и» ва (ё) «к»-и м. 61 КҶ ФР (б. «ж» ва б. «к» м. 61 КҶ ҚТ) нишондодашуда, инчунин ҷой надоштани ҳолатҳои вазнинкунамандаро муайян намояд;

в) агар барои ҷинояти ба маҷмӯъ дохилшаванда ҷазои қатл ва ё якумра маҳрум сохтан аз озодӣ таъин шуда бошад»²⁶².

²⁶¹ Ниг.: Разумов С. Преступления и наказания / С. Разумов // Российская юстиция. – 2002. – №11. – С. 8; Масалан, О.А. Садовникова қайд менамояд, ки «татбиқи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, ҳангоми таъин намудани ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳои дараҷаи начандон вазнин ва миёна дар ҳолатҳои зерин имкон дорад: – ҳангоми маҷмуи ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда, инчунин маҷмуи ҷиноятҳои қасдан ва аз беэҳтиётӣ содиршуда; – ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳои қасдона, агар суд қоидаҳои м. 64 КҶ ФР (м. 63 КҶ ҚТ - муаллиф) нисбати як ва ё якчанд ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшуда татбиқ намуда бошад». Садовникова О.А. Назначение наказания по совокупности преступлений: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2008. – С. 140.

²⁶² Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – Владивосток, 2016. – С. 176.

Андешае низ дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ баён мешаванд, ки мувофиқи он истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ҳангоми ба маҷмӯъ, дар баробари ҷинояти начандон вазнин дохил будани ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин мувофиқ мақсад аст.

Вобаста ба ин, Л.Л. Кругликов ва А.В. Василевский иброз медоранд, ки «ҳангоми фарқияти калон доштани категорияҳои ҷиноят маҳз истифодаи тарзи дарбаргирӣ ба мақсад мувофиқ мебошад»²⁶³.

Т.Г. Черненко низ татбиқи тарзи дар бар гирифтани ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳоро ташкил намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин ва начандон вазнин имконпазир мешуморад, зеро «ин ҷиноятҳо аз ҳамдигар вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии худ ва ҷазоҳои пешбиниамудаи қонунгузор куллан фарқ дорад ва бинобар таъини ҷазои барои ҷинояти махсусан хавфнок, истифода аз методи дар бар гирифтани ҷазоҳо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо тасавуроти онро, ки шахси гунаҳкор беасос аз ҷавобгарӣ бо яке аз ҷиноятҳо дур гашта бо чунин ҷазо ба мақсадҳои дар умум гузошта расидан мумкин нест, аз байн мебарад»²⁶⁴.

Бо чунин андешаҳо розӣ шудан мушкил аст, зеро ҷиноятҳои махсусан вазнин ҳатто дар маҷмӯъ бо ҷиноятҳои начандон вазнин ҳам содир шаванд, ин ҳолат пурзӯр намудани ҷавобгариро талаб месозад. Талаботи пурзӯр намудани ҷавобгарӣ нисбати шахсоне, ки ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин содир намудаанд, дар банди 13 Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020 пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла, дар Консепсия муқаррар шудааст, ки «принципи инсондӯстии ҳуқуқи ҷиноятӣ маънои беасос сабук кардани ҷазои ҷиноятии шахси ҷиноят содиркардари надорад; инсондӯстии ҳуқуқи ҷиноятӣ бо талаботи барқарор намудани адолати иҷтимоӣ бояд зиддият надошта бошад»²⁶⁵.

²⁶³ Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. – СПб., 2003. – С. 101.

²⁶⁴ Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву: дис. ... д-ра юрид. наук. – Кемерово, 2001. – С. 245-246.

²⁶⁵ Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=598 (санаи муроҷиат: 02.09.2020).

Гуруҳи дигари олимон татбиқ намудани тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳоро фақат ба категорияҳои ҷиноятҳо алоқаманд надониста, дигар ҳолатҳоро низ номбар мекунам, ки бо мавҷудияти онҳо татбиқ намудани тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳо имконпазир ва ҳатто зарур аст.

Масалан, ба ақидаи В.П. Малков татбиқ намудани принципи дар бар гирифтани ҷазои сабуктарро ҷазои вазнинтар дар ҳолатҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад: «1) вақте ки аз ҷониби суд ҳадди болоии ҷазое, ки бо ҷинояти нисбатан хавфнок таъин шудааст; 2) вақте ки маҷмӯи идеалии ҷиноятҳо ҷой дорад; 3) вақте ки ҷинояти ба маҷмӯъ дохилшуда дар қиёс бо дигар кирдори ҷиноятӣ, камаҳмият аст; 4) вақте ки барои ҷиноятҳои алоҳида ҷазоҳое таъин шудаанд ва ба он зам карда намешаванд (маҳрум сохтан аз озодӣ ва маҳрум кардан аз ишғоли мансабаи муайян, маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҷарима). Дар ҳамаи дигар ҳолатҳо мувофиқи мақсад аст, ки принципи қисман ва ё пурра зам кардани ҷазоҳо татбиқ карда шавад²⁶⁶.

М. Н. Становский чунин меҳисобад, ки принципи дар бар гирифтани ҷазоҳоро дар ҳолатҳои зерин татбиқ намудан зарур аст:

- «а) ҳангоми ҷой доштани маҷмӯи идеалӣ;
- б) агар барои ҷинояти хавфнокиаш зиёд ҷазои баландтарин дода шудааст;
- в) агар ҷинояти қаблан содирнамуда дар ҷинояти баъдан содиршуда аломати бандубасткунанда гардад;
- г) агар яке аз ҷиноятҳо бо хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии худ дар назди ҷинояти дигар комилан камаҳмият бошад;
- д) агар баъзе ҷиноятҳо ҳамчун зина, давраи тайёри барои содир намудани ҷинояти вазнинтар содир шуда бошанд»²⁶⁷.

Ба ақидаи В.И. Малихина бошад, «дарбар гирифтани мувофиқи мақсад аст, агар:

²⁶⁶ Ниг.: Малков В.П. Совокупность преступлений. – Казань: Казанский университет, 1974. – С. 245-246.

²⁶⁷ Становский М.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений / М.Н. Становский // Советская юстиция. – 1990. – №4. – С. 7-9.

а) ҷиноятҳои ба маҷмуъ дохилшуда куллан аз ҳамдигар бо хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии худ фарқ кунанд;

б) ҳангоми маҳкумшавӣ барои ҷиноятҳои якхела, ки ҷинояти қаблан содиршуда дар ҷинояти баъдина ҳамчун аломати бандубасткунандаи такрорӣ инъикос ёфтааст;

в) аз рӯйи ҷинояте, ки ҷазои вазнинтарро пешбинӣ мекунад, ҷазо дар ҳадди болоии он таъин шудааст;

г) барои ҳар як ҷиноят, ки намуд ва андозаи ҷазои якхела доранд, ҷазоҳо дар ҳадҳои болоии онҳо таъин шудааст (ҳарчанд дар ин ҳолат дар ҳукм овардани тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳо ҷоиз нест, инҳо бояд сухан дар бораи як ҷазоро дар бар гирифтани ҷазои дигар бошад ва ин ҳолатҳо бояд ҳалли худро дар қонун ёбанд)»²⁶⁸.

И.Л. Моргулова афзалияти дар бар гирифтани ҷазоҳоро дар чунин ҳолатҳо мебинад:

«а) фарқияти куллии ҷиноятҳо вобаста ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии онҳо;

б) дар баробари ҷинояти қасдонаи дараҷаи вазнин ва ё дараҷаи миёна, инчунин дигар ҷинояти хавфнокиаш камтар ва ё аз беэҳтиётӣ содиршуда айб эълон шудааст;

в) ҳолати мавҷудияти маҷмӯи ҷиноят ба банду бастии ҷинояти охирин низ таъсир мерасонад»²⁶⁹.

Зам намудан, ба ақида вай, ин тарзи фардикунонии ҷавобгарӣ буда, онро дар ҳолати фарқияти хеле ками байни ҷиноятҳо бояд татбиқ намуд. Ҳамзамон, ӯ таъкид менамояд, ки ба дар бар гирифтани ҷазоҳои аз рӯйи намуд ва андоза якхела роҳ дода нашавад.

С.Г. Спивак чунин ақида дорад, ки «принсипи дар бар гирифтани ҷазо аз ҷониби суд дар ҳолате татбиқ мегардад, ки ҷиноятҳои ба маҷмуъ дохилшавандаи аз якдигар вобаста ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии худ куллан фарқ дошта, яке аз он ҷиноятҳо нисбат ба дигараш хавфнокии баланди ҷамъияти дорад, инчунин дар ҳолате, ки ҷазои ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда таъин гашта, яке аз

²⁶⁸ Малыхин В.И. Назначение наказания при совокупности преступлений. – Самара, 1991. – С. 36-37.

²⁶⁹ Марогулова И.Л. Назначение наказания при совокупности преступлений / Комментарий судебной практики за 1985 г. – М., 1986. – С. 146-157.

онҳо дар ҳадди болоии санксияи модда, ки барои ҳамин намуд ҷазоҳо пешбинӣ шудааст, таъин шудааст»²⁷⁰.

Ақидаҳои олимони зикршударо ҷамъбаст намуда, ба чунин хулоса мерасем, ки тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар дар ҳолатҳои зерин имконпазир аст:

- 1) ҳангоми ҷой доштани маҷмӯи идеалӣ;
- 2) ҷиноятҳои ба маҷмӯи дохилшуда куллан аз ҳамдигар бо хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии худ фарқ кунанд (агар яке аз ҷиноятҳо бо хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии худ дар назди ҷинояти дигар қомилан қамаҳамият бошад);
- 4) маҷмӯи ҷиноят аз ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда ё аз ҷиноятҳои қасдонаи наҷандон вазнин ва дараҷаи миёна иборат бошад;
- 3) агар барои ҷинояти нисбатан вазнинтар ҷазо дар ҳадди болои таъин шуда бошад;
- 4) агар ҷинояти қаблан содирнамуда дар ҷинояти баъдан содиршуда аломати бандубасткунанда гардад;
- 5) ҳангоми таъин намудани ҷазоҳои ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда, ки бо яке аз моддаҳои ҷазои ба маҳрум сохтан аз озоди алоқаманд набуда дар ҳадди болоии он, ки барои чунин намудани ҷазо пешбинӣ шудааст, таъин шудааст;
- 6) ҳангоме, ки барои ҷиноятҳои алоҳида ҷазоҳои таъин шудаанд, ки зам карда намешаванд.

Тавре мебинем, олимони ба сифати критерия ҳангоми интихоб намудани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар омилҳои гуногунро пешниҳод менамоянд, вале ба ҳама омилҳои пешниҳодшаванда мо розӣ буда наметавонем. Масалан, бо андешаи истифода бурдани тарзи дар бар гирифтани ҳангоме, ки маҷмӯи идеалии ҷиноятҳо ҷой дорад, пурра розӣ будан мушкул аст. Чӣ тавре дар бобҳои гузашта зикр намудем (дар боби 1 параграфи 2), баъзан маҷмӯи

²⁷⁰ Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 93.

идеалӣ нисбат ба маҷмӯи воқеӣ дида хавфноктар мебошад ва албатта дар чунин ҳолатҳо, масалан агар маҷмӯи идеалиро ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин ташкил диҳанд, тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар бояд истифода нашлавад.

Дар таҷрибаи судӣ истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ба таври назаррас ба чашм мерасад. Дар зиёда аз 1000 парвандаи ҷиноятҳои мавриди омӯзиш қарор гирифта танҳо дар 110 ҳолат, яъне 11% судҳо тарзи зикршудаи таъин намудани ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо истифода бурдаанд. Аз ин шумор аз рӯйи 3 парванда суд тарзи дар бар гирифтаниро аз он сабаб истифода намудааст, ки барои яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда ҷазо ба муҳлати болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда, таъин гаштааст. Чунончи, бо ҳукми суди ноҳияи Сино ш. Душанбе шаҳраванд Н., дар содир намудани ҷиноятҳои бо бандҳои «а, в, г» қ. 2 м. 244 ва бандҳои «а, в» қ. 2 м. 247 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ аз рӯйи бандҳои «а, в, г» қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати панҷ сол, бо бандҳои «а, в» қ. 2 м. 247 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 4 (чор) сол таъин карда шудааст. Бо дастрасии қисмҳои 1 ва 2 м. 67 КҶ ҚТ барои маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, ба Н. ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 5 (панҷ) сол таъин карда шудааст²⁷¹.

Дар мавриди дигар, суд тарзи дар бар гирифтаниро аз он сабаб истифода намудааст, ки барои яке аз ҷиноятҳо ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобастанабударо ба муҳлати ҳадди аксари он таъин намудааст. Шаҳраванд Р., бо қ. 1 м. 328 ва қ. 1 м. 330 КҶ ҚТ аз ҷониби суд гунаҳгор доништа шуда ба ӯ бо қ. 1 м. 328 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди 2 (ду) сол корҳои ислоҳӣ бо нигоҳ доштани 20 % музди меҳнаташ ба ғоидаи давлат ва бо қ. 1 м. 330 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди як сол корҳои ислоҳӣ бо нигоҳ доштани 15 % музди меҳнаташ ба ғоидаи давлат, ҷазо намудааст. Дар асоси қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ ҷазои ниҳой бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар

²⁷¹ Ниг.: Парванда ҷиноятҳои № 1-339/18 / Бойғонии суди ноҳияи Сино ш. Душанбе.

гирифтани ҷазои вазнинтар дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати 2 сол бо нигоҳ доштани 20% музди меҳнат ба фоидаи давлат муайян гардидааст²⁷².

Дар таҷрибаи судӣ ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки судҳо новобаста аз имконияти истифода шудани тарзи замнамоӣ беасос тарзи дар бар гирифтаниро татбиқ месозанд. Мисол, бо ҳукми суди н.Сино ш.Душанбе шаҳраванд Р., бо б «г» қ. 2 м. 245 ва б «в» қ. 2 м. 340 КҶ ҚТ, ки ҳар ду ҷинояти дараҷаи миёна мебошанд, гунаҳгор доништа мешавад. Бо банди «г» қ. 2 м. 245 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи 400 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва бо банди «в» қ. 2 м. 340 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи 365 нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ҷазо таъин гардидааст. Ҷазо барои ҳар ду ҷиноят дар доираи ҳадди поёнии санксияи моддаҳои мазкур таъин шудааст. Суд бо дастрасии қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ ҷазои ниҳониро бо тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар дар намуди ҷарима ба андозаи 400 нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар сохтааст²⁷³. Суд барои маҷмӯи ҷиноятҳо ҷазои ниҳоние таъин намудааст, ки қариб баробар ба ҳадди поёнии санксияи ин ҷиноятҳо мебошад (санксия қ. 2 м. 245 КҶ ҚТ ҷазои ҷаримаро аз 365 то 912 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва маҳрум сохтан аз озодиро ба муҳлати аз 2 то 5 сол пешбинӣ месозад).

Ҳамин тариқ, аз сабаби он ки қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ интиҳоби тарзи таъини ҷазоро ба салоҳиди судҳо ҳавола намуда, ягон тавсияро оид ба дар кадом ҳолат истифода намудани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар пешбинӣ насохтааст, бинобар он дар таҷрибаи судӣ он дар ҳолатҳои гуногун баъзан беасос низ истифода мешавад.

Бо мақсади ба танзим даровардани ин ҳолатҳо пешниҳод менамоем, ки ҳадди ақал ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ тағйирот ворид карда шуда, дар он муқаррар гардад, ки ҳангоми истифода намудани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар судҳо иловатан бояд хусусият ва андозаи ҷазоҳои таъингардидаро (масалан, барои як ҷиноят таъин гаштани корҳои ҷатмӣ ва ба дигар маҳрум сохтан аз озодӣ, барои як ҷиноят таъин гардидани ҷазое, ки бо

²⁷² Ниг.: Парванда ҷиноятӣ №1–159/18 / Бойгонии суди ш. Хучанди Вилояти Суғд.

²⁷³ Ниг.: Парванда ҷиноятӣ №1–591/17 / Бойгонии суди ноҳияи Сино ш. Душанбе.

муҳлат ё андозаи худ аз ҷазои барои ҷинояти дигар таъингашта куллан фарқ менамояд) ба инобат гиранд.

Дар қонунгузории ҷиноятии давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ истифода шудани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар нисбати ҷиноятҳои категорияи дараҷаи миёна, инчунин барои ҳолатҳои дигар низ муқаррар гардидааст. Масалан, мутобиқи қ. 2 м. 69 КҚ ФР, имконияти татбиқшавии тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар на фақат барои ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёнаи маҷмуъро ташкилдиханда, балки дар ҳолатҳои ба чунин маҷмуъ дохил будани тайёри ба ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин ё суиқасд ба ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин роҳ дода мешавад²⁷⁴.

Вобаста ба муқаррароти мазкур, ба андешаи мо, суиқасди содир намудани ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин, ки ҳангоми он кирдор бо сабабҳои аз шахс вобаста набудан то ба охир расонида намешавад, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии зиёд дорад, бинобар он истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар дар чунин ҳолатҳо чандон асоснок нест.

Дар ин самт омӯзиши қонунгузориҳои кишварҳои дигар муҳим мебошад. Қонунгузории ҷиноятии Беларус имкони татбиқ гаштани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар барои ҷиноятҳои вазнинро низ муқаррар сохтааст. Чунончи, дар қ. 2 м. 72 КҚ Ҷумҳурии Беларус омадааст, ки «агар маҷмуи ҷиноятҳоро ҷиноятҳои хавфи баланди ҷамъиятӣ надошта ва ҷиноятҳои вазниниашон камтар ё ҷиноятҳои вазнин дар кадом таносубе набошад, ташкилдиханд, ҷазои ниҳой бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар таъин карда мешавад»²⁷⁵.

Ба андешаи мо, дар чунин ҳолат низ роҳ додан ба имконияти татбиқшавии тарзи мазкур нисбати ҷиноятҳои вазнин аз нигоҳи принципи адолат ва ноил шудан

²⁷⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года, №63-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.02.2020 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397073#pos=551;-44 (дата обращения: 05.10.2020).

²⁷⁵ Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года, №275-З (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.11.2019 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://online.zakon.kz /document/?doc_id=30414984#pos=643;-61](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414984#pos=643;-61) (дата обращения: 05.09.2020).

ба мақсадҳои ҷазо, бахусус мақсади пешгирии ҷиноят чандон асоснок ба назар намерасад.

Дар КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон (қ. 2, м. 58)²⁷⁶ тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ҳамчун тарзи ягонаи муайян намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо дар ҳолатҳои, ки чунин маҷмӯро кирдорҳои ҷиноятӣ, ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна ташкил намоянд, муайян шудааст, яъне суд дар чунин маҷмӯ танҳо бо тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ҷазои ниҳоиро таъин менамояд. Ба назари мо, мавқеи КҶ Ҷумҳурии Қазоқистон дар ин самт қобили қабул буда наметавонад, зеро ки ба таври мутлақ муқаррар намудани истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар барои ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна аҳамияти қонуни ҷиноятиро аз нигоҳи иҷтимоӣ суғур намуда, ба таъмини адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда наметавонад. Аз истифодаи мантиқии он бармеояд, ки шахсе, ки бори аввал ҷинояти дараҷаи миёна содир мекунад, метавонад, бе ҳавфи ҷазо содир намудани ҳамин гуна категорияи ҷиноятҳоро идома диҳад, зеро дар ҳама ҳолат ҷазои ӯ бо тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар таъин мешавад.

Дар КҶ Ҷумҳурии Қирғизистон имконияти истифода шудани тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар тамоман маҳдуд буда, он аз рӯйи мазмуни б. 2 қ. 3 м. 78 КҶ танҳо дар ҳолате метавонад истифода шавад, ки агар ҳама ҷиноятҳои маҷмӯро ташкилдиҳанда ҷиноятҳои аз беэҳтиёти содиршуда бошанд, зеро мутобиқи б. 2 қ. 3 м. 78 КҶ Ҷумҳурии Қирғизистон дар чунин маврид пурра зам намудани ҷазоҳо истифода намешавад²⁷⁷.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар барои маҷмӯи ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна дар ҳолатҳои зерин истифода шуда метавонад:

²⁷⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года, №226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252#sub_id=580000 (дата обращения: 05.09.2020).

²⁷⁷ Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года, №19 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.02.2020 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=34350840#sub_id=780000 (дата обращения: 05.09.2020).

а) дар ҳолатҳое, ки нисбати яке аз ҷиноятҳои ба маҷмуъ дохил буда, муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, таъин гардад;

б) нисбати ин ҷиноятҳо ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда таъин гардида, барои яке аз онҳо шахс ба муҳлати ҳадди аксар, ки дар моддаҳои қисми умумии КҶ ҚТ барои чунин намуди ҷазо муқаррар шудааст, маҳкум мешавад;

в) дар ҳолати таъини ҷазоҳое, ки вобаста ба хусусият ва дараҷаи вазниниашон аз ҳамдигар куллан фарқ менамоянд. Масалан, қорҳои ҳатмӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ.

Вақте ки байни муҳлат ё андозаи ҷазои таъингардида фарқияти ҷиддӣ ҷой дорад (масалан, зам намудани шаш моҳ маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои ҷинояти аввал таъин шудааст ба се ё чор соли ҳамин намуди ҷазо, ки барои ҷинояти дигар таъин шудааст, ё зам намудани 100 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ба 1000 ё 2000 нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки барои ҷинояти дигар муайян гаштааст, чандон аҳамият надорад).

б) Тартиби татбиқи тарзи қисман зам намудани ҷазо аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо

Тарқи интихоби дахлдори қоидаҳои таъини ҷазо бо тарзи ҷазои нисбатан сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои таъиншуда, суд чунин ҷазоеро бояд таъин намояд, ки он аз як тараф ҷавобгӯ ба талаботи қонун ва мувофиқ ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфноки ҷиноятҳои содиршуда (қ. 1 м. 8 КҶ ҚТ) ва аз тарафи дигар набояд аз ҳад зиёд вазнин бошад. Ҷазо бояд ба андоза ё муҳлате таъин карда шавад, ки барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳӣ маҳкумшуда ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад (қ. 1 м. 9 КҶ ҚТ).

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба дар кадом ҳолатҳо татбиқ намудани тарзи зам намудани ҷазоҳо ақидаҳои гуногун баён шудааст. Аз ҷумла, М.Н. Становский зам намудани ҷазоҳоро дар ҳолатҳои зерин пешниҳод менамояд:

«а) ҳангоми маҷмӯи реалии ҷиноятҳои аз рӯйи дараҷаи хавфнокиаш ба ҷамъият якхела, ки ба объектҳои гуногун таҷовуз намудаанд;

б) ҳангоми барои баъзе ҷиноятҳо таъин намудани ҷазоҳои гуногун, ки қонун имконияти иваз намудани онҳоро пешбинӣ накардааст ва суд асос барои дар бар гирифтани ҷазоҳоро намеёбад;

в) дар сурати таъини ҷазоҳои якхела аз рӯйи намуд ва ҳаҷм, ки ҳадди ниҳиии санксияи моддаҳоро ташкил намедиҳанд»²⁷⁸.

Муҳаққиқ Г. Анашкин чунин меҳисобад, ки «зам намудан на танҳо нисбати ҷазоҳои якхела, балки нисбати ҷазоҳои гуногун низ татбиқ мешавад»²⁷⁹.

Тавре мебинем, ҳолатҳои пешниҳодшуда хеле зиёданд, вале оё онҳо ба талаботи қонун ва амалия мувофиқат менамоянд?

Бояд зикр намуд, ки қисми зиёди ҳолатҳои номбаршуда дар асл асос нестанд. Аз баррасии қаблии масъала бармеояд, ки асоси ягонаи таъин ва тарзи интиҳоби ҷазо ин ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят ва шахсияти гунаҳкор мебошад. Чӣ қадаре, ки чунин хавф баланд бошад, ҳамон қадар намуд ва андозаи ҷазо ва инчунин тарзи таъини ҷазои ниҳой бояд вазнин бошад. Нисбат ба маҷмӯи ҷиноятҳо бошад, суҳан дар бораи ба ҷамъият хавфнокии омили сершуморагии ҷиноятҳо меравад. Дар ин маврид бевосита аз таркиби маҷмӯъ бояд ҷазои ниҳой вобастагӣ дошта бошад. Он оддӣ (маҳдуд дар ҳудуди як таркиби ҷиноят) ва ё пурзӯр (аз ҳисоби қисман ва ё пурра зам кардан) буда метавонад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки асоси интиҳоби тарзи таъини маҷмӯи ҷазоҳо ин хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят ва шахсияти гунаҳкор буда, он ба зарурияти пурзӯр намудан ва ё кам намудани ҷазо роҳнамоӣ мекунад. Ба сифати омилҳои шартӣ интиҳоби тарзи таъини ҷазо ҳолатҳои умумие баромад мекунад, ки дар хусусиятҳои ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ ҷинояти содиршуда ва маълумотҳо дар бораи шахсияти гунаҳкор баён гаштаанд. Ҳамаи онҳо дар маҷмӯъ баҳогузори ва татбиқ карда мешаванд ва ягонтои онҳоро ба сифати омили мустақил (ангеза, мақсад,

²⁷⁸ Становский М. Назначение наказания по совокупности преступлений / М.Н. Станевский // Советская юстиция. – 1990. – №4. – С. 8-9.

²⁷⁹ Анашкин Г. Назначение наказания за несколько преступлений и по двум и более приговорам / Г. Анашкин // Советская юстиция. – 1982. – №2. – С. 14-15.

воситаи ноил шудан ба мақсад, маълумотҳо оид ба шахсият, ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунанда ва ғайра) қабул намудан ғайриимкон мебошад. Нишондоди хавфнокии маҷмӯи ҷиноятҳои воқеӣ нисбат ба маҷмӯи ҷиноятҳои идеалӣ хусусияти нисбӣ дошта, дар ин маврид бояд тарзи пурра замнамоии ҷазоҳоро татбиқ намоем ва ҳангоми маҷмӯи идеалӣ тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳоро ба инобат гирем. Баъзан маҷмӯи идеалӣ нисбат ба воқеӣ метавонад нисбатан хавфноктар бошад. Масалан: 1) маҷмӯи идеалии ҷиноятҳои куштори як шахс ва суиқасд ба куштори шахси дигар, ки бо як тир парронида шудааст ва 2) маҷмӯи воқеии ду кирдори ҷинояткорона, ки яке дуздӣ ва дуёми ғайриқонунӣ ронда бурдани автомобил мебошад. Дар ин ҷо ҷиноятҳои дар мисоли якум овардашуда бебаҳс аз ҷиноятҳои дар мисол дуум нишондодашуда хеле хавфноктар ҳастанд.

Хулосабарорӣ оид ба он, ки ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ва ё маҷмӯи ҳукмҳо пурзӯр гардидани ҷазои ҷиноятӣ ба миён меояд, баҳснок аст. Вобаста ба ин масъала ду нуқтаи назар ҷой дорад. Нуқтаи назари якум дар он ифода мегардад, ки пурзӯр намудани ҷавобгарӣ ба миён намеояд, зеро суд дар доираи андоза ва муҳлатҳои қаблан интиҳобшуда барои ҷиноятҳои алоҳида маҳдуд мегардад. Мисол, барои як кирдор 5 сол ва барои кирдори дуум 7 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуда, суд наметавонад дар маҷмӯъ аз 12 сол зиёд ҷазои ниҳоиро таъин намояд. Яъне, дар ин маврид пурзӯр намудани ҷавобгарӣ ба тариқи воқеӣ вучуд надорад. Баръакс, метавон гуфт, ки ҳангоми қисман зам намудани ҷазоҳо кам шудани андозаи ҷавобгарӣ ба миён меояд. Ҳамин ҳолат аз нуқтаи назари қонун низ (м. 68 КҶ ҚТ) дар вақти таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар мавриди пурзӯр шудани ҷавобгарии ҷиноятӣ ба миён намеояд. Шахсеро, ки барои содир намудани ҷиноят гунаҳкор доништа шудаасту тибқи ҳукми суд аз ҷониби давлат барои кирдори содирнамудааш ҷазо гирифтааст, дар мавриди аз нав дар давраи адои ҷазо, новобаста аз манъкунӣ кирдори дигари ба ҷамъият хавфнок, яъне ҷиноят содир намудан ҷазои нав додан баҳсталаб ба назар мерасад. Суд бошад ба ӯ барои ин кирдор ҷазоро дар доираи маҳдуд таъин

менамояд. Ин маҳдудият дар он ифода мегардад, ки ҳангоми муайян намудани маҷмӯи ҷазо суд барои ҷинояти нав содиршуда ҷазои алоҳида ба дарназардошти омили маҷмӯ таъин намуда, наметавонад ба ин ҷазо, ҷазои бо ҳукми қаблан таъиншудаи адогаштаро ҳамроҳ намояд. Чунин ҳолат низ дида мешавад, ки гӯё аҳамияти ҳукми яқум аз байн меравад, зеро фақат қисми ҷазои боқимондаи адонагардида ва ин ҳам на ҳама вақт пурра, истифода карда мешавад. Ба ҷойи пурзӯр шудани ҷавобгарии ҷиноятӣ гӯё сабуқӣ дар татбиқи ҷазо ба миён меояд. Дар асл, маънии ҷудокунии маҷмӯи ҷиноятҳо ҳангоми таъини ҷазо маҳз дар нишон додани аҳамияти мустақилонаи ҳама унсури маҷмӯ, фардисиҳои хусусиятҳои он ва муайян намудани чораи мушаххаси ҷавобгарӣ нисбати ҳар яки он ифода мегардад. Сершуморагии дар маҷмӯ амалишаванда метавонад нисбат ба ҷиноятҳои ягона хавфноктар бошанд. Бинобар ин, дар ҳолати зикршуда зарурияти таъин намудани ҷазои нисбатан саҳт ба миён меояд. Худсарона зиёд кардани намуд ва андозаи ҷазо дар муқоиса бо ҷазои қаблан муайяншуда ба тағйирёбии табиати ҳуқуқии ҷазо, ҳамчун яке аз шаклҳои амалишавии ҷавобгарии ҷиноятӣ ба қасосгирӣ, ҳалалдор гаштани принципи мутаносибии ҷазо ва шахсият оварда мерасонад.

Пурзӯр намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо дар муайян намудани намуд ва андозаҳои ҷазоҳои саҳттар, нисбат ба ҳолатҳои алоҳидаи ҷиноятҳои ягона, ба даст оварда мешавад.

Айни замон тарзи зам намудани ҷазоҳо дар истифодабарӣ хеле маъмул аст. Ин тарз дар қисман ва ё пурра ҳамроҳ намудани ду ва ё зиёда ҷазоҳои барои ҷиноятҳои дар маҷмӯ содиршуда ифода ёфта, он дар маҷмӯи ҳамаи категорияҳои ҷиноятҳо: начандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин ва махсусан вазнин истифода карда мешавад.

Тарзи қисман зам намудани ҷазо дар он ифода мегардад, ки ба ҷазои нисбатан вазнинтари барои ҷиноятҳои алоҳидаи ба маҷмӯ дохилшаванда таъингардида, ҷазоҳои нисбатан сабуктари барои дигар ҷиноятҳои боқимондаи ба маҷмӯ дохилшаванда қисман ҳамроҳ карда мешаванд. Ҷазои ниҳой дар чунин ҳолат назар ба ҷазоҳои нисбат ба ҷинояти дилхоҳи ба маҷмӯ дохилшаванда таъингашта зиёд

буда, аммо аз ҳосили ҷамъи муҳлат ё андозаи ҳама ҷазоҳои нисбат ба тамоми ҷиноятҳои фарогири дар маҷмӯъ таъингашта камтар мебошад²⁸⁰.

Масъала дар бораи табиати механизми чунин замнамоӣ дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ баҳснок ба ҳисоб меравад.

Ин ҷо ду тарзи муносибат ба чунин мушкилот ҷой дорад:

а) «вақте ки ба ҷазои барои ҷинояти нисбатан вазнин таъингашта қисми ҷазоҳои барои ҷиноятҳои дигари ба маҷмӯъ дохилшаванда таъингардида зам карда мешаванд»²⁸¹;

б) «вақте ки қисмҳои ҷазо барои ҷиноятҳои алоҳида зам мегардад (миёнақунонӣ)»²⁸²;

Аксарияти олимони тарафдори тарзи муносибати аввал буда, чунин меҳисобанд, ки ҳангоми қисман замнамоӣ ба ҷазои барои ҷиноятӣ нисбатан вазнин таъингардида ҷазои барои ҷиноятҳои дигар таъиншуда на пурра, балки қисми муайяни онҳо ҳамроҳ карда мешавад. Масалан, ба андешаи М. И. Бажанов ҳангоми қисман зам намудани ҷазо «ба ҷазои нисбатан вазнини барои як ҷиноят таъиншуда, қисми ҷазои аз рӯйи ҷинояти дигар таъиншуда зам карда мешавад»²⁸³. Е.С. Благов низ чунин мешуморад, ки «махз ҷазои нисбатан сабуктар бояд ба ҷазои вазнинтар ҳамроҳ карда шавад, чунки дар акси ҳол ҷазои ниҳой метавонад назар ба ҷазои барои яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда таъингардида камтар гардад»²⁸⁴. Ба андешаи И.Б. Агаев қисман замнамоӣ варианти созиши байни дар бар гирифтани ва пурра замнамоии ҷазо ба ҳисоб рафта, дар он «ба ҷазои барои

²⁸⁰ Ниг.: Уголовное право. Общая часть. Учебник для бакалавров / Отв. ред. А.Н. Тарбагаев. – М., 2016. – С. 366.

²⁸¹ Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – Киев, 1980. – С. 99; Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 326; Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 182; Уголовное право. В 2 т. Общая часть: учебник для академического бакалавриата / Отв. ред. А.В. Наумов, А.Г. Кибальник. – М., 2000. – С. 309.

²⁸² Джагрунов А.А. Правила назначения наказания при совокупности и рецидиве преступлений нуждаются в дополнительной формализации / А.А. Джагрунов // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2013. – №3. – С. 69-77; Тарбагаев А.Н., Летников Ю.С. Проблемы назначения наказания по совокупности преступлений путем частичных сложений наказаний, назначенных за отдельными преступлениями входящие в совокупность / А.Н. Тарбагаев, Ю.С. Летников // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – №2. – С. 105-115.

²⁸³ Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – Киев, 1980. – С. 99.

²⁸⁴ Благов Е.Б. Квалификация и наказание при совершении нескольких преступлений. – Ярославль 2006. – С. 150.

чинояти нисбатан вазнин таъингардида, аз ҷазои барои дигар чиноят муайяншуда на пурра, балки ин ё он қисми он ҳамроҳ карда мешавад»²⁸⁵.

Муҳаққиқони соҳа С. Максимов ва С. Марченко бар он ақидаанд, ки «ҳарчанд дар Кодекси чиноятӣ мафҳуми қисман зам намудани ҷазоҳо на муайян ва на маҳдуд карда шудааст, қисман зам намудани ҷазо на танҳо ба як ҷазо зам намудани қисми дигари ҷазоҳо, инчунин дар ҳолати ба ҷазои нисбатан вазнин пурра ҳамроҳ гардидани на ҳама ҷазоҳо, балки қисме аз онҳо низ ҳисобида мешавад»²⁸⁶.

А.С. Горелик қисман зам намудани ҷазоро ҳамчун ба ҳам тавъам омадани қоидаҳои дар бар гирифтани ва зам намудани тасавур менамояд. Ба ақидаи вай «дар ин ҳолат якҷояшавии як қисми ҷазо ва дар як вақт дар бар гирифтани қисми дигари ҷазо, ки ба он ҳамроҳ накарда шудааст, ба миён меояд. Зам намудани ду ҷазо ва дар бар гирифтани дигар ҷазоҳоро вай ҳамчун гуногуншаклии қисман зам намудани ҷазоҳо мебинад»²⁸⁷.

П.Н.Панченко чунин ҳисоб менамояд, ки «зимни қисман зам намудани ҷазоҳо дар асл ҷазоҳои нисбатан сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ба миён меояд, яъне ҷазои нисбатан вазнин қисми ҷазои нисбатан сабукеро дар бар мегирад»²⁸⁸. Номбурда иброз медорад, ки «тарзи нисбатан мураккаби қисман зам намудани ҷазоҳо дар «ихтисоркунӣ»-и ҳар як ҷазои зам мешуда (чи ҷазои нисбатан сабук ва чи вазнин) ва минбаъда зам намудани онҳо ифода меёбад. Бо ин тарз суд ҷазоҳои заммешударо «ихтисор» намуда, бояд натиҷаи ниҳоиро дар назар дошта бошад, ки охири (ҷазои ниҳой) бояд дар ҳар сурат аз ҷазои вазнини барои чинояти ягона таъиншуда зиёд бошад»²⁸⁹.

Гуруҳи дигари олимони бошанд, ба ақидаҳои зикршуда муҳолиф баромада, қайд менамоянд, ки фаҳмиши усули замнамой ҳамчун ба ҷазои нисбатан вазнинтар ҳамроҳ намудани қисми ҷазои барои дигар чиноятҳо таъингашта қобили қабул

²⁸⁵ Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 182.

²⁸⁶ Максимов С., Марченко С. Назначение наказаний по совокупности преступлений / С. Максимов, С. Марченко // Советская юстиция. – 1971. – №6. – С. 13.

²⁸⁷ Горелик А.С. Назначение наказания по совокупности. – Красноярск: Красноярское книжное издательство, 1975. – С. 40.

²⁸⁸ Научно-практический комментарий к УК РФ / А.Л. Агафонов, Б.Х. Балкаров, Ю.А. Гладышев, Ю.В. Головлев и др. / Под ред.: Панченко П.Н. – Нижний Новгород: Номос, 1996. –Т. 1. – С. 155.

²⁸⁹ Научно-практический комментарий к УК РФ / А.Л. Агафонов, Б.Х. Балкаров, Ю.А. Гладышев, Ю.В. Головлев и др. / Под ред.: Панченко П.Н. – Нижний Новгород: Номос, 1996. –Т. 1. – С. 155.

буда наметавонад. Аз ҷумла, С.Г. Спивак чунин иброз медорад: «татбиқ намудани ин усул ифодагари он нест, ки ба тамоми муҳлати ҷазои нисбатан вазнин як қисми ҷазои нисбатан сабук илова карда мешавад, қисман замнамой маҳз зам намудани қисмҳои ҷазоро, ки барои ҳар як ҷиноят таъин шудааст, ифода мекунад. Муайян намудани моҳияти принципи қисман замнамой ҳамчун қисман зам намудани ҷазои нисбатан сабуктар ба ҷазои вазнинтар ба хулоса оварда мерасонад, ки шахс танҳо пурра барои як ҷиноят ва қисман барои ҷинояти дигар адои ҷазо менамояд»²⁹⁰. Вобаста ба ин С.Г. Спивак пешниҳод менамояд, ки «бояд зери принципи қисман зам намудани ҷазо ҳамроҳ (зам намудан) намудани қисмҳои ҳар як ҷазое, ки нисбати ҷиноятҳои алоҳидаи маҷмуъро ташкилдиҳанда таъин шудааст, фаҳмида шавад. Дар ин ҳангом ҷазои ниҳоиро муҳлати (андозаи) ҷазои барои ҳама ҷиноятҳо адошаванда ташкил медиҳад, бе нишон додани он ки қисмҳои ҷазо дар кадом таносуб ҳамроҳ гардидаанд»²⁹¹.

А.А. Джагрунов низ бо далелҳои дигар андешаҳои олимони Гуруҳи аввалро қобили қабул нашуморида, қайд месозад, ки нодурустии чунин фаҳмиш аз ҷониби амалияи судӣ низ тасдиқи худро пайдо мекунад. Зеро «дар ҳукмҳо одатан танҳо ҷазои барои ҷиноятҳои алоҳида таъиншуда нишон дода шуда, баъдан ҷазои ниҳой муайян мешавад. Ғайр аз ин, ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки барои якчанд ҷиноятҳои нисбатан вазнини ба маҷмуъ дохилшаванда ҷазоҳои якхела таъин мегардад (ҷазоҳои нисбатан вазнин дар муқоиса бо ҷазоҳои барои дигар ҷиноятҳо таъиншуда). Дар чунин ҳолат низ принципи ҳамроҳ намудани қисми ҷазои нисбатан сабук ба ҷазои вазнин, аз аввал имконнопазир мегардад»²⁹².

Олимони дигар бар он андешаанд, ки моҳияти усули қисман замнамой дар ҷамъи қисми ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида таъингардида инъикос меёбад. Илова бар ин, онҳо пешниҳод менамоянд, ки чунин қоида дар сатҳи қонунгузорӣ таҷассуми худро пайдо намояд. Масалан, Ю.С. Летников чунин меҳисобад, ки

²⁹⁰ Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 87.

²⁹¹ Спивак С.Г. Асари зикршуда. – С. 87.

²⁹² Джагрунов А.А. Правила назначения наказания при совокупности и рецидиве преступлений нуждаются в дополнительной формализации / А.А. Джагрунов // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2013. – №3. – С. 71.

«барои муайян намудани қисман зам намудани ҷазо бояд дар қонун нишон дода шавад, ки ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой бо роҳи қисман замнамой бояд қисмҳо аз ҳама ҷазоҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда барои ҷиноятҳои алоҳида ва ҳиссаи муайян аз ин ҷазоҳо ҳамроҳ карда шаванд. Танҳо дар ин ҳолат қисман зам намудани ҷазо ифодаи пурраи худро ёфта, принципҳои фардикунонии ҷазо ва ногузирии ҷазо риоя карда мешаванд»²⁹³. Дар идома Ю.С. Летников пешниҳод менамояд, ки «ҳиссаи ҷазо барои ҷиноятҳои ягона, ки барои ҳамроҳ намудан ба ҷазои ниҳой пешбинӣ шудааст, бояд бо қонун муайян карда шуда, аз андозаи се як ҳиссаи ҷазои барои ҷиноятҳои ягона таъиншуда кам набошад»²⁹⁴.

Н.Н. Коротких ақидаи мазкурро ҷонибдорӣ намуда, ба мақсад мувофиқ мешуморад, ки «дар қонуни ҷиноятӣ муқаррар гардад, ки ҳангоми қисман зам намудани ҷазо суд бояд қисми (андоза) ҷазои барои ҷинояти алоҳида таъингардидаи ба ҷазои ниҳой ҳамроҳшавандаро муайян созад. Дар чунин ҳолат назардиди судҳо маҳдуд гардида, тартиби ба ҳисоб гирифтани муҳлати ҷазо ҳангоми хориҷ намудани қисми айбдорнамой ё сабукгардонидани қонуни ҷиноятӣ содатар мегардад»²⁹⁵.

Олимони муқобили ин нуқтаи назар қайд менамоянд, ки «қисми ҷазоҳоро зам намудан мумкин нест, зеро ҷазои ниҳоии дар натиҷаи замкунӣ бамиёномада бояд аз ҳамаи ҷазоҳои таъиншуда зиёд бошад. Дар акси ҳол ин ҳолат на замкунӣ, балки дар бар гирифтани ҷазоҳо мебошад»²⁹⁶.

Вобаста ба ин масъала метавон гуфт, ки миёнакунии ҷазоҳо сабабҳои замкуниро баён накарда, миқдори зиёди масъалаҳои ҳалношударо, аз қабيلي барои миёнакунии ҷазо ҷой доштани талаботҳо, муайян кардани андозаи миёнакунӣ ва масъалаҳои дигарро ба вуҷуд меоранд.

²⁹³ Летников Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008. – С. 116.

²⁹⁴ Летников Ю.С. Асари зикршуда. – С. 120-121.

²⁹⁵ Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – Владивосток, 2016. – С. 178-179.

²⁹⁶ Юшков Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 64.

Ғайр аз ин, дар таҷриба ҳолатҳое ҷой доранд, ки шахс барои содир намудани якчанд ҷиноят маҳкум мегардад. Масалан, шаҳраванд Н. бо ҳукми суди ноҳияи Сино ш. Душанбе барои содир намудани ҷиноятҳои б. «а» қ. 3, м. 244, б. «а» қ. 3, м. 247 қ. 1 м. 249 ва м. 327 КҶ гунаҳгор доништа шуда, ҷазоҳои зерини маҳрум сохтан аз озодӣ: бо б. «а» қ. 3 м. 244- 6 сол, бо б. «а» қ. 3 м. 247- 6 сол, бо қ. 1 м. 249- 8 сол ва бо 327 КҶ- 2 сол, таъин шудааст. Дар асоси қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ бо тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо ҷазои ниҳой дар намуди 12 соли маҳрум сохтан аз озодӣ муқаррар гардидааст²⁹⁷. Аз чунин ҳукм муайян намудан ғайриимкон аст, ки суд аз ҳар як ҷинояти таъиншуда чанд солиашро ба ҷазои ниҳой ҳамроҳ намудааст.

Аз ин рӯ, бештар ақидаи Гуруҳи аввали олимонро, ба истиснои нишон додани «ҷазои барои ҷинояти нисбатан вазнин», қобили қабул меҳисобем. Зеро дар таҷриба ҳолатҳое ҷой доранд, ки барои ҷинояти нисбатан вазнин баръакс ҷазои сабуктар таъин мегардад. Масалан, бо ҳукми суди н.Шоҳмансур ш. Душанбе шаҳрванд Р. барои содир намудани ҷинояти бо б. «в» қ. 2 м. 248 ва б. «в» қ. 2 м. 237 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ аз рӯйи қ. 2 м. 248 КҶ ҚТ бо дастрасии м. 63 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 сол ва бо қ. 2 м. 237 КҶ ҚТ се сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин шудааст. Суд дар асоси қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ бо тарзи қисман замнамоӣ ҷазои ниҳойро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати се солу шаш моҳ муқаррар сохтааст²⁹⁸, яъне ҷазои барои ҷинояти нисбатан вазнин таъингардида, назар ба ҷазои ҷинояти дигар сабуктар мебошад.

Ғайр аз ин, ба таври дигар маънидод намудани тарзи қисман замнамоӣ метавонад ба хатогиҳои дигар дар таҷрибаи судӣ оварда расонад. Барои мисол, бо ҳукми суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе ба шаҳрванд К. бо б. б. «а, в» қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 сол ва аз рӯйи б. б. «а, в» қ. 2, м. 247 КҶ ҚТ 3 сол маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуда, суд бо дастрасии қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда ҷазои ниҳойро дар намуди

²⁹⁷ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–185/10 / Бойгонии суди н. Сино ш. Душанбе.

²⁹⁸ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–112/11 / Бойгонии суди н. Шоҳмансури ш. Душанбе.

маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол таъин намудааст²⁹⁹, яъне аз ҳар ду ҷазо қисмҳои онҳоро бо ҳам зам кардааст.

Чунин ҳукми суд албатта нодуруст ба ҳисоб меравад, зеро «дар мавриди қисман зам кардани ҷазоҳо ҷазои ниҳой дар ҳар ҳолат бояд аз рӯйи андоза аз ҳар кадом ҷазоҳои бо моддаҳои алоҳида таъиншуда зиёдтар бошад» (б. 5 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо»)³⁰⁰. Барои бартараф намудани чунин ҳолатҳо беҳтар мебуд, агар ба м. 67 КҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, тавсияи зикршудаи Пленуми Суди Олии ҚТ дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам гардад.

Зам намудани ҷазо ҳамеша барои пурзӯр намудани ҷазои маҳкумшуда равона шудааст. Он дар қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои аз рӯйи ҷиноятҳои гуногун таъиншуда, ки аз нигоҳ доштани хусусиятҳои сифатӣ ва шуморавии шахс дарак медиҳад, ифода меёбад.

Ҳангоми қисман зам намудани ҷазоҳо ба ҷазои нисбатан вазнинтар, ки ҳамчун ҷазои асосӣ ба назар гирифта мешавад, дигар ҷазоҳо қисман зам карда мешаванд. Дигар ҷазоҳо нақши банизомдароварандагони иловагиро, ки ҷазои судшавандаро пурзӯр менамояд, иҷро менамоянд. Суд ба ҷазои асосӣ таъия намуда, омилҳои таъсиррасон ба пурзӯр намудани ҷавобгариро бинобар содир намудани ҷиноятҳои сершумор муқаррар намуда, дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро муайян месозад. Минбаъд суд аз ҷазои вобастабуда қисми мувофиқ ба дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро ҷудо намуда, онро бо ҷазои асосӣ ҳамроҳ менамояд. Қисми боқимондаи ҷазо аҳамияти худро аз даст дода, дар баробари таъин шудани ҷазо лағв мешаванд.

Бо чунин баёни тарзҳои муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо мушкилоти қисман зам намудани ҷазоҳо ранги дигар мегирад. Қисман

²⁹⁹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–109/13 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомони ш. Душанбе.

³⁰⁰ Ниг.: Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992–2011). – Душанбе, 2011. – С. 304–305.

зам намудани ҷазо ҳамчун ҷуфти пурра зам кардан ва дар бар гирифтани ҷазоҳо муаррифӣ мегардад.

Дар таҷрибаи судӣ қисман зам намудани ҷазоҳо тарзи аз ҳама паҳнгардидаи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад. Аз зиёда аз 1000 парвандаи мавриди омӯзиш қарордодаи мо дар 85% ҳолат судҳо маҳз ҳамин тарзи муайян намудани ҷазои ниҳоиро аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо истифода бурдаанд, вале дар таҷриба муносибати яхела дар қисман зам намудани ҷазоҳо дида намешавад. Судҳо дар бисёр мавридҳо расман бо мақсади риоя кардани талаботи қ. 3 м. 67 КҶ, ки мутобиқи он «агар яке аз ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин бошад, он гоҳ ҷазои ниҳой бо роҳи қисман ё пурра зам кардани ҷазоҳои таъиншуда таъин карда мешавад», танҳо бо ном тарзи қисман зам намудани ҷазоҳоро истифода мебаранд. Масалан, шаҳраванд Ғ. барои содир намудани ҷинояти дар б. «а» қ. 3 м. 237 КҶ ҚТ ва б. «к» қ. 2 м. 110 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, бо б. «а» қ. 3 м. 237 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 5 сол ва барои б. «к» қ. 2 м. 110 КҶ ҚТ ҳамин намуди ҷазо ба муҳлати 9 сол таъин шудааст³⁰¹. Суд мутобиқи қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда ҷазои ниҳоиро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 9 солу 6 моҳ муқаррар сохтааст.

Аз рӯйи ҳукми дигар, ба шаҳраванд Б. ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бо б. «д» қ. 4 м. 200 КҶ ҚТ ба муҳлати 13 сол, бо б. «а,г» қ. 3 м. 289 КҶ ҚТ – ба муҳлати 10 сол ва бо қ. 2 м. 335 КҶ – 6 сол ҷазо таъин намудааст. Бо истифода аз тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 14 сол муқаррар гаштааст³⁰², яъне ба муҳлати вазинтари ҷазо аз ҷазоҳои дигар танҳо 1 сол зам шудааст.

Дар ҳолатҳои дигар суд ҳангоми интиҳоби ин тарзи таъин намудани ҷазо аз муҳлати умумии ҷазоҳои таъиншуда, қисми зиёди онро ба ҷазои ниҳой ҳамроҳ кардааст. Чунончи, ба шаҳраванд М. барои ҷинояти бо қ. 2 м. 237 КҶ ҚТ пешбинишуда 3 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва аз рӯйи қ. 2 м. 248 КҶ ҚТ – 6

³⁰¹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–175/18 / Бойгонии н. Сино ш. Душанбе.

³⁰² Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–111/10 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе.

сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намуда, ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ бо истифода аз тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо ба муҳлати 8 сол маҳрум сохтан аз озодӣ муайян шудааст³⁰³.

Дар ҳама ҳолатҳои зикршуда суд расман талаботи қонуни ҷиноятиро вайрон насохтааст. Аз ин бармеояд, ки ҳангоми истифода аз тарзи қисман замнамоӣ судҳо дар бештар мавридҳо озод мебошанд. Ба адешаи мо, судҳо бояд ҳангоми интиҳоби тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо чун тарзҳои дигар тавсияҳои б. 3 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо», ки «Дар мавриди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида таъинкардашуда, бояд хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятҳои содиршуда, мақсад ва ҳадафи ҳар кадоми онҳо, шаклҳои гуноҳ, намуди маҷмӯи (воқеъ ё идеалӣ), ҳолатҳоеро, ки ҷазоро сабук ё вазнин мекунад, инчунин маълумотҳо оид ба шахсияти гунаҳгорро ба ҳисоб гиранд» ифода меёбанд, ба роҳбарӣ бояд гиранд.

Ба ақидаи баъзе олимон «бояд доираи татбиқ намудани тарзи қисман зам намудани ҷазо маҳдуд карда шавад, чунки он то охир нақши пешгиринамоии ҷазо ва ногузирии ҷазоро барои ҳама ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда таъмин карда наметавонад»³⁰⁴. Бо дарназардошти ин нукта Е.В. Благов иброз медорад, ки «тарзи қисман замнамоӣ бояд танҳо дар ҳолатҳои зерин истифода шавад: имконнопазирии истифодаи тарзи пурра дар бар гирифтани вақте ҷазо аз ҳадҳои муқарраршуда зиёд мегардад; ҳангоми маҷмӯи идеалӣ; омезиши маҷмӯъ ва такрорӣ ё ретсидиви ҷиноят, ки ҳангоми он дукарата зиёд шудани ҷазо имконпазир аст; фарқияти ҷиддии ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда (ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин ва ҷинояти начандон вазнин); ҳангоми таъини ҷазо ба ноболиғон»³⁰⁵.

О.Ф. Сундурова пешниҳод месозад, ки «ҳангоми таъини ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ барои ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин ба муҳлати зиёда аз 5 сол танҳо

³⁰³ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–124/12 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомони ш. Душанбе.

³⁰⁴ Садовникова О.А. Назначение наказания по совокупности преступлений: проблемы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2008. – С. 134-135.

³⁰⁵ Благов Е.В. Назначение наказания (теория и практика). – Ярославль, 2002. – С. 117.

тарзи пурра замнамой истифода шавад. Қисман замнамой дар чунин маврид танҳо дар ҳолате истифода шавад, ки агар пурра замнамой ба гузаштан аз ҳадди муҳлатҳои муқарраршуда сабаб гардад»³⁰⁶.

Албатта бо чунин андешаҳо пурра розӣ будан мушкил аст. Бахусус, дар мавриди маҳдуд намудани татбиқи тарзи қисман замнамой бо ҳолатҳое, ки агар пурра замнамой ба гузаштан аз ҳадди муҳлатҳои муқарраршуда сабаб гардад. Агар мо ҷонибдори мавқеи олимони мазкур гардем, ин боиси беасос пурзӯр гаштани ҷазои ниҳой мегардад. Барои мисол, ба шаҳрванд А. барои содир намудани ҷиноятҳои бо б. «б» қ. 4 м. 289 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 10 сол ва бо б. «б» қ. 4 м. 247 КҶ ҚТ ҷазо ба муҳлати 8 сол таъин шудааст. Суд бо тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо ҷазои ниҳойро дар намуди 12 сол маҳрум сохтан аз озодӣ муқаррар намудааст³⁰⁷. Дар ин ҳолат аз сабаби он ки ҷиноятҳои ба маҷмуъ дохилшаванда ба категорияи ҷиноятҳои махсусан вазнин ва вазнин мансубанд, суд метавонист аз тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо истифода бурда, ҷазои ниҳойро дар намуди 18 соли маҳрум сохтан аз озодӣ муайян созад, вале чунин ҷазо аз нигоҳи хусусияти ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои содиршуда ва аз нигоҳи ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо, ҷазои одилона ва ба мақсад мувофиқ ба ҳисоб намерафт.

Ҳамин тариқ, маҳдуд намудани татбиқи тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо танҳо дар мавридҳое, ки истифодаи тарзи пурра замнамой имконнопазир аст, ба мақсад мувофиқ нест. Он мумкин аст, ҳангоми ба маҷмуъ дохил будани категорияҳои гуногуни ҷиноятҳо, аз ҷумла, ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнин, тавре ки қонунгузор дар қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ муқаррар намудааст, истифода шавад. Вале, ҳангоми муқаррар сохтани ҷазои ниҳой, судҳо бояд пеш аз ҳама хусусияти ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои ба маҷмуъ дохилшаванда, ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо, шахсият гунаҳгор ва дигар ҳолатҳоро ба назар гирифта, ҷазои ниҳоие таъин намоянд, ки ноил шудан ба мақсадҳои ҷазоро таъмин карда тавонад.

³⁰⁶ Сундурова О.Ф. Усиление (отягчение) уголовного наказания: вопросы дифференциации и индивидуализации: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – С. 149.

³⁰⁷ Парвандаи ҷиноятии №1–613/17 / Бойгонии суди н. Сино ш. Душанбе.

в) Тартиби татбиқи пурра зам намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо

Пурра зам намудан дар мутлақан ҳамроҳ намудани якчанд ҷазои мустақил, ки нигоҳ дошта шудани андозаи умумии ҷавобгарии ҷиноятиро тавсиф медиҳанд, зоҳир мегардад.

Вай дар худ амали оддии арифметикӣ, ҳосили ҷамъро, ки ҳар кадоми онҳо аломатҳои сифатии муайяни фардӣ ва нишондодҳои шуморавиро нигоҳ медоранд, ифода менамояд. Натиҷаи ниҳоии он дар зиёд шудани ҷазои ниҳой мутаносибан бо зиёд шудани қисмҳои таркибии ҷиноятҳо баён меёбад. Мутаносибан зиёд шудани андозаи маҷмӯи ҷазо маънои онро дорад, ки чӣ қадаре ҷазо барои ҷинояти ягона саҳт бошад, ҳамон дараҷа ҷавобгарӣ барои маҷмӯи кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок баланд аст. Ҳангоми зам намудани ҷазоҳо пайдарҳамии иҷрои онҳо аҳамият надорад, зеро ҳангоми адои ҷазо натиҷаи охирини он (андоза) ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳамин тариқ, «пурра зам намудани ҷазоҳо дар он ифода мегардад, ки ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ҷамъи ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида таъингардида мебошад»³⁰⁸.

Пурра зам намудани ҷазо дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки ҷиноятҳои маҷмӯро ташкилкунанда аз рӯйи хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ, муносибати гунаҳкор ба кирдорҳои содирнамуда дар як сатҳ қарор доранд. Ягонтои онҳо аз якдигар баръало фарқ накарда, якдигарро танг намесозанд ва яке бар дигаре бартарӣ надорад, аммо қонунгузор дар баробари ин пурзӯр намудани ҷавобгарӣ аз рӯйи ҳар ду ҷиноятҳо талаб менамояд.

Бо ҳукми суди н.И.Сомонии ш.Душанбе ба шаҳрванд Н. бо б. «а» қ. 3 м. 316 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи 1200 нишондиҳанда барои ҳисобҳо, бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳо дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба муҳлати 2 сол ва бо қ. 1 м. 358 КҶ ҚТ бо дастрасии м. 63 КҶ ҚТ ҷазо ба андозаи 500 нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳо дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба муҳлати 1 сол таъин карда шудааст. Суд бо дастрасӣ м. 67 қисми 3 КҶ ҚТ бо

³⁰⁸ Уголовное право. В 2 т. Общая часть: учебник для академического бакалавриата / Отв. ред. А.В. Наумов, А.Г. Кибальник. – М., 2000. – С. 309.

тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо, ҷазои ниҳоиро ба андозаи 1700 нишондиҳана барои ҳисобҳо бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳо дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба муҳлати 3 сол таъин намудааст³⁰⁹. Дар ин маврид, суд тарзи пурра зам намудани ҷазоҳоро дуруст истифода намудааст, вале дар қисми хулосавии ҳукм низ мебоист ба қисми дахлдори м. 67 КҶ ҚТ, ки аз рӯйи он ҷазои ниҳой муайян карда мешуд, ишора менамуд ва ҷазои ниҳоиро на 1700 нишондиҳанда барои ҳисобҳо, балки бо ҷарима ба андозаи маблағ бояд нишон медод.

Аз паравандаҳои мавриди омӯзиш қарордодаи мо маълум гардид, ки судҳо дар бисёр ҳолатҳо новобаста аз ҷой доштани имконияти пурра замнамой бештар ба қисман зам намудани ҷазоҳо рӯй меоваранд. Масалан, бо ҳукми суд ба шаҳрванд Р. бо қ. 4 б. «б» м. 247 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи 1460 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва бо қ. 2 б. «б» м. 340 КҶ ҚТ бо дастрасии м. 63 КҶ ҷарима ба андозаи 200 нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин шудааст. Суд бо дастрасии қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ бо роҳи қисман зам намудан, ҷазои ниҳой ҷарима ба андозаи 1560 нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин намудааст.

Дар мавриди дигар, бо ҳукми суди н. Синои ш. Душанбе ба шаҳрванд С. бо қ. 2 б. «а» м. 147 КҶ ҚТ бо дастрасии м. 63 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва бо қ. 1 м. 237 КҶ ҚТ бо дастрасии м. 63 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи сад нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъин намуда, ҷазои ниҳоиро бо тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо, ҷарима ба андозаи 110 нишондиҳанда барои ҳисобҳо муайян кардааст. Ин ҷо суд метавонист тарзи пурра зам намудани ҷазоҳоро истифода барад, ки он ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои содиршуда бештар мувофиқ мебуд. Дар ин парванда истифода шудани м. 63 КҶ низ бамаврид нест, зеро суд ҳангоми дастрасии моддаи мазкур ба сифати ҳолатҳои истисноӣ танҳо бори аввал содир намудани ҷиноят ва пушаймон буданро ба асос гирифта, аз парванда маълум нест, ки чӣ тавр ин ҳолат дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои содиршударо хеле паст намудааст³¹⁰.

³⁰⁹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–108/16 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомони ш. Душанбе.

³¹⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–422/15 / Бойгонии суди н. Сино ш. Душанбе.

Аз ин сабаб, аз 1000 парвандаи бевосита таҳлилнамудаи мо дар ин самт танҳо дар 4%-и он судҳо тарзи пурра зам намудани ҷазоҳоро истифода намудаанд.

Муҳлати ҳадди аксари ҷазо ҳангоми замнамоӣ дар қ. қ. 2 ва 3 м. 67 КҶ ҚТ маҳдуд гардонида шудааст. Дар қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ ҳадди болоии ҷазо тариқи «набояд аз муҳлат ва андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар бошад», муқаррар шудааст. Ин ҷо фаҳмост, ки қонунгузор санксияи моддаи Қисми махсуси Кодекси ҷиноятиро, ки муҳлат ва андозаи баландтарини ҷазо барои ҷинояти нисбатан саҳттари аз ҷиноятҳои содиршударо пешбинӣ мекунад, дар назар дорад.

Мувофиқи қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ бошад, агар яке аз ҷиноятҳои дар маҷмӯъ содиршуда ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин бошад, он гоҳ ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ набояд аз сӣ сол зиёдтар бошад. Ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳои дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 м. 49 Кодекси мазкур пешбинишуда набояд аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад.

Ин ҷо, ба андешаи мо, муҳолифат байни қ. 2 ва қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ дар қисмати таъини ҷазои ҷарима ба андозаи то панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ба назар мерасад, чунки дар қ. 6 ва 7 м. 49 КҶ ҚТ категорияҳои ҷиноятҳои гуногун пешбинӣ шудаанд ва дар ҳолати маҷмӯро ташкил додани категорияҳои ҷиноятҳои начандон вазнин ё дараҷаи миёна аз мазмуни қ. 2 м. 49 ва қ. 3 м. 67 КҶ ҚТ ба назар мерасад, ки суд метавонад дар ин ҳолат аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо то 5000 нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъин намояд. Вале дар чунин ҳолат андозаи ҷарима аз муҳлати ҷазои нисбатан вазнин масалан, маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то 2 сол пешбинӣ шуда зиёда аз 13, дар ҳолати маҷмӯи ҷиноятҳои дараҷаи миёна ташкил додан зиёда аз 5 маротиба афзун мегардад (агар вазнинии ҷазои ҷарима ва маҳрум сохтан аз озодиро дар таносуби 1 рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробар бо 50% як нишондиҳанда барои ҳисобҳо гирем). Барои баргараф намудани чунин ҳолат пешниҳод менамоем, ки ба қ. 2 м. 49 ва қ. 3 м. 67 КҶ тағйирот ворид карда шуда, дар онҳо муқаррар шавад, ки «ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнини дар қ. 6 ва (ё) 7 м. 49 Кодекси

мазкур пешбинишуда набояд аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад».

Акнун таваҷҷуҳи худро ба қоидаҳои мураккаби замкунии намудҳои гуногуни ҷазо равона месозем, ки дар онҳо барои ҷиноятҳои алоҳидаи ба маҷмуъ дохилшуда ҷазоҳои гуногун таъин карда шудаанд.

Дар ин ҳолат бояд қоидаи иваз намудани ҷазоҳоро, ки дар м. 69 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ба танзим даровард. Ҷазои ниҳой бояд аз рӯйи намуди ҷазои нисбатан вазнинтар муайян карда шавад. Дар мавриди қисман зам кардани ҷазоҳо, ҷазои ниҳой дар ҳар ҳолат бояд аз рӯйи андоза аз ҳар кадом ҷазоҳои бо моддаҳои алоҳида таъин шуда, зиёдтар бошад³¹¹.

Дар м. 69 КҶ ҚТ дар бораи ҷой доштани маҳдудиятҳо вобаста ба замкунии онҳо гуфта нашудааст.

Дар қ. 1 моддаи зикршуда қоидаҳои баҳисобгирии намудҳои гуногуни ҷазоҳо нишон дода шудааст. Тибқи қонун як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробар аст ба:

- а) як рӯзи нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ;
- б) ду рӯзи маҳдуд кардан аз озодӣ;
- в) се рӯзи корҳои ислоҳӣ ё маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;
- г) ҳашт соат корҳои ҳатмӣ;
- д) 50 фоизи як нишондиҳанда барои ҳисобҳо нисбати андозаи ҷаримае, ки доир ба ҷиноятҳои дар қ. қ. 6 ва 7 м. 49 КҶ пешбинӣ шуда таъин гардидаанд.

Асосҳо барои татбиқ намудани м. 69 КҶ ҚТ дар ҳама ҳолат ба миён меояд, ки суд ҳангоми интиҳоби намуд ва андозаи ҷазо талаботи қ. 1 м. 60 Кодекси мазкурро риоя намояд. Ҷазои нисбатан саҳтар танҳо дар ҳолате таъин карда мешавад, ки намуди нисбатан сабуки ҷазо барои ба мақсадҳои ҷазо расиданро таъмин карда наметавонад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки аз ҷониби судҳо на ҳама вақт талаботи мазкур риоя мешавад. Дар баъзе мавридҳо ҳангоми дар маҷмуъ ҷой доштани ҷинояте, ки ҷазои нисбатан вазнинтарро пешбинӣ мекунад, суд бо он ҷазо таъин намуда кӯшиш мекунад, ки бо ҷинояти дигари маҷмуъро ташкилкунанда низ айнан

³¹¹ Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 450-451.

ҳамин намуд ҷазо таъин намояд, ҳарчанд бо ин ҷиноятҳо асос барои таъин кардани намуди дигари ҷазои нисбатан сабук ҷой дорад. Бо ҳамин тарз суд ягонагиро дар таъини ҷазо ба даст оварда, м. 69 КҶ ҚТ-ро барои таносуби намудҳои ҷазо татбиқ наменаояд.

Бо ҳукми суди н.Исмоили Сомони ш. Душанбе ба шаҳрванд П., мутобиқи қ. 1 м. 209 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол ва бо қ. 2 м. 294 КҶ ҚТ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол таъин шуда, ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ бо роҳи пурра зам намудани ҷазоҳо, 2 сол маҳрум сохтан аз озодӣ муайн шудааст³¹². Дар ин ҳолат аз ҷониби суд имконияти таъин гаштани ҷазоҳои дигари сабук ҷарима (дар санксияи қ. 1 м. 209 КҶ) мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Натиҷаҳои омӯзиш нишон медиҳанд, ки татбиқи м. 69 КҶ ҚТ хеле кам ҷой доранд. Ин ҳолат ба он далолат мекунад, ки судяҳо ҷазоро ҳангоми таъини он барои ҷиноятҳои ягона фардӣ намекунанд ва он дар натиҷа ба таъин шудани ҷазои нисбатан вазнин аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо оварда мерасонад.

Тартиб ва пайдарҳамии таъини ҷазои ниҳой бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳо дар сурате, ки барои ҷиноятҳои ягона ҷазоҳои гуногун таъин мешавад, дар КҶ ҚТ нишон дода нашудааст. Агар барои ҳамаи ҷиноятҳо ҳамон як намуди ҷазо таъин шуда бошад, он гоҳ онҳо боз дар маҷмӯъ таъин карда мешаванд. Аммо агар ҷазоҳо гуногун бошанд, он гоҳ ба сифати ҷазои ниҳой намуди ҷазои нисбатан вазнинтар таъин гашта, ба он ҳамроҳ намудани ҷазоҳои нисбатан сабуктар бояд тибқи қоидаҳои м. 69 КҶ ҚТ амалӣ карда шавад.

Баъзе аз ҷазоҳо тибқи м. 69 КҶ ҚТ зам карда нашуда, мустақилона иҷро карда мешаванд.

Зам кардани як намуди ҷазо чун қоида мушкилӣ ба миён намеорад. Истисноро корҳои ислоҳӣ ташкил медиҳанд, агар нисбати ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда андозаҳои гуногуни нигоҳдорӣ муайян шуда бошанд.

³¹² Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–188/17 / Бойғонии суди н. Исмоили Сомони ш. Душанбе.

Ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо, ки барои ҳар як ҷиноят корҳои ислоҳӣ таъин шудааст, дар мавриди татбиқи тарзи пурра ё қисман замнамоии ҷазоҳо танҳо муҳлатҳои корҳои ислоҳӣ зам мегарданд. Аммо андозаи нигоҳдорӣ аз музди меҳнат зам карда намешавад. Дар ин ҳолат «ба ҷазои ниҳой бояд муҳлати бо фоизи калон пурра ворид карда шуда, ба он (бо риояи ҳадҳои ҷойдошта) муҳлати бо фоизи кам ҳамроҳ карда шавад». Ҳангоми зам намудани андозаи нигоҳдошт зиёдшавии дукаратаи ҷазо ба миён меояд. Аз ин рӯ, аз рӯйи мазмуни б. 5 Қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС аз 11 июли соли 1972 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқшавии корҳои ислоҳӣ ба маҳрум сохтан аз озодӣ ҳангоми таъини ҷазои корҳои ислоҳӣ нисбати ҷиноятҳои алоҳида ба андозаҳои гуногуни нигоҳдошт аз музди меҳнат, суд ҷазои ниҳойро аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо истифода аз тарзи замнамоя муайян карда истода ҳуқуқ дорад, танҳо муҳлати корҳои ислоҳиро зам намояд. Андозаи нигоҳдошт аз музди меҳнат зам карда намешавад»³¹³.

Вале чунин тартиб на ҳамеша дар таҷриба риоя мегардад. Бо ҳукми суд ба шаҳрванд Ф. мутобиқи қ. 2 м. 118 КҶ ҚТ корҳои ислоҳӣ ба муҳлати 1 солу 6 моҳ дар ҷойҳое, ки мақомоти иҷрокунандаи ҳукм муайян менамояд, вале дар ноҳияи истиқоматии маҳкумшуда бо нигоҳ доштани 15% музди меҳнат ба ғоидаи давлат ва бо қ. 2 м. 119 КҶ ҚТ ҷазои мазкур ба муҳлати 1 сол бо нигоҳ доштани 10% музди меҳнат таъин шуда, дар асоси қ. 2 м. 67 КҶ ҚТ бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда, ҷазои ниҳой ба шаҳрванд Ф. дар намуди корҳои ислоҳӣ ба муҳлати 2 сол бо нигоҳ доштани 20% музди меҳнат ба ғоидаи давлат муайян шудааст³¹⁴. Дар чунин ҳолат ба судҳо тавсия дода мешавад, ки «барои ҷиноятҳои алоҳида ба маҷмӯъ дохилшаванда андозаи баробари нигоҳдошт аз музди меҳнатро таъин намоянд»³¹⁵.

³¹³ Ниг.: Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 332; Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 22.12.2015, №58 (ред. от 18.12.2018) «О практике назначения судами Российской Федерации уголовного наказания» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.consultant.ru / document/](http://www.consultant.ru/document/) (дата обращения: 20.09.2022).

³¹⁴ Ниг.: Парвандаи ҷиноятҳои №1–326/17 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомони ш. Душанбе.

³¹⁵ Комментарий к Уголовному кодексу РФ в 4 т. Том 1. Общая часть / Отв. ред. В.М. Лебедев. – М., 2020. – С. 160.

Бо мақсади роҳ надодан ба чунин камбудиҳо ба мақсад мувофиқ аст агар ба Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» тағйирот ворид намуда, нишон дода мешуд, ки «ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо, агар нисбати ҳар кадоме аз ҷиноятҳо ҷазои корҳои ислоҳӣ таъин шуда бошад, дар мавриди истифода шудани тарзи қисман ё пурра зам намудани ҷазоҳо, танҳо муҳлати корҳои ислоҳӣ зам карда мешавад. Ҷои нигоҳ доштан аз музди меҳнат зам намегардад».

Бо дарназардошти он ки ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо қонун имконияти зам кардани намудҳои гуногуни ҷазоро истисно намекунад, судҳо бояд қоидаҳои муқарарнамудаи м. 69 КҶ ҶТ-ро ба роҳбарӣ гиранд.

Дар қ. 2 м. 69 КҶ ҶТ гуфта шудааст, ки «ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ зам шуданашон, мустақилона иҷро мешаванд». Ба назари мо, тавсияи чунин ҳолат на он қадар мувофиқ буда, он муҳолифати мантиқӣ дорад. Истилоҳи зам кардан дар фаҳмиши умумиқабулшуда маънои «пайвастанӣ чизе ба чизи дигар, ҳамроҳ кардан, илова намудан»³¹⁶, яъне ҳамроҳ шудан, илова шудани чизе бо чизе ва ба даст овардани натиҷаи ягонро дорад. Аммо, вақте ки сухан дар бораи мустақилияти ду бузург баъди замкунии онҳо меравад, истифода намудани ин истилоҳ мантиқӣ буда наметавонад. Бинобар ин аз назари мо матни қ. 2 м. 69 КҶ ҶТ каме тағйир дода ба ҷойи истилоҳи «зам шуданашон» ибораҳои «ҳангоми дар як вақт таъин намудани онҳо» иваз намудан дуруст аст.

Дар қ. 2 м. 69 КҶ ҶТ мустақилона иҷро шудани ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ,

³¹⁶ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – С. 505.

инчунин мусодираи молу мулк танҳо дар таносуб бо маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҷарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ муайян шудааст. Дар меъёри мазкур ягон хел нишондод оид ба таносуби ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҷарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк бо ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ, якумра аз озоди маҳрум сохтан ва ҷазои қатл ҷой надорад. Аз ин ҷо саволе ба вуҷуд меояд, ки чӣ тавр ҷазоҳои зикршуда дар вақти барои ҷиноятҳои алоҳидаи маҷмӯро ташкилдиханда таъин шуданашон бо ҳам алоқамандӣ менамоянд? Масалан, ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо нисбати як ҷиноят ҷарима ва нисбати дигар корҳои ислоҳӣ таъин мегардад. Зам намудани ҷазоҳои мазкур вобаста ба гуногунхелии ин намудҳои ҷазо ба мақсад мувофиқ нест. Тарзи мустақилона иҷро шудани онҳо низ дар м. 69 КҶ ҚТ пешбинӣ нашудааст.

Ба андешаи баъзе олимон дар чунин ҳолат аз рӯйи мантиқи қонун (м. 69 КҶ ҚТ), ҷазоҳои мазкур ҳангоми зам шуданашон ба ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ мустақилона иҷро шаванд³¹⁷.

Барои бартараф намудани чунин ҳолат пешниҳод менамоем, ки ба қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ тағйироти зерин ворид карда шавад: «ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҷарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҷарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҷарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озоди маҳрум сохтан ва ҷазои қатл дар як вақт таъин шуданашон мустақилона иҷро мешаванд».

Дар баробари ин, дар адабиётҳои илмӣ андешае ҷой дорад, ки низоми мустақилона иҷро намудани ҷазоҳои гуногуни аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо таъин

³¹⁷ Ниг.: Российское уголовное право / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток, 1999. – Т. 2. – С. 251.

шуда, хилофи ғояи асосии ифодакунандаи барои якчанд ҷиноят бояд як ҷазои асосӣ таъин карда шавад, мебошад³¹⁸.

Чунин нуқтаи назар ба мо, пеш аз ҳама, аз нигоҳи расидан ба мақсадҳои ҷазо пурра асоснок ба ҳисоб намеравад. Ин бештар дар мисоли таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё фаъолияти муайян ба назар мерасад. Масалан, барои як ҷиноят бо дарназардошти вазнини он ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озоди таъин карда шуда, барои ҷинояти дигар, ки ба мансаби ишғолнамудаи гунаҳкор алоқаманди дорад, ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян таъин карда мешавад, ки дар ин ҳолат ба мақсад мувофиқ аст. Ин намуд ҷазоҳо ба ҳам умуман зам карда намешаванд. Татбиқ намудани қоидаи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар дар ин ҳолат мувофиқи мақсад нест, зеро моҳияти ҷазои дуҷуми таъиншуда, ки барои таъмини пешгирии ҷиноятҳои нав аз ҷониби маҳкумшуда равона гардидааст, мазмуни худро аз даст медиҳад ва чи тавре М. И. Бажанов қайд месозад, «дар чунин ҳолат имкониятҳои сазодихӣ, баҳусус имкониятҳои пешгирии махсуси ҷазоҳои фурубурдашуда истифода нашуда мемонанд»³¹⁹.

Умуман, муқаррароти дар қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ мустаҳкамшударо баҳо дода ба хулоса омадан мумкин аст, ки он ба ягон тарзи мӯйян намудани ҷазо-дар бар гирифтани ё замнамои мансуб буда наметавонад. Дар ҳолати мазкур сухан дар бораи тарзи махсуси таъин намудани ҷазо, яъне тарзи мустақилона таъин шудан ва иҷро гардидани ҷазоҳои меравад, ки аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо таъин шудаанд.

Тарзҳои бо қонун муқарраршудаи таъини ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо нисбати ҷазоҳои иловагӣ низ татбиқ мегардад. Вобаста ба ин дар б. 2 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба

³¹⁸ В.П. Малков ба ин нуқтаи назар ҳамфикр буда, қайд намудааст, ки «аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо дар як вақт ба сифати ҷазои асосӣ мустақилона ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва маҳрум кардан аз ишғоли мансабҳои муайян, қорҳои ислоҳӣ ва озод намудан аз вазифа ва ғайраҳо таъин намудан мумкин нест. Дар чунин ҳолатҳо бояд принципи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар татбиқ карда шавад. Бинобар ин, вай ҳисоб менамояд, ки барои раҳи ёфтан аз тавзеҳоти гуногуни масъалаи мазкур дар таҷрибаи судӣ низоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо вобаста ба ҷазоҳои гуногуннамуд дар як ҳолат қоидаи зам намудан ва дар ҳолати дигар дар бар гирифтани ҷазоҳо бо нишондоди махсус дарҷ намудан зарур аст». Ниг.: Малков В.П. Совокупность преступлений. – Казань: Казанский университет, 1974. – С. 254.

³¹⁹ Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. – Киев, 1980. – С. 102.

таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» зикр мешавад, ки «тартиби дар моддаи 67 КҶ ҚТ ва моддаи 319 КМҶ ҚТ муқарраргардидаи таъини ҷазо, ки мувофиқи онҳо суд вазифадор аст барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҷазо таъин карда, онро дар ҳукм нишон дода ва пас ҷазои ниҳоиро барои маҷмӯи ҷиноятҳо муайян кунад, барои таъин намудани ҳам ҷазоҳои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ дахл дорад».

Аз муқаррароти қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ³²⁰ бармеояд, ки ҷазои иловагӣ дар якҷоягӣ бо ҷазои асосии ниҳой дар ҳолатҳои таъин шуда метавонад, ки агар нисбати яке аз ҷиноятҳои маҷмӯро ташкилкунанда таъин шуда бошад.

Муҳлат ё андозаи ҷазои ниҳоии иловагӣ мувофиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи қ. 2 ва 3 м. 67 КҶ ҚТ муайян карда мешаванд, яъне ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳоии иловагӣ суд метавонад аз ҳар се тарзи дар қонун пешбинишудаи муайян намудани ҷазои ниҳой истифода барад: тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, қисман зам намудани ҷазоҳо ва тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо. Вале, татбиқнамоии ин тарзҳо ҳангоми таъини ҷазои иловагӣ хусусиятҳои хоси худро дорад, чунки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ «ҷазоҳои иловагӣ ба ҷазоҳои иловагии якхела ва гуногунхел ҷудо карда мешаванд»³²¹ ва «ҳар як ҷазои иловагии алоҳида аҳамияти мустақил дошта, бояд мақсаднок, бо дарназардошти ҳолатҳои кирдор ва шахсияти гунаҳгор амал намояд»³²².

Агар суд барои ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда якҷанд ҷазоҳои иловагии ҳамон як намудро (масалан, ҷарима) таъин намуда бошад, ҷазои ниҳоии иловагӣ мутобиқи қоидаҳои дар қ. 2 ва 3 м. 67 КҶ ҚТ муқарраршуда, дар доираи муҳлат ё

³²⁰ Қ.5 м.67 КҶ ҚТ муқаррар намудааст, ки «ба ҷазои асосии барои маҷмӯи ҷиноятҳо таъиншуда метавонанд ҷазоҳои иловагӣ ҳамроҳ карда шаванд, ки барои ҷиноятҳои маҷмӯи ҷиноятҳо ташкилкунанда таъин шудаанд. Агар барои якҷанд ҷиноятҳо як намуди ҷазои иловагӣ таъин гардида бошад, он гоҳ муҳлат ва андозаи ҷазои ниҳой мувофиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи қисмҳои дуюм ва сеюми ҳамин модда, вале на зиёда аз муҳлат ё андозаи ҳадди аксаре, ки дар Қисми умумии ҳамин Кодекс барои ҳар як намуди ҷазо пешбинӣ шудааст, муайян карда мешавад». Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content> (Санаи мурочиат: 08.09.2020).

³²¹ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 356.

³²² Спивак С. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 146.

андозаи ҳадди аксаре, ки дар Қисми умумии КҶ ҚТ барои ҳамин намуди ҷазо пешбинӣ шудааст, майян мешавад. Дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» омадааст, ки «ҷазои ниҳоии иловагӣ дар мавриди пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳо набояд аз муҳлат ё андозаи ҳадди аксаре, ки дар қисми Умумии Кодекси ҷиноятӣ барои ин намуди ҷазо муқаррар гардидааст, зиёд бошад» (б. 8).

Агар барои ҷиноятҳои алоҳида ҷазоҳои иловагии гуногуннамуд таъин шуда бошанд, аз сабаби он ки қонуни ҷиноятӣ имконияти ивазнамоии онҳоро пешбинӣ накардааст ва бо дарназардошти аҳамияти барои ноил шудан ба мақсадҳои гуногун равона шудани онҳо, истифодаи тарзи фурубарӣ ё замнамой иҷозат дода намешавад. Масалан, ҷазои мусодираи молу мулк, ҷазои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайяно дар бар гирифта наметавонад, гарчанде аз назари системаи ҷазо он ҷазои нисбатан вазнинтар ҳам ба ҳисоб равад³²³. Дар акси ҳол ноил шудан ба мақсадҳое, ки суд ҷазоҳои иловагиро вобаста ба амалӣ намудани онҳо таъин намудааст, дастнорас мегарданд.

Дар қонуни ҷиноятӣ низ зикр мешавад, ки «ҷазоҳои иловагии гуногуннамуд бояд мустақилона иҷро карда шаванд» (қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ). Аз мазмуни қонун (қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ) бармеояд, ки суд ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ҳуқуқ дорад, тарзҳои гуногуни муайян намудани ҷазои ниҳоии асосӣ ва иловагиро истифода барад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ баъзан дарҷ мешавад, ки «ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо зарур аст, ки тарзи ягонаи муайян намудани ҷазоҳои асосӣ ва иловагиро бояд ба роҳбарӣ гирифт»³²⁴. Чунин андеша ба қонуни ҷиноятӣ асос наёфта, он қобили қабул нест, зеро «суд ҷазои иловагиро таъин намуда побанди он нест, ки аз рӯйи кадом тарз ҷазои ниҳой муайян мегардад»³²⁵. Ба таври дигар суд метавонад ҳангоми таъини ҷазои асосӣ тарзи қисман замнамоиро

³²³ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 356-357.

³²⁴ Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – Владивосток, 2016. – С. 185.

³²⁵ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 357.

истифода намуда, ҷазои иловагиро бо истифода аз тарзи пурра замнамой таъин созад.

Дар мавриди интиҳоби як тарз суд бояд онро ҳангоми таъини ҷазои ниҳоии асосӣ ва ҳам иловагӣ риоя намояд. Бо ҳукми суд ба шаҳрванд А. бо б. «в, г» қ. 2, м. 245 КҶ ҚТ ҷазои ҷарима ба андозаи 365 нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби дорои ҷавобгарии моддӣ дар корхонаҳо новобаста аз шакли моликиятшон ба муҳлати 1 сол ва дар асоси м. 323 КҶ ҚТ ҷарима ба андозаи 250 нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби дорои ҷавобгарии моддӣ дар корхонаҳо новобаста аз шакли моликиятшон ба муҳлати 1 сол таъин намудааст. Бо дастрасии қ. 2, м. 67 КҶ ҚТ ба шаҳрванд А. бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳо ҷазои ниҳоии ҷарима ба андозаи 400 нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби дорои ҷавобгарии моддӣ дар корхонаҳо новобаста аз шакли моликиятшон ба муҳлати 2 сол таъин намудааст³²⁶, яъне суд тарзи қисман зам намудани ҷазоҳоро интиҳоб намуда, воқеан ҷазоҳои иловагиро пурра зам намудааст, ки ин нодуруст мебошад.

Қоидаҳо ва тарзҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо на фақат ҳангоми дар як вақт, балки дар вақтҳои гуногун маҳкум шудани шахс низ истифода мешаванд. Тартиби таъини ҷазо дар чунин ҳолатҳо дар қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ чунин муқаррар гардидааст: «агар пас аз баровардаи ҳукм аз рӯйи парванда муқаррар гардад, ки маҳкумшуда дар содир намудани ҷинояти дигари то баровардани ҳукм аз рӯйи парвандаи аввал низ гунаҳгор мебошад, ҷазо бо қоидаҳои дар ҳамин модда зикргардида таъин карда мешавад».

Аз рӯйи муқаррароти қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ, «ҳангоми таъини ҷазо метавон чор давраро ҷудо намуд: 1) таъин намудани ҷазо барои ҷинояти нав ошкоршуда; 2) таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо ҷинояте, ки шахс аллакай маҳкум шудааст; 3) муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо дарназардошти ҷазоҳои аз рӯйи ҳукми аввал ва охири таъингашта дар асоси қ. 6

³²⁶ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–226/12 / Бойғонии суди н. Исмоили Сомони ш. Душанбе.

м. 67 КЧ ҚТ; 4) ба муҳлати ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифтани муҳлати пурра ё қисман адошудаи ҳукми аввал»³²⁷.

Дар давраи аввал суд дар асоси қоидаҳои умумии таъини ҷазо барои ҷинояти нав ошкоршуда ҷазо таъин менамояд. Давраи дуоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо вобаста ба ҳамон қоидаҳое, ки ҳангоми дар як вақт маҳкумшудани шахс барои якчанд ҷиноят муқаррар шудааст, амалӣ мегардад (қ. қ. 2, 3 м. 67 КЧ ҚТ).

Давраи сеюми таъини ҷазо нисбатан мураккаб мебошад. Барои дуруст татбиқ намудани он суд бояд аввал, дақиқан ҳолатҳои дар қ. 6 м. 67 КЧ ҚТ пешбинишударо аз маҷмӯи ҳукмҳо фарқ намояд. Дуюм, ҷазои ниҳойро аз рӯйи қоидаҳои қ. 2,3,4 м. 67 КЧ ҚТ таъин созад. Барои фарқ намудани қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи қ. 6 м. 67 КЧ ҚТ ва м. 68 КЧ ҚТ бояд ба вақти содир гардидани ҳар як ҷиноят диққат дод. Агар ҷинояти дуюм дар давраи адои ҷазо содир шуда бошад, қоидаҳои дар м. 68 КЧ ҚТ пешбинишуда истифода мешаванд, яъне ин ҷо на маҷмӯи ҷиноятҳо, балки маҷмӯи ҳукмҳо ҷой дорад. Агар ҷинояти дуюм то баровардани ҳукм барои ҷинояти аввал содир шуда бошад ва ҳукм дар давраи адои ҷазо аз рӯйи парвандаи аввал бароварда шавад, пас вобаста ба категорияҳои ҷиноят қоидаҳои дар қ. 2 ё қ. 3 м. 67 КЧ ҚТ муқарраршуда истифода мешаванд.

Агар суд ҷазои ниҳойро бо истифода аз тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар муайян созад, дар чунин ҳолат он набояд аз ҷазои бо ҳукмҳои алоҳида таъин гашта кам бошад. Вобаста ба ин дар б. 7 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» зикр мешавад, ки «судҳо бояд ба назар гиранд, ки дар ҳар ҳолати татбиқ намудани қисми 5 моддаи 67 КЧ ҚТ ҷазои ниҳойи барои маҷмӯи ҷиноятҳо таъиншуда аз ҷазои бо ҳукми аввала таъиншуда набояд камтар бошад...».

Дар давраи чорум, суд аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ҷазои ниҳой таъин намуда, бояд ба муҳлати он ҷазои пурра ё қисман аз рӯйи ҳукми аввал таъин шударо ба ҳисоб гирад. Маҳз дар ҳамин давра судҳо бештар ба хатогӣ роҳ дода, ба ҷазои бо

³²⁷ Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 1995. – С. 335.

ҳукми дуҷум таъиншуда қисми адонашудаи ҷазоро аз рӯйи ҳукми аввал зам менамоянд, яъне ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо таъин намуда истода, воқеан муқаррароти м. 68 КҶ ҚТ татбиқ месозанд, ки ин нодуруст мебошад. Масалан, бо ҳукми суд шаҳрванд С. барои содир намудани ҷинояти дар б. «б» қ. 4 м. 247 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 10 сол бо мусодираи молу мулк таъин шудааст. Бо дастрасии қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ бо роҳи ба ҳукми мазкур қисман зам намудани қисми адонашудаи ҷазо аз ҳукми суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе аз 12 январи 2014 нисбати С., ки чор солро ташкил медиҳад, ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 14 сол бо мусодираи молу мулк таъин шудааст³²⁸, яъне суд гарчанде ба қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ ишора намуда бошад ҳам ҷазои ниҳойро амалан аз рӯйи қоидаҳои м. 68 КҶ ҚТ, аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин намудааст. Ғайр аз ин, суд ба ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифта шудани қисми адонашудаи ҷазоро аз рӯйи парвандаи аввал анҷом намодааст.

Дар ҳолатҳои дигар низ ҳангоми татбиқ намудани қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ судҳо дар ҳукм ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой ба он ишора мекунанд, ки масалан, «ба ҳукми мазкур ҷазои бо ҳукми суди ноҳияи Синои ш. Душанбе аз 11 январи соли 2018 маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 13 сол таъин гардида, қисман зам карда шуда...»³²⁹.

Ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам намудани ҷазое, ки аз рӯйи ҳукми пештара то охир адо нашудааст, ҳоси таъини ҷазои аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо мебошад (қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ). Ҳангоми татбиқи қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ бошад, суд дар асоси қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо амал менамояд, яъне на бо роҳи ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам намудани ҷазое, ки аз рӯйи ҳукми пештара то охир адо нашудааст, балки бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва ё бо роҳи пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳои таъиншуда ҷазои ниҳойро муайян менамояд.

³²⁸ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–326/10 / Бойгонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе.

³²⁹ Парвандаи ҷиноятии №1–308/18 / Бойгонии суди н. Синои ш. Душанбе.

Судҳо умуман дар аксар парвандаҳо талаботи қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ дар амал асосан дуруст татбиқ намуда, ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой, тавсияҳои Пленуми Суди Олии ҚТ-ро дар мавриди «ҳангоми истифодаи тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ё зам намудани ҷазоҳо суд бояд андозаи ҳамаи ҷазои бо ҳукми аввала таъиншударо ба инобат гирад, на ин ки қисми адонагардидаи онро» (б. 7), «муҳлати адо намудани ҷазои ниҳоии мувофиқи қоидаи қ. 5 м. 67 ва м. 68 КҶ ҚТ таъинкардашуда, аз рӯзи баровардани ҳукми охирин бо ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи охирин дар ҳабс ба тариқи чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан, бояд ба ҳисоб гирифта шавад. Ба муҳлати ҷазои бо тартиби қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ таъинкардашуда, инчунин ҷазои пурра ё қисман адонагардидаи бо ҳукми аввала таъинкардашуда бояд ба ҳисоб гирифта шавад» (б. 15), риоя менамоянд. Чунончи, бо ҳукми суди Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе шаҳрванд А., бо б. «а ва б» қ. 2, м. 179 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, нисбатан ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 10 сол таъин шудааст. Суд мутобиқ қ. қ. 3 ва 6 КҶ ҚТ аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳо, яъне қисман зам кардани ҷазои мазкур бо ҷазои дар асоси ҳукми суди шаҳри Панҷакенти вилояти Суғд аз 31 августи соли 2017 бо қ. 5 м. 36 - м. 401(1) КҶ ҚТ дар намуди 12 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъингардида, ҷазои ниҳоиро нисбати шаҳрванд А., дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 15 сол бо нигоҳ доштан дар колонияҳои ислоҳии дорои низоми саҳт таъин намудааст. Муҳлати ҷазои аз рӯйи ҳукми аввали суд адогардида аз 02 июни соли 2017 то 17 октябри соли 2018 ба ҳисоби муҳлати адои ҷазо ҳисоб карда шудааст³³⁰.

Дар баробари ин, ба андешаи мо, аксар вақт судҳо ҳангоми ба ҳисоб гирифтани муҳлати ҷазои аз рӯйи ҳукми аввал адогардида ба ҳатогӣ роҳ дода, ба он муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштанро чун чораи пешгирӣ аз рӯйи парвандаи охири дохил менамоянд, ки ин аз нигоҳи қонун нодуруст мебошад. Ҳангоми ба муҳлати адои ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифтани муҳлати қисми адошудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввала ва муҳлати дар ҳабси пешакӣ нигоҳ дошта шудан онҳо бояд ба таври

³³⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–394/18 / Бойғонии суди н. Исмоили Сомонии ш. Душанбе.

алоҳида дақиқан нишон дода шаванд, охирон қисми адошудаи ҷазо аз рӯйи парвандаи аввала ба ҳисоб намеравад. Масалан, шахрванд Б. бо ҳукми суди шаҳри Хуҷанди вилояти Суғд аз 26 июни соли 2016 бо қ. 3 м. 247 КҶ ҚТ ба муҳлати 6 сол аз озодӣ маҳрум карда шудааст. Баъдан ӯ барои ҷинояти дигари то баровардани ҳукм аз рӯйи парвандаи аввал низ бо б. «б» қ. 4 м. 247 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, нисбаташ маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 8 сол таъин мегардад. Бо дастрасии қ. 3 ва 6 м. 67 КҶ ҚТ аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо бо роҳи қисман зам намудани ҷазои бо ҳукми суди шаҳри Хуҷанди вилояти Суғд аз 28 июли соли 2016 бо қ. 3 б «а» м. 247 КҶ ҚТ таъингардида ба муҳлати ниҳоии ҷазо ҳисоб карда шуда, ҷазои ниҳой нисбати Б. дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 9 сол таъин карда шудааст. Саршавии муҳлати адои ҷазо нисбати Б. аз санаи 8 июни соли 2017 (санаи баровардани ҳукми охирон) ба ҳисоб гирифта шудааст. Дар идома суд нишон додааст, ки муҳлати аз санаи 11 апрели 2016 то санаи 8 июни соли 2017 адои ҷазо бо ҳукми суди шаҳри Хуҷанд ба муҳлати адои ҷазои Б. бо ҳамин ҳукм ба ҳисоб гирифта шавад. Аз ин бармеояд, ки суд давраи татбиқи чораи пешгирӣ нигоҳ доштан дар ҳабс аз рӯйи парвандаи охиронро низ ба муҳлати адои ҷазои аз рӯйи парвандаи аввал ба ҳисоб гирифтааст, ки ин нодуруст мебошад. Ба муҳлати адои намудани ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифта мешавад: якум, давраи то суд бо парвандаи охирин дар ҳабс ба тариқи чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан ва дуюм, ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввала таъинкардашуда. Вобаста ба ин зарур мешуморем, ки ба б. 15 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» тағйирот ворид карда шуда, дар он ибораи «ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввал таъинкардашуда» бо ибораи «ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввал таъинкардашуда» иваз карда шавад. Дар КҶ ҚТ (қ. 6, м. 67) низ ба ҳисоб гирифтани ҷазои аз рӯйи ҳукми аввали суд адогардида ба муҳлати ниҳоии ҷазо пешбинӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, тарзҳои таъин намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо моро ба хулосаҳои зерин меорад:

Тариқи интиҳоби дахлдори қоидаҳои таъини ҷазо бо роҳи ҷазои нисбатан сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои таъиншуда, суд чунин ҷазоеро бояд таъин намояд, ки он аз як тараф ҷавобгӯ ба талаботи қонун ва мувофиқ ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфноки ҷиноятҳои содиршуда ва аз тарафи дигар набояд аз ҳад зиёд вазнин бошад. Ҷазо бояд ба андоза ё муҳлате таъин карда шавад, ки барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад.

Зам намудани ҷазо ҳамеша барои пурзӯр намудани ҷазои маҳкумшуда равона шудааст. Он дар қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои аз рӯйи ҷиноятҳои гуногун таъиншуда, ки аз нигоҳ доштани хусусиятҳои сифатӣ ва шуморавии шахс дарак медиҳад, ифода меёбад.

Ҳангоми қисман зам намудани ҷазоҳо ба ҷазои нисбатан вазнинтар зам намудани дигар ҷазоҳо, он ҳамчун ҷазои асосӣ ба назар гирифта мешавад. Аз рӯйи ҳамаи дигар ҷиноятҳо, чун ҷиноятҳои ягона, ҷазо бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии онҳо таъин карда мешавад. Онҳо нақши танзимои иловагиро, ки ҷазои судшавандаро пурзӯр менамояд, иҷро менамоянд. Суд ба ҷазои асосӣ таъия намуда, омилҳои таъсиррасон ба пурзӯр намудани ҷавобгариро бинобар содир намудани ҷиноятҳои сершумор муқаррар намуда, дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро муайян месозад. Минбаъд, суд аз ҷазои вобастабуда қисми мувофиқ ба дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро ҷудо намуда, онро бо ҷазои асосӣ ҳамроҳ менамояд. Қисми боқимондаи ҷазо аҳамияти худро аз даст дода, бо ҷазои таъиншуда ғурӯ бурда мешавад.

Бо чунин баёни тарзҳои муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо мушкилоти қисман зам намудани ҷазоҳо ранги дигар мегирад. Қисман зам намудани ҷазо ҳамчун ҷуфти пурра зам кардан ва дар бар гирифтани ҷазоҳо муаррифӣ мегардад.

Пурра зам намудани ҷазо дар ҳолатҳое истифода мешавад, ки ҷиноятҳои маҷмуъро ташкилкунанда аз рӯйи хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ, муносибати гунаҳкор ба кирдорҳои содирнамуда дар як сатҳ қарор доранд. Ҳеҷ яке аз ин ҷазоҳо аз якдигар баръало фарқ накарда, доираи истифодаи ҳамдигарро танг намесозанд ва яке бар дигаре бартарӣ надорад, аммо қонунгузор дар баробари ин пурзӯр намудани ҷавобгарӣ аз рӯйи ҳар ду ҷиноятҳо талаб менамояд.

Дар қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ тарзи махсуси таъин намудани ҷазо, яъне тарзи мустақилона таъин шудан ва иҷро гардидани ҷазоҳое пешбинӣ шудааст, ки аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо таъин шудаанд, вале дар он нишондод оид ба таносуби ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк бо ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислوҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, якумра аз озоди маҳрум сохтан ва ҷазои қатл ҷой надорад. Барои баргараф намудани чунин ҳолат, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо пешниҳод мегардад, ки ба қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ тағйироти зерин ворид карда шавад: «ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо корҳои ҷатмӣ, корҳои ислوҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озоди маҳрум сохтан ва ҷазои қатл дар як вақт таъин шуданашон мустақилона иҷро мешаванд».

Ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмуи ҳукмҳо» тағйироти зерин ворид карда шавад: «ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмуи ҷиноятҳо, агар нисбати ҳар кадоме аз ҷиноятҳо ҷазои корҳои ислوҳӣ таъин шуда бошад, дар мавриди истифода шудани тарзи қисман ё пурра зам намудани ҷазоҳо танҳо муҳлати корҳои ислوҳӣ зам карда мешавад. Фоизи нигоҳ доштан аз музди меҳнат зам намегардад».

Пешниҳод мешавад, ки ба қ. 2 м. 49 ва қ. 3 м. 67 КҶ тағйирот ворид карда шуда, дар онҳо муқаррар шавад, ки «ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнини дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 Кодекси мазкур пешбинишуда набояд аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад».

Пешниҳод мешавад, ки дар асоси принципи қонуният (қ. 1 м. 4 КҶ ҚТ) талаботи дар қ. 6 м. 310 КМҶ ҚТ зикргардида, дар КҶ ҚТ мустаҳкам карда шавад. Масалан, бо шакли зайл:

Моддаи 64(1). Таъини ҷазо ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда

«Ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда ҷазои таъиннамудаи суд аз се ду ҳиссаи муҳлат ё андозаи ҷазои баландтарини барои ҷиноятҳои содиршуда пешбинигардида зиёд буда наметавонад».

Судҳо ҳангоми ба ҳисоб гирифтани муҳлати ҷазои аз рӯйи ҳукми аввали суд адогардида ба хатогӣ роҳ дода, ба он муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштанро чун чораи пешгирӣ аз рӯйи парвандаи охири дохил менамоянд, ки ин аз нигоҳи қонун нодуруст мебошад. Ҳангоми ба муҳлати адои ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифтани муҳлати қисми адошудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввала ва муҳлати дар ҳабси пешакӣ нигоҳ дошта шудан он бояд ба таври алоҳида дақиқан нишон дода шавад, охири қисми адошудаи ҷазо аз рӯйи парвандаи аввала ба ҳисоб намеравад.

Ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» тағйирот ворид карда шуда дар он ибораи «ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввал таъинкардашуда» бо ибораи «ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввал таъинкардашуда» иваз карда шавад.

БОБИ 3. ТАЪИНИ ҶАЗО АЗ РӢИИ МАҶМӢИ ҲУКМӢО

3.1. Муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯи ҳукми пештара

Масъалаи муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо ҳангоми аз тарафи шахсе, ки нисбаташ ҳукми айбдоркунандаи суд ҷой дораду ҷазоро пурра ё қисман адо накарда боз ҷиноят содир намудааст, ба миён меояд.

Мутобиқи муқаррароти қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ «агар маҳкумшуда пас аз баровардани ҳукм, вале то адои пурраи ҷазо ҷинояти нав содир карда бошад, суд ҷазоеро, ки аз рӯи ҳукми пештара то охир адо нашудааст пурра ё қисман ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда зам мекунад».

КҶ ҚТ «ҳангоми муайян намудани қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо» пайдарҳамии муайянро муқаррар кардааст. Қоидаҳои дар моддаи 68 КҶ ҚТ пешбинишуда дар ҳолатҳои зерин татбиқ карда мешаванд:

– шахсе, ки барои ҷинояти аввал содиркардааш маҳкум шудааст, ҷазоро пурра адо накарда, ҷинояти нав содир мекунад.

– барои ҷинояти наве, ки маҳкумшуда содир кардааст, суд дар асоси ҳукми нав (ҳукми дуум) ҷазои нав таъин менамояд.

– ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда, суд ҷазоеро, ки аз рӯи ҳукми пештара то охир адо нашудааст, зам мекунад»³³¹.

Зам кардани ҷазои адонашуда на ҳуқуқ, балки уҳдадории суди парвандаро баррасикунанда ҳисоб мешавад³³². Ю.Н. Юшков қайд менамояд, ки «ҷазои пештар таъиншуда бояд таҳти адонамоӣ қарор гирад, ҳатто агар шахси гунаҳгор ҷинояти нав содир накарда бошад ва ба таври ҳатмӣ он бояд аз тарафи шахсе адо карда шавад, ки ҷинояти нав содир намудааст»³³³. Вобаста ба ин масъала А.С. Горелик қайд менамояд, ки «дар акси ҳол принципи ногузирии ҷазо вайрон мешавад, чунки

³³¹ Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 453-454.

³³² Ниг.: Горелик А.С. Уголовно-правовые проблемы наказания по совокупности преступлений и приговоров: автореф. дис. д.ю.н. – Томск, 1991. – С. 18; Юшков Ю.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 45.

³³³ Юшков Ю.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 45.

сабукнамоии беасоси ҷазо ба амал меояд»³³⁴. Ин муҳақиқ иброз менамояд, ки принципи ногузирии ҷазо дар ҳатман таркиб ёфтани ҷазо аз унсурҳои зерин ифода меёбад: «ҷазое, ки барои ҷинояти нав таъин гардидааст ва ҷазое, ки то лаҳзаи содир намудани ҷинояти нав аз тарафи маҳкумшуда пурра ва ё қисман адо шудааст»³³⁵. Бинобар ин, дар ҳолате, ки аз рӯйи ҳукми пештара ҷазо дар намуди якумра маҳрум сохтан аз озодӣ таъин шуда бошад, он бояд аз тарафи суд ҳамчун қисми адонашудаи ҷазо ба инобат гирифта шавад, гарчанде, мутобиқи қ. 4 м. 68 КҶ ҚТ, он ҷазоҳои нисбатан сабуктарро дар бар мегирад.

Ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо суд бояд намуд ва андозаи ҷазои асосӣ ва иловагиро барои ҷинояти нав содиршуда муайян карда, сипас пурра ё қисман қисми адонашудаи ҷазоро аз рӯйи ҳукми пештара зам намояд.

Дар ин маврид «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад»³³⁶.

Ҳамзамон, бояд қайд намоем, ки мутобиқи м. 68 КҶ ҚТ қисми адонашудаи ҷазо ба ҷазое, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст, зам карда мешавад, на баръакси он.

Дар банди 11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» муқаррар шудааст, ки «ҳангоми таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба судҳо лозим аст, ки дар қисми муқаддимавии ҳукм намуд ва қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншударо, ки дар асоси моддаи 68 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд пурра ё қисман ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам карда мешавад, муфассал муқаррар намуда, онҳоро аниқ нишон диҳанд»³³⁷. Аммо, аз таҳлили таҷрибаи судӣ мушоҳида мегардад, ки баъзан судҳо намуд ва

³³⁴ Горелик А.С. Уголовно-правовые проблемы наказания по совокупности преступлений и приговоров: автореф. дис. д.ю.н. – Томск, 1991. – С. 18.

³³⁵ Горелик А.С. Уголовно-правовые проблемы наказания по совокупности преступлений и приговоров: автореф. дис. д.ю.н. – Томск, 1991. – С. 18.

³³⁶ Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И. Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокиров З.Х., Зиёбоева М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: Қисми умумӣ. – Душанбе, 2019. – С. 170.

³³⁷ Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992–2011). – С. 306.

андозаи қисми адонашудаи ҷазоро дар ҳукми нав муайян насохта, танҳо дар он ба ҳукми суде ишора менамоянд, ки бо он маҳкумшуда барои ҷинояти яқум маҳкум шуда буд ва ҷазои ниҳоиро аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин менамоянд. Аз ҳукми суд маълум нест, ки кадом намуди ҷазо ва дар кадом андоза аз тарафи маҳкумшуда адонашуда боқӣ мондааст ва кадом қисми ин ҷазо, агар ҷазо бо роҳи қисман зам кардан таъин шуда бошад, зам карда шудааст.

Бо ҳукми суди ноҳияи Фирдавсии ш. Душанбе шаҳрванд Б. бо қ. 1 м. 201 КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда ба ӯ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол таъин карда шудааст. Дар ҳукм баён шудааст, ки «бо татбиқи м. 68 КҶ ҚТ бо роҳи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ҷазо бо ҳукми суди ноҳияи Фирдавсии ш. Душанбе аз 17 июни 2013-ум сол таъингардида, ба ҷазои нав қисман зам карда шуда, ҷазои ниҳой нисбати Б. маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 солу 6 моҳ...таъин карда шавад»³³⁸.

Ба ҳамин монанд, дар ҳукми дигар ҳангоми таъини ҷазо дар асоси м. 68 КҶ ҚТ низ нишон дода шудааст, ки «дар асоси қ. 1 ва 3 м. 68 КҶ ҚТ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бо роҳи қисман зам намудани ҷазои адонагардидаи шаҳрванд Н. бо ҳукми суди ноҳияи Синои ш. Душанбе аз 15 апрели соли 2015 нисбати Н. ҷазои ниҳой...таъин карда шавад»³³⁹.

Дар мисолҳои овардашуда суд мебоист намуд ва қисми адонашудаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншударо мушаххасан нишон дода, баъд ҷазои ниҳоиро таъин менамуд.

Зимнан, мутобиқи Қарори мазкур қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда инҳо доништа мешаванд:

– қисми воқеии маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир кардани ҷинояти нав боқӣ мондааст;

– муҳлате, ки маҳкумшуда аз адо намудани боқимондаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда пеш аз муҳлат озод карда шудааст;

³³⁸ Парвандаи ҷиноятии №1–328/15 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

³³⁹ Парвандаи ҷиноятии №1–437/17 / Бойгонии суди н. Синои ш. Душанбе.

– муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан дониста шудааст;

– муҳлати мавқуф гузоштани адои ҷазо, ки ба занҳои ҳомиладор ва занҳои кӯдаки хурдсол дошта таъин карда шудааст.

Ғайр аз ин, дар қ. 2 б. 11-и Қарори мазкур омадааст, ки «Дар мавриди таъин намудани ҷазо барои содир кардани ҷинояти нав нисбати шахсе, ки ба тариқи бахшиши ҷазо мутобиқи м.м. 77 ва 83 КҶ ҚТ қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда шудааст, ба ҷазои барои ҷинояти нав таъинкардашуда, қисми адонагардидаи ин ҷазои нисбатан сабуктар пурра ё қисман зам карда мешавад»³⁴⁰, яъне қисми адонагардидаи ҷазои нисбатан сабуктар ҳангоми татбиқ гардидани м.м. 77 ва 83 КҶ ҚТ.

Ҳангоми муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо муқаррар намудани лаҳзае, ки сарҳади байни қисми адошуда ва адонашудаи ҷазо гашта метавонад, зарурият дорад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба ин масъала ақидаҳои гуногун иброз шудаанд. Масалан, ба андешаи В. Соловёв «муҳлати адонашудаи ҷазои пештар таъиншуда ва оғози муҳлати ҷазо аз рӯйи ҳукми нав, бояд дар ҳамон як лаҳза ҳисоб карда шаванд. Мутаносибан, ҳар чи қадар оғози муҳлати нав дар натиҷаи тафтишоти парванда қафо монононда шавад, то ҳамон андоза қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештара, ки ба муҳлати ҷазои нав дохил мегардад, ихтисор мешавад ва ҳамин тавр вазъи маҳкумшуда бадтар намешавад»³⁴¹. Тақрибан чунин андешаро А.С. Горелик ҷонибдорӣ намудааст³⁴².

³⁴⁰ Парвандаи ҷиноятии №1–437/17 / Бойгонии суди н. Синои ш. Душанбе.

³⁴¹ Соловьёв В. Назначение наказания по совокупности преступлений / В. Соловьёв // Советская юстиция. – 1959. – №6. – С. 46.

³⁴² Ниг.: Горелик А.С. андешаи мазкурро ҷонибдорӣ намуда, иброз доштааст, ки «лаҳзае, ки қисми адошуда ва адонашудаи ҷазоро ҷудо менамояд, бояд аз рӯи вақт мувофиқ ояд, дар акси ҳол муайян мегардад, ки марҳилаи байни ин лаҳзаҳо ё аз тарафи маҳкумшуда ду маротиба гузаронида мешавад ва ё ба муҳлати адои ҷазо ду маротиба ҳисоб карда мешавад ва дар ин сурат давомнокии он беасос дар ин марҳила кам мегардад. Тавре олим қайд менамояд, чунин лаҳза, бояд на бо назардошти фаъолияти мақомоти судӣ ва тафтишотӣ, балки танҳо аз рӯи рафтори маҳкумшуда муайян карда шавад. Бинобар ин, олими номбурда чунин меҳисобад, ки ин лаҳза бояд лаҳзаи содир намудани ҷинояти нав дониста шавад. Ниг.: Горелик А.С. Уголовно-правовые проблемы наказания по совокупности преступлений и приговоров: автореф. дис. ... д.ю.н. – Томск, 1991. – С. 135.

Т.Г. Черненко «сарҳади байни қисми адошуда ва адонашудаи ҷазоро ба лаҳзаи баровардани ҳукм барои ҷинояти охирин вобаста намуда, чунин пешниҳод менамояд, ки қисми адонашудаи ҷазо муҳлате доништа шавад, ки то лаҳзаи баровардани ҳукм барои ҷинояти охирин адо нашудааст»³⁴³.

Дар адабиёти соҳа андешаҳое ҷой доранд, ки тибқи он «барои муайян кардани лаҳзае, ки қисми адошуда ва адонашудаи ҷазоро ҷудо менамояд, бояд чунин қоида истифода бурда шавад: агар ҷинояти нав пас аз ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми суд аз рӯйи парвандаи якум, вале то лаҳзаи пурра адо шудани ҷазо содир шуда бошад, пас лаҳзае, ки қисми адошудаи ҷазоро аз қисми адонашуда ҷудо менамояд, бояд санаи ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукми охирон ҳисобида шавад»³⁴⁴.

Мутобиқи б. 11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» лаҳзаи ҷудокунандаи қисми адонашудаи ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, аз лаҳзаи интиҳоби чораи пешгирӣ дар намуди ҳасб барои содир кардани ҷинояти нав ҳисобида шавад. Вале, дар Қарори мазкур ягон тавзеҳот оид ба муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо дар мавриди интиҳоби чораи пешгирӣ дар намуди ҳасб нисбати шахсе, ки ба ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда маҳкум шудааст, ҷой надорад. Аз ин гуфтаҳо метавон хулосабарорӣ намуд, ки ин тавзеҳот инчунин ҳангоми ба ҳисоб гирифтани муҳлати ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда низ дахл дорад.

Бинобар ин, бо мақсади пурратар намудани тавзеҳоти Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» пешниҳод менамоем, ки ба банди 11-и он илова зерин ворид карда шавад:

³⁴³ Черненко Т.Г. Назначение наказания при множественности преступлений: учебное пособие / Кемеровский госуниверситет. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2005. – С. 89.

³⁴⁴ Борченко Д.Ю. Назначение наказания по совокупности приговоров / Д.Ю. Борченко // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. Серия «Юриспруденция». – 2005. – Выпуск 50. – С. 130; Жинкина Е.Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – С. 96.

«қисми воқеии ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҷарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир намудани ҷинояти нав, боқӣ мондааст;

– ҳангоми интиҳоб нашудани чунин чораҳо муҳлате, ки дар лаҳзаи баровардани ҳукми охири боқӣ мондааст».

Чунин тавзеҳот ба муқаррароти қ. 4 м. 70 КҶ ҚТ дар бораи ба ҳисоб гирифтани ҷазо нисбати шахсоне, ки то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ дошта мешаванд, мутобиқат менамояд.

Лаҳзае, ки қисми адошуда ва адонашудаи ҷазоро ҷудо менамояд, бояд, лаҳзаи баровардани ҳукми суд (на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он) барои ҷинояти дуум доништа шавад. Мутаносибан, ҳамчун қисми адошудаи ҷазо бояд доираи муҳлати аз оғози адои ҷазо (аммо бидуни ба ҳисоб гирифтани муҳлати нигоҳдории шахс дар ҳабс ҳамчун чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ) ё ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукм, агар ҷазо амалан адо нашуда бошад ва то лаҳзаи баровардани ҳукм (на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он) барои ҷинояти дуум ҳисобида шавад. Муқаррароти зикршуда бо он асоснок карда мешавад, ки маҳз то лаҳзаи баровардани ҳукм барои ҷинояти нав, маҳкумшуда тибқи ҳукми пештараи суд, ки ба қувваи қонунӣ даромадааст, новобаста аз фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва судӣ доир ба тафтиши ҷинояти нав ба адо намудани ҷазо идома медиҳад ва адои чунин ҷазо дар робита ба баровардани ҳукм барои ҷинояти нав қатъ мегардад, зеро дар чунин ҳолат қисми ҷазое, ки адонашуда боқӣ мондааст ба ҳисоб гирифта мешавад ва ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин мегардад. Чунин нуқтаи назарро бо дарназардошти он ки дар сурати тағйир ёфтан ё бекор гардидани ҳукм барои ҷинояти нав, қисми адонашудаи ҷазо бетағйир мемонад, асоснок мешуморем.

Қисми адонагардидаи ҷазо нисбати маҳкумшудагоне, ки пеш аз муҳлат озод шудаанд, қисми боқимондаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда ҳисобида

мешавад, ки маҳкумшуда аз адои он пеш аз муҳлат озод карда шудааст. (б. 11 Қарори зикршуда)³⁴⁵.

Ба андешаи мо муносибати қонунгузор нисбати шахсе, ки баъди маҳкум шудан барои ҷинояти якум нисбаташ шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан татбиқ карда шудаасту ба роҳи ислоҳшавӣ надаромада боз ҷиноят содир намудааст, маротибаи дуюм татбиқ кардани шартан пеш аз муҳлат озод кардан нодуруст мебошад. Шахс новобаста аз он ки нисбати ӯ шартан татбиқ шудааст, вале ӯ ба содир намудани ҷиноятҳои нав идома додааст. Бинобар ин, чунин мешуморем, ки аз б. «в» қ. 3 м. 76 КҶ ҚТ имконияти татбиқ шудани шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод кардан нисбати шахсоне, ки қаблан шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озодгардида боз дар давоми муҳлати боқимондаи ҷазо ҷинояти нав (категорияҳои вазнин ва ё махсусан вазнин) содир намудаанд, хориҷ карда шавад.

Ба шахсони пеш аз муҳлат аз ҷазо озодшуда инчунин шахсоне мансуб доништа мешаванд, ки мутобиқи м. 79 КҶ ҚТ бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод карда шудаанд. Вале дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба имконияти татбиқ гаштани м. 68 КҶ ҚТ нисбати шахсони мазкур андешаҳои гуногун иброз шудааст. Сабаби асосии чунин гуногунандешӣ пеш аз ҳама дар он мебошад, ки мутобиқи Қарори Пленуми Суди Олии ФР аз 11 июни 1999 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо таъин намудани ҷазои ҷиноятӣ» қисми адо нашудаи ҷазо ҳисоб мешавад, аз ҷумла «муҳлате, ки маҳкумшуда шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо аз рӯйи ҳукми аввал озод шудааст». Дар Қарорҳои минбаъдаи Пленуми Суди Олии ФР низ ин тавзеҳот нигоҳ дошта шудааст³⁴⁶.

Ба андешаи В. Малков «озод намудан аз ҷазо бо сабаби беморӣ намуди шартан озоднамоӣ ба ҳисоб меравад, чунки дар ҳолати шифо ёфтани чунин шахсон

³⁴⁵ Чунин тавзеҳот пеш аз ҳама нисбати шахсоне, ки шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод шудаанд, дахл дорад. Мутобиқи м. 76 КҶ ҚТ шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод намудан дар ҳолате татбиқ шуда метавонад, ки агар суд эътироф намояд, ки шахс баъди адои қисми муайяни ҷазои нисбати ӯ таъиншуда, бо рафтори намунавӣ ва муносибати софдилона ба меҳнат ислоҳ шудани худро исбот кардааст. Дар сурати аз тарафи чунин шахс содир шудани ҷинояти нав ҷазо нисбати ӯ мутобиқи м. 68 КҶ ҚТ таъин карда мешавад. Ҳамзамон бо ин дар б. «в» қ. 3 м. 76 КҶ ҚТ зикр мегардад, ки шартан пеш аз муҳлат озод кардан мумкин аст инчунин нисбати шахсе татбиқ гарданд, ки қаблан шартан пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озодгардида ва боз дар давоми қисми адонашудаи ҷазо, ҷиноят содир намудааст.

³⁴⁶ Ниг.: Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 22 декабря 2015 г., №58 «О практике назначения судами Российской Федерации уголовного наказания» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://base.garant.ru/71288502/#block_674 (санаи мурочиат: 20.12.2020).

мумкин аст, ҷазо дода шаванд...». Бинобар он, «қисми адо нашудаи ҷазо, инчунин тамоми муҳлати адонашудаи ҷазо дар ҳолати озод намудани маҳкумшуда аз адои он бо сабаби беморӣ ҳисоб мешавад»³⁴⁷. Данелян С.В. низ чунин ақидаро ҷонибдорӣ намуда, қайд месозад, ки «дар ҳолати аз ҷониби шахси бо сабаби беморӣ аз ҷазо озодшуда, содир гардидани ҷинояти нав, ба ҷазои аз рӯйи ҷинояти нав таъин гашта ҳамроҳ намудани қисми адонашудаи ҷазо, ки аз адои он шахс бо сабаби беморӣ озод шудааст, дуруст мебошад»³⁴⁸.

В.В. Савин ба чунин ақида розӣ нашуда, андеша дорад, ки «аз сабаби он ки озод намудан аз ҷазо бо сабаби беморӣ ба намуди бе шартӣ озод кардан аз ҷазо дохил мешавад, бинобар он дар чунин ҳолат қисми адо нашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввал мутобиқи тартиби м. 70 КҶ ФР (м. 68 КҶ ҚТ) ҳамроҳ шуда наметавонад»³⁴⁹. Тартиби дигари таъин гаштани ҷазо дар чунин ҳолат аз ҷониби ин муаллиф пешниҳод намешавад.

Ба андешаи мо, дар чунин ҳолат, яъне содир гаштани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки бо сабаби беморӣ аз адои ҷазо озод шудааст, бояд қоидаҳои дар м. 68 КҶ ҚТ муқарраргардида истифода шаванд, чунки мутобиқи қ. 4 м. 79 КҶ ҚТ «шахсони дар қисмҳои якум ва дуюми ҳамин модда зикргардида, дар ҳолати шифо ёфтани он, агар муҳлати дар моддаи 81 ҳамин Кодекс пешбинӣ шудааст, нагузашта бошад, мумкин аст ҷазо дода шаванд. Дар айни замон вақте ки дар давоми он нисбати онҳо чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ андешида шудаанд, ба муҳлати ҷазо ҳисоб карда мешавад».

Қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, инчунин «муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст», (б. 11.Қарори зикршудаи Пленуми Суди Олии ҚТ) эътироф мегардад.

³⁴⁷ Чернова Т., Малков В. Назначение наказания по совокупности приговоров / Т. Чернова, В. Малков // Российская юстиция. – 1999. – №10. – С. 46; Малков В. Ответственность граждан, освобожденных от отбывания наказания по болезни / В. Малков // Российская юстиция. – 2001. – №6. – С. 49-50.

³⁴⁸ Данелян С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации (теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты): дис. ... канд. юрид. наук. – Махачкала, 2006. – С. 121.

³⁴⁹ Савин В.В. Назначение наказания при множественности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – С. 166.

Мутобиқи қ. 8 м. 71 КЧ ҚТ «агар маҳкумшуда дар давоми муҳлати санчиш ҷинояти нав содир намояд, суд шартан татбиқ накардани ҷазоро бекор намуда, мувофиқи қоидаҳои пешбиниамудаи моддаи 68 ҳамин Кодекс ҷазо таъин мекунад», яъне мутобиқи тавзеҳоти Пленуми Суди Олӣ ва дар асоси м. 68 КЧ ҚТ суд муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, пурра ё қисман ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда зам мекунад. Ғайр аз ин дар б. 15 -и Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ муқаррар шудааст, ки судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки «муҳлати адо намудани ҷазои ниҳой мувофиқи қоидаи м. 68 КЧ ҚТ таъин кардашуда, аз рӯзи баровардани ҳукми охирин бо ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи охирин дар ҳабс ба тариқи чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан, бояд бо ҳисоб гирифта шавад». Ин ҷо низ тавзеҳоти Пленум чандон равшан нест, зеро дар он вобаста ба масъалаи ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи аввал дар ҳабс ба тариқи чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан чизе зикр нашудааст. Дар амалия судҳо мутобиқи нишондоди Пленум амал намуда, ҳангоми аз тарафи шахсе, ки нисбаташ шартан татбиқ накардани ҷазо истифода шудааст, содир гардидани ҷинояти нав, шартан татбиқ накардани ҷазоро бекор намуда ба ҷазои ниҳой қисман ё пурра муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншударо, ки шартан доништа шудааст, ҳамроҳ менамоянд. Баъдан муҳлати давраи то суд бо парвандаи охирон дар ҳабс ба тариқи чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ дошта шуданро ҳангоми таъини ҷазои ниҳой ҳамчун қисми адошудаи ҷазо эътироф намуда, адои онро ихтисор месозанд. Масалан, мутобиқи ҳукми суди н. Фирдавсии ш. Душанбе шаҳраванд М. аз 13 марти соли 2015 бо қ. 3 б. «а» м. 244 КЧ ҚТ ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 5 сол маҳкум шуда, дар асоси м. 71 КЧ ҷазои таъингардида шартан татбиқ нашуда, ба ӯ 3 сол муҳлати санчиш муқаррар карда шудааст. Баъдан шаҳрванд М. барои содир намудани ҷинояти қ. 3, м. 244 КЧ ҚТ аз санаи 07 декабри 2015 ба муҳлати 6 сол ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум гардида, дар асоси талаботи м. 68 КЧ ҚТ ба ӯ ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бо роҳи қисман ҳамроҳ намудани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештара ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда ба муҳлати 7 сол

таъин мегардад. Муҳлати саршавии адои ҷазо нисбати М. аз 17 октябри соли 2015, яъне аз рӯзи дастгир карда ба ҳабс гирифтаниш, ҳисоб карда шудааст³⁵⁰.

Ҳангоми мавриди таҳлил қарор додани парвандаҳои дигар, ки шахс пас аз татбиқ намудани м. 71 КҶ ҚТ боз ҷинояти дигар содир намудааст, маълум гашт, ки судҳо дар мавриди истифода шудани чораи пешгирии ба ҳабс гирифтани аз рӯйи парвандаи аввал муҳлати мазкурро аз қисми адонашудаи ҷазо ихтисор намесозанд.

Ғайр аз ин ҳуди тавзеҳоти Пленуми Суди Олии ҚТ бо мазмуни м. 68 ва 70 КҶ ҚТ муҳолифат менамояд. Муҳолифат дар он зоҳир мегардад, ки мутобиқи қ. 4 м. 70 КҶ ҚТ то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан ба муҳлати ҷазо... ба ҳисоб гирифта мешавад, яъне муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ҳамчун қисми адонашудаи ҷазо ҳисобида мешавад. Дар асоси м. 68 КҶ ҚТ бошад, суд танҳо ҷазоеро, ки аз рӯйи ҳукми пештара то охир адо нашудааст, ҳамроҳ менамояд. Барои баргараф намудани чунин ҳолат пешниҳод менамоем, ки ба б. 11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти 2003 чунин тағйирот ворид карда шавад: қисми адонашудаи ҷазо «муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, ба истиснои муҳлати то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан» ҳисобида мешавад.

Дар б. 11 Қарори зикршудаи Пленуми Суди Олии ҚТ омадааст, ки қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ин муҳлати мавқуф гузоштани адои ҷазо, ки ба занҳои ҳомиладор ва занҳои кӯдаки хурдсолдошта таъин карда шудааст³⁵¹ ба шумор меравад. Дар ин маврид Пленуми Суди Олӣ ба иштибоҳ роҳ додааст, зеро қисми адонашудаи ҷазое, ки аз рӯйи ҳукми пештара таъин шудааст, бояд қисми ҷазое доништа шавад, ки адои он аз ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст (м. 78 КҶ ҚТ).

Ҳамчунин, қ. 4 м. 78 КҶ ҚТ муқаррар намудааст, ки «пас аз ҳаштсола шудани кӯдак ё дар ҳолати вафот кардани ӯ, суд вобаста ба рафтори зани маҳкумшуда метавонад ӯро аз адои ҷазо озод кунад. Чунин намуди озоднамоӣ аз адои ҷазо нисбати занони ҳомилаи маҳкумшуда ё занони дорои фарзандони то синни

³⁵⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–587/15 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

³⁵¹ Ниг.: Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992–2011). – С. 307.

ҳаштсола ба истиснои заноне, ки барои ҷиноятҳои махсусан вазнин маҳкум гардидаанд, татбиқ карда мешавад.

Нисбати қисми адонашудаи ҷазо барои занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, бояд ҳолатҳои зеринро ба инобат гирифт. Ҳангоми мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта, агар мавқуфгузори якбора дар рафти баровардани ҳукм мӯйян шуда бошад, қисми адонашудаи ҷазо тамоми муҳлати ҷазои бо ҳукми суд таъингашта эътироф мешавад. Агар мавқуф гузоштан барои зан дар давраи адои ҷазо дода шуда бошад, пас он қисми ҷазо адонашуда ҳисоб мешавад, ки воқеан дар лаҳзаи баровардани таъиноти суд доир ба мавқуф гузоштани адои ҷазо иҷро нашудааст.

Бинобар он лозим аст, ки Пленуми Суди Олии ҚТ ба ин қарори худ тағйирот ворид намуда, иштибоҳи ҷой доштаро бояд бо матни зерин ислоҳ намояд: «Қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, муҳлати ҷазое доништа мешавад, ки адои он ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст ё онҳо аз адои ҷазо озод гардидаанд».

Муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо дар ҳолатҳое, ки ҷазои бо ҳукми пештара барои содир намудани ҷиноят таъингашта бо намуди нисбатан сабуктари ҷазо иваз гаштааст, хусусиятҳои хоси худро дорад.

Дар б. 11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 марти 2003 нисбати таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар ҳолате, ки ҷазо аз рӯйи ҳукми аввал ба намуди нисбатан сабуктар иваз шуда бошад, тавзеҳот омадааст, ки «дар мавриди таъин намудани ҷазо барои содир кардани ҷинояти нав нисбати шахсе, ки ба тариқи бахшиши ҷазо мутобиқи м.м. 83 ва 77 КҶ ҚТ қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз карда шудааст, ба ҷазои барои ҷинояти нав таъинкардашуда, қисми адонагардидаи ин ҷазои нисбатан сабуктар пурра ё қисман зам карда мешавад».

Шаҳрванд Э. бо ҳукми суд аз 14 ноябри соли 2017 бо қ. 2 б. «а,в» м. 244 КҶ ҚТ гунаҳгор дониста шуда, нисбатан ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 сол таъин гардида, бо таъиноти суди ноҳияи Ҳамадонӣ аз 09 июли 2018 бо дастрасии м. 77 КҶ ҚТ муҳлати адонагардидаи ҷазо ба муҳлати 1 солу 2 моҳу 25 рӯз ба ҷазои сабук корҳои ислоҳӣ ба ҳамин муҳлат бо нигоҳ доштани 20% музди маош иваз шудааст. Баъдан шаҳрванд Э. аз ҷониби суд бо б. «а, б» қ. 2, м. 249 КҶ ҚТ гунаҳгор дониста шуда ба ӯ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 10 сол таъин шудааст. Суд бо татбиқи қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ ва қ. 1 м. 69 КҶ ҚТ ҷазои нисбати Э. бо таъиноти суди ноҳияи Ҳамадонӣ аз 09 июли 2018 таъиншударо бо роҳи қисман зам намудан ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ба шаҳрванд Э. ҷазои ниҳоиро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 10 солу 3 моҳ муқаррар сохтааст³⁵².

Дар робита ба масъалаи баррасишаванда бояд қайд намуд, ки дар адабиёти илмӣ ибраз мешавад, ки оё дуруст аст, ки ҳангоми иваз намудани ҷазо ба ҷазои нисбатан сабуктар чунин ивазнамоя ба ҳукм, балки бо таъинот ва ё қарори суд ба расмӣ дароварда мешавад. Масъалаи мазкурро олим А.П. Козлов таҳқиқ намуда ба хулоса омадааст, ки «барои ҳуқуқи ҷинояти аҳамият надорад, ки як намуди ҷазо ба намуди дигари ҷазои сабук дар асоси кадом санад иваз карда мешавад, зеро он ҳукми судро бекор намекунад»³⁵³.

Бо чунин тарз ҳал гардидани масъала аз он вобаста аст, ки ба намуди ҷазои сабуктар иваз кардани қисми адонашудаи ҷазо бешарт амалӣ гашта, ҳангоми аз тарафи шахс содир гаштани ҷинояти нав бекор карда намешавад. Мутаносибан ба ин, агар иваз намуди ҷазо аз рӯйи ҳукми пештара ҷой дошта бошад, қисми адонашудаи ҷазо бояд вобаста ба ивазнамоя анҷом дода шуда, ба ҷазои бо ҳукми охири таъиншуда қисми адонашудаи намуди ҷазои нисбатан сабуктар ҳамроҳ карда шавад.

³⁵² Ниг.: Парвандаи ҷинояти №1–554/18 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

³⁵³ Козлов А.П. Ответственность за совокупность преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: – Москва, 2006. – С. 878.

Дар айни замон, бо муқаррароти б. «в» қ. 3 м. 77 КҶ ҚТ оид ба имконпазир будани иваз намудани қисми адонашудаи ҷазо ба ҷазои нисбатан сабуктар нисбати шахсе, ки қаблан шартан пеш аз муҳлат аз ҷазо озод шудааст, ё ҷазояш ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз шуда, дар давоми қисми адонашудаи ҷазо қасдан ҷинояти нави қасдона содир кардааст, розӣ шудан мушкил мебошад. Ба андешаи мо, чунин муносибати қонунгузорӣ бояд тағйир дода шавад, чунки содир шудани ҷинояти нав, он ҳам бошад ҷинояти қасдона, аз дараҷаи баланди хавфнокии он шаҳодат медиҳад, на ин ки баръакс. Аз ин лиҳоз, пешниҳод менамоем, ки муқаррароти м. 77 КҶ ҚТ дар хусуси нисбати ашхоси пештар шартан пеш муҳлат аз адои ҷазо озодгардида ё ҷазояш ба ҷазои нисбатан сабуктар иваз шуда, ки дар давоми қисми адонашудаи ҷазо ҷинояти нави қасдона содиркарда, имконияти бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз намудани қисми адонашудаи ҷазои онҳо, хориҷ карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 марти 2003 на ҳама вариантҳои мавҷуд будани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештара муайян шудааст. Аз ҷумла, аз мадди назари Пленум муайян намуданаи қисми адонашудаи ҷазо, ки бо ҷазои дигари вазнинтар иваз шуда бошад, берун мондааст.

Дар банди 6 Қарори Пленуми Суди Олии ИҶШС таҳти №28 «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани корҳои ислоҳӣ бе маҳрум сохтан аз озодӣ» аз 11 июли соли 1972 (бо тағйиротҳо аз 18 апрели соли 1986) гуфта шудааст, ки «дар ҳолати аз ҷониби маҳкумшуда то ё дар вақти адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои ашаддӣ саркашӣ намудан аз корҳои ислоҳӣ иваз карда шудааст, содир намудани ҷинояти нав, ки барои он ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ таъин мегардад, ҷазои ниҳой бо дарназардошти ҷазо дар намуди корҳои ислоҳӣ, ки дар ҳукми аввал муқаррар шудааст, аз рӯйи тартиби дар м. 41 КҶ ҚШФСР ва моддаҳои дахлдори КҶ дигар Ҷумҳуриҳои Иттифоқ муайян карда мешавад, яъне қисми адонашудаи корҳои ислоҳӣ ба маҳрум сохтан аз озодӣ баргардонидида шуда, бад замнамоии ҷазоҳо анҷом дода мешавад. Дар ин ҳангом ба муҳлати адонашудаи

корҳои ислоҳӣ вақти нигоҳ дошта шудани маҳкумшуда дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ барои ашаддӣ саркашӣ намудан аз адои корҳои ислоҳӣ аз ҳисоби як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ баробар ба як рӯзи корҳои ислоҳӣ ба ҳисоб гирифта мешавад»³⁵⁴.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидае низ иброз мешавад, ки мувофиқи он агар ҷазои бо ҳукми пештара таъингардида, минбаъд бо таъиноти суд бо ҷазои вазнинтар иваз шуда бошад, ҳангоми татбиқи м. 70 КҶ ФР (м. 68 КҶ ҚТ) он қисми адонагардидаи ҷазое зам карда мешавад, ки бо ҳукми суд муайян шудааст (на ин ки бо таъинот)³⁵⁵.

Ба андешаи мо, бо чунин тартиб таъин намудан ҷазо на ҳама вақт имконпазир ва асоснок мебошад. Масалан, ҳангоми барои содир намудани ҷинояти нав ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум гаштани шахсе, ки барояш ҷазои ҷаримаи бо ҳукми аввал таъин гашта, дар ҳолати ашаддӣ саркашӣ намудан аз пардохти ҷарима ин намуди ҷазо аз рӯйи муқаррароти қ. 5 м. 49 КҶ ҚТ ба ҷазои корҳои ислоҳӣ иваз шудааст.

Агар аз рӯйи ақидаи мазкур амал намоем, бояд ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой ҷазои ҷаримаи бо ҳукми аввал таъиншударо бо ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ зам карда шавад. Вале тартиби чунин замнамой дар м. 69 КҶ муқаррар нашудааст. Ғайр аз ин бояд муносибати ягона ба баҳои ҳуқуқии ивазнамой ҷой дошта бошад, зеро ба намуди ҷазои вазнинтар иваз намудани ҷазо низ ба монандӣ бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз намудин қисми адонашудаи ҷазо бешарт буда, ҳангоми содир гаштани ҷинояти нав бекор карда намешавад. Аз ин рӯ, дар ҳолатҳои бо ҷазои вазнинтар иваз намудани ҷазои бо ҳукми пештараи суд таъингашта (қ. 5 м. 481, қ. 5,9 м. 49, қ. 3 м. 52, қ. 3 м. 54 КҶ ҚТ) агар иваз намуди ҷазо аз рӯйи ҳукми пештара ҷой дошта бошад, қисми адонашудаи ҷазо бояд вобаста ба ивазнамой анҷом дода, яъне ба ҷазои барои ҳукми нав таъингашта қисми адонашудаи ҷазои нисбатан вазнини ивазшуда ҳамроҳ карда шавад.

³⁵⁴ Сборник действующих постановлений Пленума Верховных Судов СССР, РСФСР и Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями. – С. 84.

³⁵⁵ Ниг.: Уголовное право России: Общая часть / Под ред. А.И. Рарога. – М., 1997. – С. 441; Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под ред. Ф.Р. Сундукова, И.А. Тарханова. – М.: Статут, 2016. – С. 639.

Дар Қарори Пленуми Суди Олии ҶР «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳои Федератсияи Руссия таъин намудани ҷазои ҷиноятӣ» аз 22 декабри соли 2015 №58 муқаррар шудааст, ки «агар аз рӯйи ҳукми аввал ҷазои таъиншуда бо ҷазои нисбатан вазнинтар иваз шуда бошад, пас ба ҷазои ниҳой бояд ҳам қисми адошудаи ҷазои аввал таъингардида то иваз шудани он ба намуди нисбатан вазнини ҷазо ва ҳам қисми адошудаи намуди вазнинтари ҷазо ба ҳисоб гирифта шавад» (қ. 5 б. 57)³⁵⁶. Вале аз нишондоди мазкури Пленум муайян нест, ки ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда кадом ҷазо ҳамроҳ карда мешавад: ҷазои бо ҳукми аввал таъингашта ё ҷазои ивазгардида.

Дар таҷрибаи судии Ҷумҳурии Тоҷикистон судҳо ба ҷазои барои ҳукми нав таъингашта қисми адошудаи ҷазои нисбатан вазнинтари ивазшударо ҳамроҳ менамоянд. Масалан, бо ҳукми суди н. Фирдавсии ш. Душанбе аз 28 октябри 2015 шаҳрванд Р. бо б. «а» қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ ба ҷарима ба андозаи 150 нишондиҳанда барои ҳисобҳо маҳкум шуда, бо таъиноти ҳамин суд ҷазои ҷарима бинобар ашаддӣ саркашӣ намудан бо корҳои ислоҳӣ ба муҳлати 1 сол бо нигоҳ доштани 10% музди меҳнат ба ғолидаи давлат иваз карда шудааст. Баъдан Р. бо қ. 2 м. 244 ганаҳгор доништа шуда, ба ӯ маҳрум сохатан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол таъин шудааст. Суд дар асоси қ. 1 м. 68 ва м. 69 КҶ ҚТ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бо роҳи қисман зам намудани ҷазоҳо ба ҷазои нав ҷазои адонагардидаи бо ҳукми суди н. Фирдавсӣ аз 28 октябри 2015 таъиншударо, яъне корҳои ислоҳиро қисман зам карда ҷазои ниҳойро дар намуди маҳрум сохатан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол се моҳ муайян намудааст³⁵⁷.

Ба ҳамин монанд, бо ҳукми суди н. Фирдавсӣ аз 24 апрели соли 2017 шаҳрванд Т. бо қ. 1 м. 244 КҶ ҚТ ба муҳлати 1 сол аз озодӣ маҳрум шудааст, бо таъиноти маҷлиси судии суди ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон аз 22 ноябри 2017 қисми боқимондаи ҷазо ба ҷазои сабуктар, 3 моҳу 28 рӯз корҳои ислоҳӣ таъин карда шудааст. Баъдан бо таъиноти маҷлиси судии суди ноҳияи И. Сомони ш. Душанбе аз 23 январи соли 2018 ҷазои корҳои ислоҳӣ ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба

³⁵⁶ Ниг.: Қарори Пленуми Суди Олии ҶР «Дар бораи таҷрибаи аз ҷониби судҳои Федератсияи Руссия таъин намудани ҷазои ҷиноятӣ» аз 22 декабри соли 2015, таҳти №58 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_190932/ (санаи муроҷиат: 30.10.2022).

³⁵⁷ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1–474/16 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

муҳлати 1 моҳу 9 рӯз иваз карда шуд. Минбаъд Т. бо м. 32 қ. 3 м. 244 қ. 2 б. «а» КҶ ҚТ гунаҳгор доништа шуда, ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 солу 6 моҳ маҳкум мегардад. Суд бо дастрасии м. 68 КҶ ҚТ ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда 1 моҳу 9 шабонарузи маҳрум сохтан аз озодиро ҳамчун қисми адонашудаи ҷазои бо ҳукми суди н.Фирдавсӣ аз 24 апрели соли 2017 қисман зам намудааст³⁵⁸.

Ҳамин тавр, масъалаҳои марбут ба муайян намудани қисми адонагардидаи ҷазоро баррасӣ намуда, ба чунин хулоса омадем:

Нодуруст муқаррар намудани қисми адонашудаи ҷазои аз рӯйи ҳукми пештара таъиншуда метавонад ба нодуруст муайян шудани ҷазои ниҳой дар умум барои маҷмӯи ҳукмҳо оварда расонад.

Лаҳзае, ки қисми адошуда ва адонашудаи ҷазоро ҷудо менамояд, бояд лаҳзаи баровардани ҳукми суд (на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он) барои ҷинояти дуҷум доништа шавад. Мутаносибан, ҳамчун қисми адошудаи ҷазо бояд доираи муҳлати аз оғози адои ҷазо (аммо бидуни ба ҳисоб гирифтани муҳлати нигоҳдории шахс дар ҳабс ҳамчун чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ) ё ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукм, агар ҷазо амалан адо нашуда бошад ва то лаҳзаи баровардани ҳукм (на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он) барои ҷинояти дуҷум ҳисобида шавад.

Ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» тағйирот ворид карда шуда, банди 11 ба тариқи зайл ифода карда шавад:

Қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда инҳо доништа мешаванд:

— қисми воқеии корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо

³⁵⁸ Ниг.: Парвандаи №1–253/18 / Бойгонии суди н. Синои ш. Душанбе.

кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир намудани ҷинояти нав, боқӣ мондааст;

– ҳангоми интиҳоб нашудани чунин чораҳо муҳлате, ки дар лаҳзаи баровардани ҳукми охири боқӣ мондааст;

– муҳлате, ки маҳкумшуда аз адо намудани боқимондаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда пеш аз муҳлат озод карда шудааст;

– муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, ба истиснои муҳлати то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан;

– муҳлати ҷазое, ки адои он аз ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст ё онҳо аз ҷазо озод гардидаанд;

– муҳлати намуди ҷазои нисбатан вазнинтар, ки бо тартиби дар қ. 5 м. 481, қ. 5, 9 м. 49, қ. 3, м. 52, қ. 3, м. 54 КҶ ҚТ таъин гаштааст.

3.2. Тарзҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо

Зарурати равшанӣ андохтан ба тарзҳои муайян кардани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо пеш аз ҳама ба номукаммалии танзими қонунгузори ин масъала, мавҷудияти муносибату назари мухталиф дар адабиёти ҳуқуқии ҷиноятӣ вобаста ба ҳалли он ва дар таҷрибаи судӣ ҷой доштани шарҳу тафсир ва татбиқи ҳархелаи муқаррароти м. 68 КҶ ҚТ, вобастагӣ дорад.

Содир намудани ҷинояти нав то адои пурраи ҷазои бо ҳукми пештара таъингардида аз он шаҳодат медиҳад, ки ҷазои нисбати ҷинояти аввал муайяншуда барои ноил шудан ба мақсади ислоҳӣ маҳкумшуда ва пешгирии махсус кофӣ набудааст. Аз ин рӯ, далели аз ҷониби маҳкумшуда содиргардидани ҷинояти нав боздиди пурзӯртарро ба таъини ҷазо талаб месозад. Аз ин лиҳоз, қонунгузор дар қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ муқаррар менамояд, ки «агар маҳкумшуда пас аз баровардани ҳукм, вале то адои пурраи ҷазо ҷинояти нав содир карда бошад, суд ҷазоеро, ки аз рӯйи ҳукми пештара то охир адо нашудааст пурра ё қисман ба ҷазои дар асоси ҳукми нав

таъиншуда зам мекунад», яъне қонунгузор ду тарзи таъин намудани ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо муқаррар мекунад:

– пурра ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда зам кардани ҷазое, ки аз рӯйи ҳукми пештара то охир адо нашудааст;

– қисман ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда зам кардани ҷазое, ки аз рӯйи ҳукми пештара то охир адо нашудааст.

Ҳадди чунин замнамоӣ, яъне андозаи ҷазои ниҳой дар КҶ ҚТ вобаста ба ду ҳолат муайян мегардад: нисбати ҷазоҳое, ки бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста нестанд ва ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум гардидаанд³⁵⁹.

Талаботи қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ нисбати тарзҳои таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо: пурра ё қисман зам намудани ҷазоҳо мутлақ набуда, имконияти татбиқ гаштани тарзи дигари таъини ҷазои ниҳой, ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтарро истисно наменамояд. Зеро дар қ. 4 м. 68 КҶ ҚТ қонунгузор тарзи ҷазои сукутарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтарро номбар намуда, имконияти истифода шудани онро ба ҳолатҳое вобаста месозад, ки агар бо яке аз ҳукмҳо ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин шуда бошад, дар чунин ҳолат ҷазои ниҳой бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, таъин карда мешавад.

Ғайр аз ин, мутобиқи қ. 2 м. 68 КҶ ҚТ «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, дар ҳолате, ки агар он бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набошад, аз муҳлат ва андозаи баландтарине, ки дар Қисми умумии ҳамин Кодекс барои ин намудҳои ҷазо муқаррар гардидааст, зиёд буда наметавонад». Вобаста ба ин талабот дар амалия ҳолатҳое ба вуҷуд омада метавонанд, ки суд маҷбур мешавад, ҳангоми таъини ҷазо аз тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар истифода барад. Масалан, шахсе, ки ҷазоро дар намуди корҳои ҷиноӣ адо менамояд, ҷинояте содир менамояд, ки барои он низ ҷазо дар намуди корҳои ҷиноӣ ба муҳлати 2 сол таъин мегардад. Дар ин ҳолат суд ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи

³⁵⁹ Ниг.: Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарстӣ / Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.А. Ғаффорова. – Душанбе, 2010. – С. 224.

ҳукмҳо таъин намуда маҷбур мешавад, бо тарзи қисми адонашудаи ҷазои барои ҷинояти аввал таъиншударо дар бар гирифтани ҷазои барои ҷинояти нав таъингашта, ҷазои ниҳоиро муайян созад. Вале бо ин тарз таъин намудани ҷазо дар қ. 2 м. 68 КҶ ҚТ пешбинӣ нашудааст. Барои бартараф намудани чунин ҳолатҳои имконпазир пешниҳод менамоем, ки ба қ. 2 м. 68 КҶ ҚТ тағйирот бо мазмуни зайл ворид карда шавад: «Агар барои ҷинояти нави содиршуда ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда ба муҳлат ё андозаи баландтарине, ки дар Қисми умумии ҳамин Кодекс барои ин намуди ҷазо муқаррар гардидааст, таъин шавад ва шахс аз рӯйи ҳукми пештара низ ба чунин намуди ҷазо маҳкум гардида бошад, қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештарро ҷазои бо ҳукми охирон таъингардида дар бар мегирад».

Дар адабиёти илмӣ вобаста ба тарзҳои муайян кардани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо нуқтаи назари гуногун ҷой дорад, ки онҳо асосан ба мувофиқи мақсад будани истифодаи ин ё он тарзи таъини ҷазо, аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо алоқаманд аст.

Масалан, Н.А.Стручков муқобили истифодаи тарзи дар бар гирифтани ҷазо баромад намуда иброз медорад, ки «ҷазои бо ҳукми аввал таъингаштаро дар бар гирифтани ҷазои дуюм. . дарки бечазо мондан барои содир намудани ҷиноятро ба вучуд оварда, ба мубориза бо ҷинояткорӣ мусоидат карда наметавонад. Бинобар ин, татбиқи принципи дар бар гирифтани на бояд ба қоида мубадал шавад»³⁶⁰. Дар давоми андешарониҳои худ, Н.А. Стручков иброз медорад, ки «истифода шудани ин тарз танҳо дар ҳолатҳои бо ҳукми дуюм таъин гаштани ҳадди аксари намуди мазкури ҷазо имконпазир аст»³⁶¹.

Айни замон низ аксарияти олимони имконияти татбиқшавии тарзи дар бар гирифтаниро ҳамчун истисно бо ҳолатҳои вобаста менамоянд ва суд маҷбур аст, ки онро аз рӯйи ҳукми охирон истифода намояд. Масалан, вақте ки бо ҳукми охирон

³⁶⁰ Стручков Н.А. Назначение наказания при совокупности преступлений. – М.: Госюриздат, 1957. – С. 130.

³⁶¹ Стручков Н.А. Асаи зикршуда. – С. 131.

ҳадди аксари намуди ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ва ё ҷазои қатл таъин шуда бошад³⁶².

Ба андешаи мо низ, аз татбиқи тарзи дар бар гирифтани як ҷазо аз тарафи ҷазои дигар дар сурати таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо даст кашидан ғайриимкон мебошад, зеро суд ҷазои ниҳоиро муайян карда наметавонад, агар барои яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилшаванда, ҷазо дар намуди ҷазои қатл ва ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин карда шавад, чунки суд ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин карда, маҳз ба ҷазои барои ҷинояти нав таъиншуда қисми адонашудаи ҷазоро зам менамояд, на ин ки баръакс. Дар ин сурат, саволе ба миён меояд, ки дар ҳолати барои ҷинояти якум таъин шудани ҷазо дар намуди якумра аз озодӣ маҳрум сохтан чӣ бояд кард? Зеро, аз ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан мо ягон қисм гирифта наметавонем, чунки он муҳлати муайян надорад.

Бештари олимони ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба истифода шудани тарзи пурра зам намудани ҷазо афзалият дода, имконияти истифода шудани тарзи қисман зам намудани ҷазоро низ бо ҳолатҳои истисноӣ вобаста менамоянд. Чунончи, М. И. Бажанов, Ю.Д. Борченко ва Д.С. Дядкин чунин мешуморанд, ки зам намудани қисми адонашудаи ҷазо ба ҷазое, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст, танҳо ё пурра ё қисман сурат гирифта метавонад. Онҳо мавқеи худро чунин асоснок менамоянд: «азбаски содир шудани ҷинояти нав аз тарафи шахсе, ки ҷазои қаблро пурра адо накардааст, шаҳодати ба мақсади худ нарасидани чораи ҷавобгарии аз рӯйи ҳукми якум таъиншуда ба ҳисоб меравад, ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд бештар бо роҳи пурра зам намудани қисми адонашудаи ҷазо муқаррар карда шавад. Қисман замнамоии ҷазо бояд дар ҳолате татбиқ карда шавад, ки он ба зиёд шудани ҷазо аз андозаи баландтарини ҷазои муқаррарнамудаи КҶ оварда расонида, замнамоии пурраро ғайриимкон мегардонад»³⁶³.

³⁶² Ниг.: Чернова Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук. – Йошкар-Ола, 2001. – С.74; Ображиев К.В. Проблемы совокупности приговоров в уголовном праве. – Ставрополь, 2003. – С. 33-34; Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 171-172.

³⁶³ Бажанов М.И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: учебное пособие. – Харьков, 1977. – С. 37; Борченко Д.Ю. Назначение наказания по совокупности приговоров / Д.Ю.

Аз рӯйи тавсифи иҷтимоӣ-психологӣ ва ҳуқуқӣ, ибраз меорад О.Ф. Сундулова, «содир гаштани ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ, дар давраи адои ҷазо шакли бештар хавфноки кирдори ҷиноятиро ифода мекунад. Бинобар ин, дар чунин ҳолатҳо ба мақсад мувофиқтар аст агар принципи пурра зам намудани қисми адонашудаи ҷазо ба ҷазои нав таъингашта истифода шавад»³⁶⁴.

И.Б. Агаев истифода шудани тарзи қисман зам намудани ҷазоро ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо нодуруст ҳисобида, чунин андеша дорад, ки «қисман зам намудани ҷазо танҳо дар ҳолатҳои то эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳукм нисбати ҳар ду ҷиноят имконпазир аст. Агар яке аз ҷиноятҳо пас аз эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм содир шуда бошад, суҳан танҳо дар бораи пурра замнамӣ меравад»³⁶⁵.

Мо чунин мешуморем, ки ба масъалаи истифодаи тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд эҳтиёткорона муносибат намуд, то ки ҷазои ниҳой танҳо аз нуқтаи назари ногузирии ҷазо беасос ба муҳлатҳои тӯлонӣ таъин нагардад.

Таъини муҳлатҳои дуру дарози маҳрум сохтан аз озодӣ, чӣ тавре дар адабиёти ҳуқуқӣ зикр мешавад, асосҳои боварибахш надорад. «Муҳлатҳои зиёди маҳрум сохтан аз озодӣ, ки аз 10 сол зиёд таъин мешаванд, ба аз байн бурдани робитаҳои ғоиданоки иҷтимоӣ сабаб гашта, дар натиҷа мушкилиҳои зиёд дар одатқунонии иҷтимоии маҳкумшуда ба ҳаёт дар озодӣ ба вуҷуд меоянд»³⁶⁶. Дар чунин ҳолатҳо «маҳкумшуда дурнамӣ имконияти озодшавии худро надида, дар ӯ ҳавасмандии

Борченко // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. Серия «Юриспруденция». – 2005. – Выпуск 50. – С. 131; Дядькин Д.С. Правила учета совокупности приговоров при назначении наказания / Д.С. Дядькин // Уголовное право на рубеже тысячелетий: материалы региональной научно-практической конференции (г. Тюмень, 21 ноября 2007 года) Тюменский юридический институт. – Тюмень, 2008. – С. 74; Жинкина Е.Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2002. – С. 97.

³⁶⁴ Сундулова О.Ф. Усиление (отягчение) уголовного наказания: вопросы дифференциации и индивидуализации: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – С. 159.

³⁶⁵ Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 196.

³⁶⁶ Камолов З.А. Система наказаний по уголовному кодексу Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2009. – С. 169.

ислоҳшавӣ гум мешавад. Аз ин ҷо, ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлатҳои тулонӣ на ҳама вақт самаранок ҳисоб мешавад»³⁶⁷.

Дигар олимон ба истифода шудани тарзи қисман замнамӣ зид набуда, ибраз медоранд, ки «баъди таъини ҷазо барои содир кардани ҷинояти нав қисми адонашудаи ҷазо, ки таҳти замнамӣ қарор дорад, тавре муайян карда шавад, ки ҷазои ниҳои аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо таъиншаванда ба ҷинояти нав мутаносиб бошад ва дар маҷмӯи муҳлати ҷазо чандон зиёд набошад, чунки ҳангоми пурра зам намудани қисми адонашудаи ҷазо ҷазои ниҳой метавонад баръало ба вазнинии ҷинояти охирин мутобиқат накунад»³⁶⁸.

Бо чунин андеша розӣ шудан мушкил аст, зеро ҷазои ниҳойро то дараҷаи ҷазо барои як ҷиноят паст намудан нодуруст мебошад. Ғайр аз ин, муайян намудани ҷазои ниҳой аз ба ҳисоб гирифтани хусусияти ҷиноятӣ охири вобастагӣ надорад. Он танҳо ҳангоми таъин намудани ҷазо барои чунин ҷиноят ба ҳисоб гирифта мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳам қонуни ҷиноятӣ (м. 68 КҶ ҚТ) ва ҳам назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ се тарзи таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳоро фарқ менамояд: 1) тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо; 2) қисман зам намудани ҷазоҳо ва 3) тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар. Тарзҳои мазкурро муфассалтар баррасӣ менамоем:

1. Тарзи пурра зам намудани ҷазо маънои онро дорад, ки суд ҷазоеро, ки адонашуда боқӣ мондааст дар ҳаҷми пурра қабул намуда ба ҷазое, ки аз рӯи ҳукми нав таъин шудааст, пурра зам менамояд. Дар чунин ҳолат ҷазои ниҳой ба ҳаҷми ҷазои бо ҳукми охири таъиншуда ва қисми адонашудаи ҷазо аз рӯи ҳукми аввала баробар мебошад. Масалан, аз рӯи ҳукми якум аз тарафи суд ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол таъин шуда буд. Пас аз як соли адои ҷазо маҳкумшуда боз ҷинояти дигаре содир намуда, ки барои он ба ӯ ба муҳлати 5 сол ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъин мегардад. Ҷазои ниҳой, ки аз

³⁶⁷ Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации в 2001 году. – М., 2002. – С. 151-152.

³⁶⁸ Малков В.П. Совокупность приговоров и применение наказания (вопросы законодательного регулирования, теории и практики). – Казань, 2003. – С. 94.

тарафи суд аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бо роҳи пурра зам кардан таъин шудааст, маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 7 солро ташкил медиҳад.

Аз рӯйи маълумотҳое, ки тавассути назарсанҷии судяҳо дастрас шудаанд, мо муқаррар кардем, ки дар бештари ҳолатҳо (алалхусус, 93% пурсишшудагон) судяҳо тарзи қисман замнамудани ҷазоро интиҳоб мекунанд. Барои ҷинояти нав бошад, ҷазоero таъин намекунанд, ки ба андозаи баландтарини дар Қисми умумии КҶ барои намуди муайяни ҷазо муқарраршуда баробар бошад. Натиҷаҳое, ки дар рафти пурсиши судяҳо ба даст омадаанд, аз тарафи таҷрибаи судӣ тасдиқи худро ёфтанд. Аз шумораи парвандаҳои таҳлилнамуда, ки онҳо бо истифода аз м. 68 КҶ ҚТ ҷазо таъин шудааст, дар 90% тарзи қисман замнамоии ҷазо истифода гардидааст. Ғайр аз ин, бояд ба андозаи замгардидаи қисми адонашудаи ҷазо бояд диққат дод, зеро дар 83% ҳукмҳои таҳлилшуда андозаи замшудаи қисми адонашудаи ҷазо аз нисф камтарро ташкил дода, дар 17% ҳукмҳо нисфи қисми адонашудаи ҷазо зам карда шудааст. Бинобар ин, бо дарназардошти таҳлили таҷрибаи судӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки судяҳо танҳо дар 10% ҳолатҳо ҷазоро бо роҳи пурра замнамой ва дар 90% ҳолатҳо бо роҳи қисман замкунӣ, зимнан, камтар аз нисфи қисми адонашудаи ҷазоро таъин менамоянд.

Таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки судҳо асосан тарзи пурра замнамоиро дар ҳолатҳое истифода мебаранд, ки агар қисми боқимондаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда бо ҷазои дигари сабуктар иваз шуда, шахс боз ҷинояти дигар содир намуда бошад.

Масалан, шахрванд Ғ. бо ҳукми суди н.Фирдавсии ш.Душанбе барои содир намудани ҷинояти дар б. «а, в» қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ пешбинигардида гунаҳгор доништа шуда, ба ӯ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 солу 6 моҳ таъин гаштааст. Суд бо дастрасии м. 68 КҶ ҚТ бо роҳи пурра зам намудани ҷазоҳо, аз ҳукми суди ш. Хучанд аз 04 июли 2013 сол бо қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, ки дар асоси таъиноти маҷлиси судии Суди н. Ёвон аз 25 июли 2014 сол ба ҷазои нисбатан сабук корҳои ислотӣ ба муҳлати 1 солу 2 моҳу 16 рӯз бо нигоҳ доштани 15% аз музди меҳнат иваз карда шудааст, ҷазои ниҳойро

нисбати шаҳрванд Ғ. ба муҳлати 2 солу 11 моҳ маҳрум сохтан аз озодӣ таъин намудааст³⁶⁹.

Албатта, то ин сатҳ кам истифода шудани тарзи пурра замнамоӣ дар ҳолатҳое, ки шахс аз ҷазои аввала ҳулосаи зарурӣ набароварда, боз даст ба ҷиноят задааст, дар роҳи таъмин намудани мақсадҳои ҷазо, баҳусус пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда наметавонад.

Аз муҳтавои қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ бармеояд, ки қонунгузор дар аввал тарзи пурра зам намудан ва баъдан қисман зам намуданро нишон додааст, ки ин мантиқан судҳоро бояд ба бештар истифода намудан аз тарзи пурра замнамоӣ водор созад. Аммо, новобаста аз ин ҳолат, дар таҷрибаи судӣ ҳатто дар ҳолатҳи ба мақсад мувофиқ будани тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо ва ҷой доштани имконияти дар амал татбиқ намудани он, судяҳо истифодаи онро аз мадди назар дур месозанд.

Шаҳрванд А. пештар бо қ. 3 м. 200 КҶ ҚТ ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шуда, боз даст ба ҳамин ҷиноят зада, бо ҳукми суди н.Сино ш.Душанбе ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 9 сол маҳкум мегардад. Суд қисми боқимондаи ҷазоро аз рӯйи ҳукми аввала, ки 9 моҳро ташкил медиҳад, қисман ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам намудааст³⁷⁰.

Дар мисоли дигар, ба шаҳрванд С. барои содир намудани ҷиноятӣ дар қ. 3 м. 237 КҶ ҚТ пешбинӣ гардида ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 5 сол таъин шудааст. Баъдан ин муҳлат бо таъиноти Суди Олии ҚТ як сол кам карда шуда, маҳкумшуда ба колонияи ислоҳии сукунат гузаронида шудааст, вале шаҳрванд С. ба роҳи ислоҳшавӣ ворид нагардида, боз ҷинояти дар қ. 1 м. 201 КҶ ҚТ пешбинигардидаро содир намуда ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 сол маҳкум гаштааст. Суд бо дастрасии м. 68 КҶ ҚТ ҷазои ниҳоиро бо роҳи қисман замнамоӣ аз қисми боқимондаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввал, ки 2 солро ташкил медиҳад, шаш моҳашро зам намуда, ҷазои ниҳоиро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 1 солу шаш моҳ муқаррар сохтааст³⁷¹. Дар натиҷа талаботи қ. 5 м.

³⁶⁹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1–541/15 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

³⁷⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1–437/17 / Бойгонии суди н. Синои ш. Душанбе.

³⁷¹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятӣ №1–328/15 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

68 КҶ ҚТ вайрон гардидааст, ки мувофиқи он «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад».

2. Тарзи қисман зам намудани ҷазо маънои онро дорад, ки ҷазои ниҳой аз ҳосили ҷамъи ҷазое муайян карда мешавад, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст ва қисми ҷазое, ки аз тарафи маҳкумшуда адонагардида боқӣ мондааст. Инчунин, бояд тазаккур дод, ки замнамоӣ дар ҳолате қисман мебошад, ки суд якчанд соли ҷазои адонашударо зам менамояд ва танҳо якчанд моҳ ва ё рӯзро зам намекунад ва ҳамчунин дар сурате, ки аз якчанд соли адонашуда, ки боқӣ мондаанд суд кофӣ меҳисобад, ки танҳо ягон қисми онҳоро зам намояд. Бояд қайд намуд, ки таҳти замнамоӣ қисме аз ҷазои адонашуда қарор мегирад. Ҷазои барои ҷинояти нав таъиншуда бояд пурра зам карда шавад, яъне дар ҳар сурат, суд гарчанде аз тарзи қисман замнамоӣ истифода барад ҳам, ҳуқуқ надорад аз ҷазое, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст, танҳо қисми онро зам намояд.

Дар адабиёти илмӣ ба тарзи қисман зам намудани ҷазоҳо олимони асосан аз назари танқидӣ муносибат менамоянд. Масалан, Т.Г. Чернова чунин меҳисобад: «вақте ки замкунии қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми якум ба ҷазои барои ҷинояти нав таъиншуда ба амал меояд, метавон гуфт, ки судҳо маҳкумшударо аз қисми ҷазои аз рӯйи ҳукми якум таъиншуда «озод менамоянд», талаботи ин ҳукмро ислоҳ месозанд ва дар маҳкумшудагон боварии бе ҷазо монданро барои ҷиноятӣ қаблӣ ба вуҷуд меоваранд»³⁷².

К.В. Ображиев низ андеша дорад, ки «қисман зам намудани ҷазои барои ҷиноятӣ аввал таъиншуда мустақилияти ҳукми аввалро зери шубҳа мегузорад. Ғайр аз ин ҳолатеро ба вуҷуд меоварад, ки содир гардидани ҷинояти нав дар давраи адои ҷазо, моҳиятан ҳолати озод кардан аз қисми ҷазои барои ҷинояти қаблӣ таъиншуда мегардад»³⁷³.

³⁷² Чернова Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук. – Йошкар-Ола, 2001. – С. 70.

³⁷³ Ображиев К.В. Проблемы совокупности приговоров в уголовном праве. – Ставрополь, 2003. – С. 36.

«Такроран содир намудани ҷиноят дар давраи адои ҷазо барои ҷинояти қаблан содиршуда, зикр менамояд В.М. Уручков, дар ҳеҷ ҳолат набояд ба сифати ҳолати сабуққунандаи ҷазо баҳогузори шавад, бинобар он қисман зам намудани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввала танҳо дар ҳолатҳое истифода шавад, ки замнамоии пурра имконнопазир бошад»³⁷⁴.

Дар робита ба ин, дар адабиёти илмӣ чунин андешаҳо ба миён омадаанд:

1. Дар сатҳи қонунгузори муайян кардани қисми ҳадди ақали адонашудаи ҷазо, ки бояд ба таври ҳатмӣ ба ҷазое, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст, зам карда шавад. Даст кашидан аз тарзи қисман замнамоии қисми адонашудаи ҷазо, ба истиснои ҳолатҳое, ки пурра зам кардани ҷазо метавонад боиси баромадан аз ҳудуди андозаи баландтарини дар Қисми умумии КҶ барои ҳамин намуди ҷазо муқарраршуда, гардад³⁷⁵;

2. Дар сатҳи қонунгузори муқаррар кардани андозаи ҳадди ақали ҷазои ниҳой, ки метавонад аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин карда шавад³⁷⁶;

3. Дар сатҳи қонунгузори мустақкам намудани муқаррарот дар хусуси он, ки ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо наметавонад аз нисфи муҳлат ё андозаи баландтарини ҷазое, ки барои ҷинояти аз ҳама вазнини ба маҷмӯи дохилшаванда пешбинӣ шудааст, зиёд бошад³⁷⁷.

Андешаи аввал хусусияти алтернативӣ дошта, дар он муайян нашудааст, ки ба кадоме аз он мо бояд афзалият диҳем, яъне дар сатҳи қонунгузори муайян кардани қисми ҳадди ақали адонашудаи ҷазо, ки бояд ба таври ҳатмӣ зам карда шавад ё даст кашидан аз тарзи қисман замнамоии қисми адонашудаи ҷазо. Баъдан, расман муқаррар намудани қисми ҳадди ақали адонашудаи ҷазо, ки бояд зам шавад, метавонад, боиси баромадан аз ҳадди роҳдодашудаи таъини ҷазои ниҳой гардад.

³⁷⁴ Уручков В.М. Совокупность приговоров по российскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2008. – С. 88.

³⁷⁵ Ниг.: Чернова Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук. – Йошкар-Ола, 2001. – С. 70.

³⁷⁶ Ниг.: Крупская Н.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – С. 19.

³⁷⁷ Ниг.: Дядькин Д.С. Правила учета совокупности приговоров при назначении наказания / Д.С. Дядькин // Уголовное право на рубеже тысячелетий: материалы региональной научно-практической конференции (г. Тюмень, 21 ноября 2007 года) Тюменский юридический институт. – Тюмень, 2008. – С. 75.

Пешниҳоди дуҷум, яъне дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар кардани андозаи ҳадди ақали ҷазои ниҳой, ки метавонад аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин карда шавад, чандон қобили қабул нест, зеро андоза ё муҳлати ҷазои ниҳой аллакай дар қонуни ҷиноятӣ муқаррар шудааст, ки мувофиқи он «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад» (қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ).

Ҳамчунин, пешниҳоди ибрознамудаи Д.С. Дядкин дар хусуси мувофиқи мақсад будани дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам намудани муқаррароти «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо наметавонад аз нисфи муҳлат ё андозаи баландтарини ҷазое, ки барои ҷинояти аз ҳама вазнини ба маҷмӯ дохилшаванда пешбинӣ шудааст, зиёд бошад», қобили қабул намебошад. Андешаи мазкур асосан вобаста ба он иброз шудааст, ки «ба хавфнокии бештар доштани маҷмӯи ҳукмҳо назар ба маҷмӯи ҷиноятҳо нигоҳ накарда, нисбати охири қоидаи вазнинтари таъини ҷазо муқаррар шудааст, ки ин ба ақидаи муаллиф ба мантиқ рост намеояд»³⁷⁸, зеро қ. 2 м. 69 КҶ ФР муқаррар месозад, ки «ҷазои ниҳой ҳангоми зам кардан набояд зиёда аз нисфи муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, саҳттар бошад. Вобаста ба ин пешниҳод намудааст, ки чунин қоида дар қ. 2 м. 70 КҶ ФР дар ҳолати ҳамроҳ намудани ҷазоҳо ҳангоми маҷмӯи ҳукмҳо низ мустаҳкам гардад»³⁷⁹.

Ба назари мо, пешниҳоди мазкур ба тартиби таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо мувофиқат наменамояд, чунки тартиби таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо аз таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо фарқияти калон дорад. Аввалан, дар қ. 2 м. 70 ФР (қ. 2 м. 68 КҶ ҚТ) маҳдуд намудани муҳлати ҳадди аксари ҷазои ниҳой на аз намуди ҷазо (бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста буда ё вобаста набуда), балки

³⁷⁸ Дядкин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2009. – С. 327.

³⁷⁹ Дядкин Д.С. Асари зикршуда. – С. 328.

вобаста ба муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар муайян шудааст, муқаррар мегардад.

Баъдан, ҳангоми маҷмӯи ҷиноятҳо суд ҳанӯз барои ҷиноятҳои содиршуда ҷазо таъин накардааст ва маҳдуд намудани ҷазои ниҳой дар доираи на зиёда аз нисфи муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, имконпазир мебошад. Вале ҳангоми маҷмӯи ҳукмҳо суд нисбати ҷиноятҳои маҷмӯро ташкилдиханда ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набударо таъин намудааст, яъне ҷазои ниҳой дар намуди ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда таъин мешавад. Бинобар ин, дар чунин маврид муқаррарот оид ба он ки ҷазои ниҳой аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо агар он бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набошад, наметавонад аз нисфи муҳлат ё андозаи баландтарини ҷазое, ки барои ҷинояти аз ҳама вазнини ба маҷмӯ дохилшаванда пешбинӣ шудааст, зиёд бошад, бемаъно ба назар мерасад.

Дар таҷрибаи судӣ, тавре иброз намудем, тарзи қисман замнамой тарзи аз ҳама паҳншудаи таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо ба ҳисоб меравад, вале омӯзиши парвандаҳои ҷиноятӣ дар ин самт нишон медиҳанд, ки судҳо дар бисёр мавридҳо аз қисми адонашудаи ҷазои ҳукми пештара расман ҳиссаи ками онро ба ҷазои барои ҷинояти нав таъиншуда зам намуда ҷазои ниҳойро муайян месозанд, ки ин ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои маҷмӯро ташкилкунанда ва барои амалӣ гаштани принципи адолат мувофиқат намекунад. Мисол, шаҳрванд Ю. бо ҳукми суди н.Сино бо қ. 2 м. 237 КҶ ҚТ ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 сол маҳкум гашта, бо дастрасии м. 71 КҶ ҚТ ҷазои таъиншуда шартан татбиқ карда нашуда, 2 сол муҳлати санҷишӣ муайян карда шудааст. Маҳкумшуда аз ин боварии суд ба ҳулосаи лозимӣ наомада, боз ҷиноятҳои дар қ. 3 м. 32- қ. 3 м. 244 КҶ ҚТ ва қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ-ро содир намудааст, ки барои онҳо ба ӯ ҷазои ниҳойи маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол таъин карда шудааст. Суд дар асоси қ. 1-и м. 68 КҶ ҚТ ҷазои ниҳой таъин намуда, аз қисми адонашудаи ҷазои маҳкумшуда, яъне аз 2 сол танҳо 6 моҳашро ба ҷазои бо

ҳукми нав таъиншуда зам намуда, ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодиро ба муҳлати 3 солу 6 моҳ таъин кардааст³⁸⁰.

Шаҳрванд Н. бо ҳукми суд барои ҷиноятҳои қ. 3 м. 237 ва қ. 2 м. 110 КҶ ҚТ ба муҳлати 8 солу 1 моҳ маҳкум шуда то охири адои ҷазо 4 солу 3 моҳи дигар боқӣ мондааст. Баъдан, барои ҷинояти дигари содирнамудааш бо бандҳои «а,г,д» қ. 3 м. 200 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 9 сол таъин карда шудааст. Суд дар асоси м. 68 КҶ ҚТ ҷазои ниҳоиро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 9 солу 6 моҳ муқаррар кардааст, яъне аз 4 солу 3 моҳи қисми адонашудаи ҷазо ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда танҳо 6 моҳашро зам намудааст.

Дар мисоли дигар, санаи 22 майи соли 2015 ба шаҳраванд И. бо қ. 5 м. 36 қ. 4 м. 200 КҶ ҚТ ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 15 сол таъин гардида, дар асоси қ. 1 ва 5 м. 68 КҶ ҚТ бо роҳи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, аз ҳукми пештараи суди н.Фирдавсии ш.Душанбе аз 09 августи 2010 (14 солу 6 моҳ маҳрум сохтан аз озодӣ таъин шуда буд) ҷазои то охир адонашуда, қисман ба ҳукми нав зам карда шуда, ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 16 сол муайян шудааст, яъне аз қисми адонашудаи ҷазо, ки зиёда аз 9 солро ташкил медиҳад, суд танҳо 1 солашро зам намудааст. Баъдан, дар ҳукм зикр шудааст, ки ҷазои аз рӯйи ҳукми аввали суд адогардида аз 03 майи 2010 то 22 майи соли 2015 ба муҳлати ниҳоии ҷазо ҳисоб карда шавад³⁸¹.

Дар парвандаи мазкур бар хилофи талаботи б. 11 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 марти соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо»³⁸², суд қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншударо, ки дар асоси моддаи 68 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд пурра ё қисман ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам карда шавад, муфассал муқаррар накарда, онҳоро аниқ нишон намодааст.

³⁸⁰ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–621/17 / Бойгонии суди н. Синои ш. Душанбе.

³⁸¹ Ниг.: Парвандаи ҷиноятии №1–161/15 / Бойгонии суди н. Фирдавсии ш. Душанбе.

³⁸² Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992–2011). – С. 306.

Ғайр аз ин, суд қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳоро бо муқаррароти қ. 6 м. 67 КҶ ҚТ омехта намуда, қисми адошудаи ҷазоро ба муҳлати ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифтааст, ки ин бархилофи м. 68 КҶ ҚТ мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми истифода аз тарзи қисман зам намудани ҷазо, судҳо бояд онро тавре татбиқ созанд, ки боиси воқеан то ҳадди ақал кам шудани ҷазо барои ҷинояти бо ҳукми аввал таъингашта нагардад, зеро содир гаштани ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ дар давраи адои ҷазо шакли бештар хавфноки кирдори ҷиноятиро назар ба маҷмӯи ҷиноятҳо ифода мекунад. Дар чунин ҳолат танҳо расман бо ном истифода намудани тарзи қисман замнамоӣ барои таъмини адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда наметавонад.

3. Тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳо дар он ифода меёбад, ки як ҷазо ҷазои дигарро дар бар мегирад. Бояд қайд намуд, ки дар фарқият аз татбиқи тарзи қисман замкунӣ, ки дар замнамоии танҳо қисми ҷазои адошуда зоҳир мегардад ва ҷазо барои ҷинояти нав бояд пурра зам карда шавад. Ҳангоми истифодаи тарзи дар бар гирифтани аҳамият надорад, ки қисми адошудаи ҷазо, ҷазои барои ҷинояти нав таъиншударо дар бар мегирад ё баръакс. Муҳим он аст, ки намуди нисбатан саҳттари ҷазо намуди начандон саҳттари онро дар бар гирад.

Тарзи дарбаргирӣ аз тарафи суд ба таври истисно дар он ҳолатҳое истифода мешавад, ки аз рӯйи ҳукми нав ҷазое таъин мегардад, ки ба андозаи баландтарини барои намуди дахлдор муқарраршуда баробар мебошад ва суд аз доираи он берун баромада наметавонад.

Тавре қайд намуда будем, тарзи дар бар гирифтани аз тарафи суд танҳо дар ду ҳолат татбиқ шуда метавонад: вақте ки барои яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилбудаи ҷазо дар намуди қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин шудааст ва дар ҳолате, ки барои яке аз ҷиноятҳои ба маҷмӯъ дохилбуда ҷазои ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда таъин гардидааст, ки ба андозаи баландтарини ҷазои барои ҳамин намуд муқарраркардаи Қисми умумии КҶ ҚТ баробар мебошад. Ҷазо дар намуди қатл ё якумра маҳрум сохтан аз озодӣ новобаста аз он, ки он аз рӯйи ҳукми нав таъин шудааст ё қисми адошудаи ҷазо ба ҳисоб меравад,

дар ҳама ҳолат ҷазоҳои дигарро фуру мебарад. Чунин қоида ба ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда низ дахл дорад, ки барои яке аз ҷиноятҳо ба андозаи баландтарини дар Қисми умумии КҶ барои ҳамин намуди ҷазо муқарраргардида таъин гашта, ба сифати ҷазои ниҳой муайян мешавад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ инчунин ақидае иброз мешавад, ки мутобиқи он тарзи дар бар гирифтани мумкин аст дар ҳолатҳои дигар низ истифода шавад. Чунончи, А.П. Козлов чунин мешуморад, ки «қисми адонашудаи ҷазо мумкин аст, вобаста ба хусусият ва андоза назар ба ҷазои нав назаррас набошад ва ин замнамоиро аз нигоҳи иҷтимоӣ беаҳамият, бемаъно гардонад (масалан, қисми адонашудаи ҷазо 3 моҳи ҳабсро ташкил дода, ҷазои нав ба муҳлати 15 сол маҳрум сохтан аз озодӣ таъин гардад)»³⁸³. Дар чунин ҳолат, қайд месозад муаллиф, «татбиқ намудани тарзи зам намудан маъно надорад ва бояд тарзи бо ҷазои нав дар бар гирифта шудани қисми адонашудаи ҷазо истифода шавад»³⁸⁴.

Аллбата, чунин андеша ҷолиби диққат мебошад, вале он ба табиати таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, ки дар он қисми адонашудаи ҷазо ба ҷазои барои ҷинояти нав таъингашта зам мегардад, пурра мувофиқат наменамояд. Дар чунин ҳолат шахс беасос аз ҷазои барои ҷинояти аввал таъингашта, новобаста аз ҷой доштани имконияти замнамоӣ, пурра озод мегардад.

Ҳамин тавр, суд ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бо истифода аз се тарз, ҷазои ниҳойро таъин карда метавонад: 1) тарзи пурра замнамоӣ; 2) қисман замнамоӣ ва 3) ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар.

Интиҳоби ин ё он тарзи замнамоиро ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо қонунгузор қариб пурра ба назардиди судҳо ҳавола намудааст, зеро на дар КҶ ҚТ (ба истисноии риояи ҳадди ақал ва ҳадди аксари ҷазои ниҳой ва қ. 4 м. 68 КҶ ҚТ) ва на дар Пленуми Суди Олии ҚТ нишондоде ҷой надорад, ки ҳангоми интиҳоби тарзҳои таъини ҷазои ниҳой суд бояд кадом критерияҳоро ба роҳбарӣ гирад. Дар адабиёти соҳа оид ин масъала таъкид мегардад, ки суд бояд дар чунин ҳолат ба ҷамъият хавфнокии рафтори шахси

³⁸³ Козлов А.П., Севастьянов А.П. Единичные и множественные преступления. – СПб., 2011. – С. 495.

³⁸⁴ Козлов А.П., Севастьянов А.П. Асари зикршуда. – С. 495.

гунаҳгор ва шахсияти ӯ³⁸⁵, «вақте ки пас аз маҳкумшавӣ барои ҷинояти қаблӣ гузаштааст, дараҷаи вазнинии ҷазои таъингашта ё адошаванда»³⁸⁶, самти инкишофи фаъолияти ҷиноятии маҳкумшуда (аз ҷинояти нисбатан сабук ба ҷинояти нисбатан вазнин ё баръакс суратгиранда), шароите, ки дар он адои ҷазо менамояд, таъсири вайронкунандагони ашаддӣ низом ба ӯ ва ғайра³⁸⁷ ба инобат гирифта шавад.

Вобаста ба ин, суд ҳангоми интихоб намудани тарзи пурра ё қисман замнамӣ бояд, хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятҳои содиршуда, мақсад ва ҳадафи ҳар кадоми онҳо, шаклҳои гуноҳ, ҳолатҳоеро, ки ҷазоро сабук ё вазнин мекунанд, инчунин маълумотҳо оид ба шахсияти гунаҳгорро ба ҳисоб гиранд. Ғайр аз ин, ба фикри С.Горелик дар ин ҳолат «бояд таносуби принципҳои ногузирии ҷавобгарӣ ва инсондустӣ риоя шавад»³⁸⁸. Принципи ногузирии ҷавобгарӣ талаб месозад, ки ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд, зиёдтар бошад. Принципи инсондустӣ муқаррар менамояд, ки ҷазои ниҳоии таъиншуда барои ноил шудан ба мақсадҳои ҷазо зарур ва кофӣ бошад.

Ба интихоби ин ё он тарзи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, талаботҳои дар м. 68 КҶ ҚТ зикршуда оид ба ҳадди ҷазоҳои ниҳоии таъиншаванда метавонанд таъсир расонанд.

Аввалан, дар қ. 2 ва 3 м. 68 КҶ ҚТ талаботҳои муайян шудаанд, ки ба ҳадди муҳлат ва андозаи ҷазои ниҳоии аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъиншаванда нигаронида шудаанд. Талаботҳои мазкур вобаста ба намуди ҷазои ниҳой, нисбати ҷазоҳое, ки

³⁸⁵ Ниг.: Дядькин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2009. – С.326.

³⁸⁶ Благов Е.В. Назначение наказания (теория и практика). – Ярославль, 2002. – С. 130.

³⁸⁷ Ниг.: Сундуrowa O.Ф. Усиление (отягчение) уголовного наказания: вопросы дифференциации и индивидуализации: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – С. 158-159; Ин ҷо бештар андешаи В.П. Малков ва Т.Г. Чернова пурратар ба назар мерасад, ки пешниҳод менамоянд, дар чунин ҳолат тавзеҳоти Пленуми Суди Олии ФР оид ба интихоби принципҳои замнамои ҳангоми маҷмуи ҷиноятҳо ба роҳбарӣ гирифта шавад. Ниг.: Малков В.П., Чернова Т.Г. Совокупность приговоров и применения наказания. – Казань, 2003. – С. 92.

³⁸⁸ Горелик А.С. Уголовно-правовые проблемы наказания по совокупности преступлений и приговоров: автореф. дис. ... д.ю.н. – Томск, 1991. – С. 91.

бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста нестанд ва нисбати ҷазо дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ, тафриқабандӣ гаштаанд.

Мутобиқи қ. 2. м. 68 КҶ ҚТ «Ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, дар ҳолате, ки агар он бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набошад, аз муҳлат ва андозаи баландтарине, ки дар Қисми умумии ҳамин Кодекс барои ин намудҳои ҷазо муқаррар гардидааст, зиёд буда наметавонад». Муҳлат ё андозаи баландтарини ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набударо ташкил медиҳанд:

- ҷарима ба андозаи панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо(қ. 2 м. 49 КҶ ҚТ);

- барои маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян – 20 сол (қ. 2 м. 50 КҶ ҚТ);

- барои корҳои ҳатмӣ – 240 соат (қ. 2 м. 481 КҶ ҚТ);

- корҳои ислоҳӣ – 2 сол (қ. 1 м. 52 КҶ ҚТ);

- маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ – 2 сол (қ. 1 м. 53 КҶ ҚТ);

- маҳдуд кардани озодӣ – 5 сол (қ. 1 м. 54 КҶ ҚТ);

- нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ – 2 сол (қ. 1 м. 56 КҶ ҚТ).

Мутаносибан, ҷазоро аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таъин намуда, суд наметавонад аз муҳлат ва андозаҳои зикршудаи ин ҷазоҳо берун барояд.

Мутобиқи қ. 3 м. 68 КҶ ҚТ «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар шакли маҳрум сохтан аз озодӣ метавонад аз муҳлати баландтарини ҷазое, ки дар ҳамин Кодекс барои ҷиноят аз рӯйи ҳукми охир пешбинӣ шудааст, баландтар бошад, вале на зиёда аз сӣ солро ташкил кунад».

Ҳадди поёнии ҷазои ниҳой бошад, дар қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ муайян гашта, мутобиқи он «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад».

Вале, бояд зикр намуд, ки талаботи дар қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ муқарраршударо дар баъзе ҳолатҳо риоя намудан ғайриимкон мегардад. Масалан, агар шахс аз рӯйи ҳукми аввала ба ҷазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда маҳкум шуда

бошад ва барои ҷинояти нав низ суд чунин намуди ҷазоро ба муҳлат ё андозаи баландтарини он таъин намояд³⁸⁹ ё ҳангоми истифодаи тарзи дар бар гирифтани, яъне дар ҳолати бо яке аз ҳукмҳои ҷазои қатл ё якумра аз озодӣ маҳрум сохтан таъин шудан.

Барои бартараф намудани чунин ҳолат пешниҳод менамоем, ки ба қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда он ба тарзи зайл ифода гардад: «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳои бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад, ба ғайр аз ҳолатҳои ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар».

Муқаррар гардидани ҳадди поёнӣ ва болоии ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳои аҳамияти муҳим дошта, ифодагари талаботҳои принципҳои қонуни ҷиноятӣ (бахусус, принципҳои қонуният, ногузирии ҷавобгарӣ, адолат ва инсондустӣ) мебошад. Ғайр аз ин, тавре Т.Г. Чернова ибраз медорад, «агар ҷазоҳои бо ҳукмҳои алоҳида таъиншударо бе ягон маҳдудият бо ҳам зам намоем, ин метавонад боиси ноодилона муқаррар шудани муҳлат ё андозаҳои зиёди ҷазои ниҳой гардад, ки ин маҳкумшударо аз ҳавасмандии ислоҳшудан ҳамчун яке аз мақсадҳои ҷазо маҳрум месозад»³⁹⁰.

Бинобар ин, ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳои бояд ҳадди поёнӣ ва болоии худро дошта бошад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ андешаи муқобил низ ҷой дорад, ки зидди дар сатҳи қонунгузорӣ муайян карда шудани ҳадди болоии ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ҳангоми таъин кардани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳои мебошанд. Масалан, М.Б. Агаев қайд месозад, ки «ҷазои ниҳойро аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳои набояд бо ин ё он ҳад маҳдуд сохт, чунки ҳолатҳои ҷой дошта метавонанд, ки вақте вазнинии ҷиноятҳои содирнамудаи шахс мумкин аст, ҳам аз тарафи сифатӣ ва ҳам миқдорӣ

³⁸⁹ Ба хусус чунин ҳолат ҳангоми барои ҷиноятҳои маҷмуи ҳукмҳоро ташкилдиханда таъин гаштани ҷазои қорҳои ислоҳӣ имконпазир аст. Зеро дар КҶ ҚТ ҷиноятҳои зиёде ҷой доранд, ки дар санксияи онҳо ба сифати ҷазои вазнин қорҳои ислоҳӣ муқаррар шудааст. Масалан, м. 116, 150, 157, 162, 170, 173, 176, 234 (1) ва ғайра.

³⁹⁰ Чернова Т.Г. Малков В.П., Чернова Т.Г. Совокупность приговоров и применения наказания. – Казань, 2003. – С. 89.

ба сатҳе расанд, ки амалан маҳдуд намудани онҳо бо ин ё он муҳлат имконнопазир гардад. Маҳдуднамоӣ дар чунин ҳолат ба мақсадҳои ҷазо зид мебошад. Ин метавонад ба беҷазо мондани чунин шахсон оварда расонида, барои амалӣ намудани ҷазои одилона имконоти мувофиқ надихад ва самаранокии пешгирии ҷиноятро аз ҷониби шахсони дигар паст созад»³⁹¹.

Вобаста бо асосҳои дар боло зикршуда мо бо чунин мавқеъ розӣ буда наметавонем. Масъалаи дигаре, ки ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо пайдо мешавад, ин тартиби зам намудани ҷазоҳои бо ҳукмҳои алоҳида таъингардида ба ҳисоб меравад.

Агар зам намудани ҷазоҳои ҳамон як намуд аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ягон мушкилиро ба вуҷуд наорад, муайян намудани ҷазои ниҳой бо намуди ҷазоҳои гуногун баъзе мушкилиҳоро эҷод намуда метавонад.

Зарурати зам намудани ҷазоҳои гуногун намуд дар ҳолатҳои пайдо мегардад, ки дар вақти адо ё иҷрои як намуди ҷазо маҳкумшуда ҷинояти дигаре содир мекунад, ки барои он ба ҷазои намуди дигар маҳкум мегардад. Дар натиҷа масъала дар бораи таносуби вазнинии ҷазоҳои намудҳои гуногун ва тартиби ҳамроҳ намудани онҳо пайдо мешавад. Дарачаи вазнинии ҷазоҳо вобаста ба тартиби ҷойгиршудани онҳо дар м. 47 КҶ ҚТ муайян мегардад. Тартиби зам намудани онҳо бошад дар м. 69 КҶ ҚТ дар таносуб ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ муайян шудааст. Аммо, агар дар ҳукмҳои маҷмӯро ташкилдиханда ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ҷой надошта бошад, зарурати зам намудани дигар намудҳои ҷазо пайдо мегардад, ки ин тавассути амалҳои арифметикӣ, яъне бо дарназардошти таносуби ин намудҳои ҷазо бо маҳрум сохтан аз озодӣ бояд ҳал карда шавад. Масалан, мутобиқи м. 69 КҶ ҚТ як рӯзи маҳрум сохтан аз озодӣ ба ду рӯзи маҳдуд кардани озодӣ ё се рӯзи корҳои ислوҳӣ баробар мебошад. Ва агар ба ҷазои маҳдуд кардани озодӣ ҷазои корҳои ислوҳӣ ҳамроҳ карда шавад, пас таносуби онҳо баробар аст: 1 ба 1,5 яъне як рӯзи маҳдуд кардани озодӣ баробар аст ба 1,5 рӯзи корҳои ислوҳӣ. Амалан дар ҳолати ба 2 соли маҳдуд кардани озодӣ ҳангоми пурра ҳамроҳ

³⁹¹ Агаев И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость: монография. – М., 2003. – С. 197.

намудани 1 солу 6 моҳи қисми адонашудаи ҷазои корҳои ислоҳӣ, ҷазои ниҳой 3 соли маҳдуд кардани озодиро (2+1) ташкил медиҳад.

Дар мисоли дигар, агар барои як ҷиноят 240 соат корҳои ҳатмӣ ва нисбати дигар ҷиноят ду моҳ корҳои ислоҳӣ таъин шуда бошад, дар мавриди пурра зам намудан ҷазои ниҳой панҷ моҳи корҳои ислоҳиро (3+2=5) ташкил медиҳад.

Ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо намуди ҷазои сабуктар ба намуди ҷазои вазнинтар баргардонида мешавад. Гарчанде қонуни ҷиноятӣ дар ин масъала бевосита ягон нишондод надорад, аммо талаботи қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ ҳам ба андоза ё муҳлати ҷазои ниҳой ва ҳам ба намуди он дахл дорад. Дар таҷрибаи судӣ низ чунин қоида бебаҳс мавриди истифода қарор дорад.

Таносуби маҳрум сохтан аз озодиро КҶ ҚТ (м. 69) на бо ҳама намуди ҷазоҳо муайян сохтааст, зеро мутобиқи қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ «ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва машғул шудан бо фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ зам шуданашон мустақилона иҷро мешаванд».

Ҳамзамон, бо ин тарзҳои аз тарафи қонунгузор номбаршудаи муайян кардани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо пушида нест, зеро ғайр аз замнамӣ ва дар бар гирифтани ҷазоҳо, ки аз рӯйи ҳукмҳои алоҳида таъин шудаанд, инчунин таъини онҳо аз рӯйи принципи татбиқи баробари онҳо истисно намегардад, чунки агар ҳатто аз рӯйи як ҳукм ҷазои асосӣ дар намуди ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян таъин карда шавад, ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар ин ҳолатҳо наметавонад на бо роҳи дарбаргирӣ ва на замнамӣ муайян гардад, дар чунин ҳолатҳо қоидаҳои, татбиқи мегарданд, ки дар қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, ки тибқи онҳо намудҳои ҷазои зикршуда мустақилона иҷро карда мешаванд.

Вобаста ба ин мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳоро тарзи чоруми муайян намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо шуморидан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, бо

мақсади мукаммалсозии қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо пешниҳод мешавад, ки мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳои алоҳида ба сифати тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой дар м. 68 КҶ ҚТ мустаҳакам карда шавад.

Тарзҳои бо қонун пешбинишудаи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ҳам барои ҷазоҳои асосӣ ва ҳам нисбати ҷазоҳои иловагӣ истифода мешаванд. Бинобар ин, тавзеҳоти Пленуми Суди Олии ҚТ дар мавриди «ҳангоми таъин намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба судҳо лозим аст, ки дар қисми муқаддимавии ҳукм намуд ва қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншударо, ки дар асоси моддаи 68 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд пурра ё қисман ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам карда шавад, муфассал муқаррар намуда, онҳоро аниқ нишон диҳанд» (б. 11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазои барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 марти 2003) ба ҷазоҳои иловагӣ низ дахл дорад.

Аксарияти олимон бар он андешаанд, ки «ҷазои иловагӣ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо танҳо дар ҳолатҳои таъин мегардад, ки агар шахс ҷинояти навро то адои пурраи ҷазои иловагӣ аз рӯйи ҳукми пештара содир намуда бошад ё нисбати ҷинояти нави содиршуда ба ӯ ҷазои иловагӣ таъин гардад»³⁹². «Хусусияти татбиқи ҷазоҳои иловагӣ, – иброз медорад В.И. Тютюгин, дар он ифода мегардад, ки дар фарқият аз намудҳои асосии ҷазо, ки дар ҳар як ҳукми алоҳида таъин мегарданд, онҳо мумкин аст танҳо дар ҳолатҳои зерин таъин шаванд, агар:

- а) аз рӯйи ҳукми аввал барои ҷинояти пештар содиршуда таъин гашта бошад;
- б) аз рӯйи ҳукми дуум барои ҷинояти нав таъин шуда бошанд;
- в) ҳам аз рӯйи ҳукми пештара ва ҳам аз рӯйи ҳукми минбаъда таъин гашта бошанд»³⁹³.

Аммо дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ақидаи дигаре низ иброз шудааст, ки мувофиқи он «ҷазои иловагӣ мумкин аст аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо на фақат дар

³⁹² Юшков Ю.Н. Назначение дополнительного наказания / Ю.Н. Юшков // Советская юстиция. – 1970. – №21. – С. 16; Кригер Г.А., Кригер Л.Г. О дополнительных мерах наказания / Г.А. Кригер, Л.Г. Кригер // Советская юстиция. – 1972. – №1. – С. 14; Спивак С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 172.

³⁹³ Тютюгин В.И. Дополнительные наказания: назначение, освобождение от наказания, погашение судимости. – Харьков, 1987. – С. 77-78.

ҳолати таъин гаштанаш барои яке аз ҷиноятҳо, балки дар ҳолати таъин нагаштан ҳам нисбати ҷиноятҳои алоҳида дар вақти ҷой доштанишон дар санксияҳои дахлдор таъин шуда метавонанд, чунки ҳангоми таъини ҷазои ниҳой суд ба кирдор дар маҷмӯъ баҳо медиҳад ва агар дар вақти баррасии алоҳидаи ҳар як ҷиноят зарурати таъини ҷазои иловагӣ ҷой надошта бошад ҳам, мумкин аст он дар мавриди баҳо додан ба кирдорҳо дар маҷмӯъ пайдо шавад»³⁹⁴.

Ин андеша баҳсталаб менамояд. Бо дарназардошти ин нукта мо низ ба мавқеи олимони аввал ҳамроҳ шуда, чунин мешуморем, ки ҷазои иловагӣ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо танҳо дар ҳолатҳое таъин мегардад, ки агар он нисбати як ё ҳама ҷиноятҳои маҷмӯи ҳукмҳоро ташкилкунанда таъин шуда бошад, чунки аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо суд ҷазои ниҳойро дар доираи ҷазоҳои бо ҳукмҳои алоҳида таъингашта муайян месозад ва ҷазое, ки аз ҷумла, ҷазои иловагӣ дар ҳукмҳои алоҳида муқаррар нашуда бошад, ҳангоми муайян сохтани ҷазои ниҳой таъин шуда наметавонад. Чунин хулосаро инчунин тавзеҳоти Пленуми Суди Олии ҚТ низ тасдиқ менамояд. Дар он вобаста ба қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо нишон дода шудааст, ки ба ҷазои асосии барои маҷмӯи ҷиноятҳо таъиншуда мумкин аст, ҷазоҳои иловагӣ ҳамроҳ карда шаванд, ки барои яке аз ҷиноятҳо таъин шудаанд (б. 8 Қарори зикршуда).

Чунин тавзеҳот ҳангоми таъини ҷазои иловагӣ барои маҷмӯи ҳукмҳо низ тааллуқ дорад, чунки мутобиқи қ. 6, м. 68 КҶ ҚТ «ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ кардани ҷазоҳои иловагии аз рӯйи ҳукми пештара иҷронашуда мутобиқи қоидаҳои пешбининамудаи қисми панҷуми моддаи 67 ҳамин Кодекс сураат мегирад». Ин ҷо, ба андешаи мо қ. 6 м. 68 КҶ ҚТ аз рӯйи мазмун ислоҳ талаб мебошад, зеро дар он суҳан танҳо оид ба тартиби ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ кардани ҷазои иловагии аз рӯйи ҳукми пештара иҷронашуда рафта, тартиби ҳамроҳ гардидани ҳуди ҷазоҳои иловагӣ, ки ҳам бо ҳукми пештара ва ҳам бо ҳукми нав таъин шудаанд, аз назар дур мондааст. Ғайр аз ин, дар қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ на фақат қоидаҳои ба ҷазои асосӣ

³⁹⁴ Куринов Б.А. Обеспечение законности и справедливости при назначении наказания / Б.А. Куринов // Советское государство и право. – 1971. – №4. – С. 131-132.

ҳамроҳ намудани ҷазои иловагӣ, балки ба ҳам ҳамроҳ гаштани онҳо низ муқаррар шудааст.

Бинобар ин, ба мақсад мувофиқ мебуд, агар қ. 6 м. 68 КҶ ҚТ ба тариқи зайл ифода мешуд: «ҳамроҳ кардани намудҳои ҷазоҳои иловагӣ ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо мутобиқи қоидаҳои қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ сураат мегиранд».

Қоидаҳои мазкур аз он иборат мебошанд, ки:

– ҷазоҳои иловагӣ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо мумкин аст, дар ҳолатҳои таъин шавад, ки агар аз рӯйи ҳукми аввал ё барои ҷинояти нав ва ё дар ҳар ду ҳолат таъин шуда бошад;

– ҷазои ниҳоии иловагӣ ҳангоми пурра ё қисман зам гардидан аз муҳлат ё андозаи ҳадди аксари дар қисми умумии КҶ ҚТ барои ин намуд пешбинишуда зиёд буда наметавонад;

Ҷазоҳои иловагии гуногуннамуд бояд мустақилона иҷро карда шаванд. Зам намудани қисми адонашудаи ҷазои иловагӣ танҳо нисбати ҷазои иловагии ҳамон намуд имконпазир мебошад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ишора мешавад, ки зам намудани ҷазои иловагӣ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо боз баъзе хусусиятҳои хоси худро доро аст. Масалан, ибраз мегардад, ки «чунин ҷазои иловагӣ ба монандӣ, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян мумкин аст қисман адо шуда бошад, аммо дар қ. 4, м. 69 КҶ ФР (қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ-муаллиф) масъалаи ҳамроҳ сохтани ҷазои иловагии қисман иҷрошуда ба танзим надаровардааст»³⁹⁵.

Масъалаи мазкур то дараҷае дар б. 13 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» аз 13 март 2003 ҳалли худро пайдо намудааст: «ҷазои иловагии бо ҳукми пештара таъиншудаи адонагардида ба ҳамин сифат ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншудаи ниҳоии асосӣ ҳамроҳ карда мешавад ё ин ки ба чунин намуди ҷазои иловагӣ, дар доираи барои ҳамон намуди ҷазои иловагии муайянкардашуда пурра

³⁹⁵ Благоев Е.В. Назначение наказания при множественности преступлений / Энциклопедия уголовного права. Т. 9. – СПб., 2008. – С. 690.

ё қисман зам карда мешавад. Ҷазоҳои иловагӣ намудҳои гуногун мустақилона иҷро карда мешаванд».

Агар ҷазои иловагӣ танҳо бо яке аз ҳукмҳо таъин шуда бошад, ягон мушкилӣ дар муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба вуҷуд намеояд. Дар чунин ҳолат ҷазои иловагӣ бо ҳукми пештара таъиншудаи адонагардида ба ҳамин сифат ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншудаи ниҳоии асосӣ ҳамроҳ карда мешавад ё пурра ҷазои иловагӣ барои ҷинояти нав таъиншуда дар ҷазои ниҳой нигоҳ дошта мешавад.

Вале, ҳангоми таъини ҷазои иловагӣ аз рӯйи ҳукмҳои гуногун, муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо баъзе хусусиятҳои худро дорад.

Вобаста ба муқаррароти қонуни ҷиноятӣ (қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ) ва б. 8 ва 13 тавзеҳоти Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ мумкин аст, хулоса намуд, ки тарзҳои таъини ҷазои иловагӣ аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо аз якнамудӣ ё гуногуннамудии онҳо вобастагӣ дорад.

Агар аз рӯйи ҳукми пештара ва ҳукми охирон ҷазои иловагӣ як намуд таъин шуда бошад, пас ҷазои ниҳоии иловагӣ бо тарзи пурра ё қисман зам намудан дар ҳадди барои чунин намуди ҷазои иловагӣ муайянкардашудаи қисми умумии КҶ ҚТ муқаррар мешавад, дар ҳолати имконнопазир будани замнамӣ бо тарзи дар бар гирифтани муайян мегардад.

Ҳангоми аз рӯйи ҳукми пештара ва ҳукми охирон таъини гаштани ҷазоҳои иловагӣ гуногуннамуд истифодаи тарзи пурра ё қисман замнамӣ ва ё дар бар гирифтани роҳ дода намешавад. Ин аз он вобаста аст, ки қонуни ҷиноятӣ имконияти ивазнамӣ ё таносуби баргардонидани як намуди ҷазои иловагиро ба намуди дигар муқаррар намесозад.

Аз ин сабаб, дар ҳолатҳои ба ҷиноятҳои маҷмӯи ҳукмҳоро ташкилдиҳанда дохил будани ҷазоҳои иловагӣ гуногуннамуд онҳо мустақилона иҷро мешаванд.

Дар адабиёти соҳа баъзан баҳс меравад, ки «ҷазоҳои як намудро чӣ тавр бояд иҷро намуд: ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансаби муайян ё машғул

шудан ба фаъолияти муайян агар онҳо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ҳам ба сифати ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ таъин шуда бошанд»³⁹⁶.

Аксарияти олимон бар он ақидаанд, ки «дар чунин маврид ин ҷазоҳо бояд мустақилона иҷро карда шаванд»³⁹⁷. Вале андешае низ иброз мешавад, ки чунин қоидаро зери шубҳа мегузорад. Масалан, Т.Г. Чернова аз як тараф мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳоро дар чунин маврид эътироф намуда, аз тарафи дигар андеша дорад, ки «магар ин замнамоии пурраи ҷазоҳои мазкурро ифода намекунад, зеро ҳам ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ бояд пурра иҷро шаванд. Воқеан муҳлати ин ҷазоҳо мумкин аст аз ҳадди муқарраршуда гузарад, агар онҳо наздик ба муҳлат ё андозаи ҳадди аксар таъин шуда бошанд»³⁹⁸. Ғайр аз ин, қайд месозад муаллиф, «барои шахс фарқ надорад, ки қонун маблағи пулии дар намуди ҷарима пардохтшавандаи ўро ба сифати ҷазои асосӣ баҳогузори мекунад ё иловагӣ. Барои шахс ҳуди маблағ муҳим аст, на бо кадом ном пардохт намудани он»³⁹⁹.

Дар адабиёт пешниҳодҳое низ ҷой дорад, ки он «замнамоии намудҳои якхелаи ҷазоҳои асосӣ ва иловагиро аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бо сабаби моҳияти ягона ва тартиби ягонаи иҷро доштани он имконпазир мешуморанд»⁴⁰⁰.

Ба андешаи мо, агар ҳамон як намуди ҷазо аз рӯйи як ҳукм ба сифати ҷазои асосӣ ва дар дигар ба сифати ҷазои иловагӣ таъин шуда бошад, онҳо бояд ба ҳамон муҳлат ё андозае, ки суд барои ҳар яки он ба сифати ҷазои иловагӣ ё асосӣ муқаррар намудааст, мустақилона иҷро шаванд, чунки қонуни ҷиноятӣ тартиби бо ҳам зам намудани ҷазои асосӣ ва иловагиро муқаррар накардааст.

Ҳамин тавр, тарзҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таҳлил намуда мо ба чунин хулосаҳо омадем:

³⁹⁶ Чернова Т.Г. Малков В.П., Чернова Т.Г. Совокупность приговоров и применения наказания. – Казань, 2003. – С. 99.

³⁹⁷ Тютюгин В.И. Дополнительные наказания: назначение, освобождение от наказания, погашение судимости. – Харьков, 1987. – С. 81; Сундурова О.Ф. Усиление (отягчение) уголовного наказания: вопросы дифференциации и индивидуализации: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – С. 167.

³⁹⁸ Чернова Т.Г. Совокупность приговоров и применения наказания. – Казань, 2003. – С. 99.

³⁹⁹ Чернова Т.Г. Асари зикршуда. – С. 100.

⁴⁰⁰ Каграмонов А.Г. Правовые проблемы назначения дополнительных наказаний: дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент, 1984. – С. 12; Шидловский А.В. Назначение наказания по уголовному праву Беларуси. – Минск, 2015. – С. 279.

Қонуни ҷиноятӣ (м. 68 КҶ ҚТ) ва ҳам назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ се тарзи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳоро фарқ менамояд: 1) тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо; 2) қисман зам намудани ҷазоҳо ва 3) тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар.

Интихоби ин ё он тарзи замнамоиро ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо қонунгузор қариб пурра ба назардиди судҳо ҳавола намудааст. Вале таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ нишон медиҳанд, ки судҳо на ҳама вақт дар интихоби тарзҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо, асоснок амал менамоянд.

Дар қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ қонунгузор дар аввал тарзи пурра зам намудан, баъдан қисман замнамуданро нишон додааст, ки ин мантиқан судҳоро ба бештар истифода намудан аз тарзи пурра замнамоӣ водор месозад. Аммо, новобаста аз ин, дар таҷрибаи судӣ ҳатто дар ҳолатҳои ба мақсад мувофиқ будани тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо ва ҷой доштани имконияти дар амал татбиқ намудани он, судҳо тарзи пурра замнамоиро истифода намеkunанд. Кам истифода шудани тарзи пурра замнамоӣ, дар ҳолатҳое, ки шахс аз ҷазои аввала хулосаи зарурӣ набароварда, боз даст ба ҷиноят задааст, дар роҳи таъмин намудани мақсадҳои ҷазо, бахусус пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда наметавонад.

Ҳангоми истифода аз тарзи қисман зам намудани ҷазо судҳо бояд онро тавре татбиқ созанд, ки боиси воқеан то ҳадди ақал кам шудани ҷазо барои ҷинояти бо ҳукми аввал таъингашта нагардад, зеро ки содир гаштани ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ, дар давраи адои ҷазо шакли бештар хавфноки кирдори ҷиноятиро назар ба маҷмӯи ҷиноятҳо ифода мекунад. Дар чунин ҳолат танҳо расман бо ном истифода намудани тарзи қисман замнамоӣ барои таъмини адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мувофиқ намебошад.

Ба қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, он ба тарзи зайл ифода гардад: «ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми

пештараи суд зиёдтар бошад, ба ғайр аз ҳолатҳои ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар».

Мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳоро тарзи чоруми муайян намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо шуморидан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади мукамалсозии қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо пешниҳод мешавад, ки мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳои алоҳида ба сифати тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой дар м. 68 КҶ ҚТ мустаҳкам карда шавад.

Аз рӯйи мазмун қ. 6 м. 68 КҶ ҚТ ислоҳталаб мебошад, зеро дар он суҳан танҳо оид ба тартиби ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ кардани ҷазои иловагии аз рӯйи ҳукми пештара иҷронашуда рафта, тартиби ҳамроҳ гардидани ҳуди ҷазоҳои иловагӣ, ки ҳам бо ҳукми пештара ва ҳам бо ҳукми нав таъин шудаанд аз назар дур мондааст. Ғайр аз ин, дар қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ на фақат қоидаҳои ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ намудани ҷазои иловагӣ, балки ба ҳам ҳамроҳ гаштани онҳо низ муқаррар шудааст.

Бинобар ин, ба мақсад мувофиқ мебуд, агар қ. 6, м. 68 КҶ ҚТ ба тариқи зайл ифода мешуд: ҳамроҳ кардани намудҳои ҷазоҳои иловагӣ ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо мутобиқи қоидаҳои қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ сурат мегиранд.

ХУЛОСА

Дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, қонунгузорӣ ва амалии институти таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба чунин хулоса омадем:

Таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ҳамчун институтҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мавқеи ҳуқуқии худро дар сатҳи қонунгузории ҷиноятӣ пас аз Инқилоби Октябри соли 1917 пайдо намудааст, чунки маҳз ба вуқӯъ амал омадани Инқилоб боиси таъсис ёфтани Ҳокимияти шуравӣ гардида, низоми нави ҳуқуқӣ, яъне ҳуқуқи сотсиалистӣ ба миён омад. Дар ин марҳила санадҳои зиёди ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқи ҷиноятӣ дар миқёси Ҳокимияти шуравӣ қабул гардида, институтҳои нав дар қонунгузорӣ ба вуҷуд омаданд. Ба монанди, Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Шуравии Федеративии Сотсиалистии Руссия (минбаъд КЧ ҶШФСР) аз 1 июни соли 1922, ки таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо ҳамчун институти алоҳидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ шуравӣ аввалин маротиба дар он муқаррар шуда буд. Сипас, санаи 16 июни соли 1926 дар сессияи 4 КИМ Шуроҳои даъвати якуми ҶШС Ёзбекистон КЧ ҶШС Ёзбекистон қабул карда шуд. Кодекси мазкур аз 1 июли ҳамон сол дар ҳудуди Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон низ мавриди амал қарор гирифт [1–М].

Институти таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ҳамчун намуди сершуморагии ҷиноятҳо мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дорад. Сершуморагии ҷиноятҳо ин таносуби якчанд ҳуқуқвайронкуниҳои дар қонуни ҷиноятӣ пешбинигардида дар кирдори ҳамон як шахс мебошад. Ҳар як кирдори ба сершуморагӣ дохилшаванда ҳатман бояд таркиби мустақили ҷиноятро дошта бошад. Дар сершуморагии ҷиноятҳо, на бештари миқдори кирдор, балки миқдори таркибҳои ҷиноят, асос мебошад. Таркиби ин ҷиноятҳо мумкин аст бо ҳам мувофиқ ва аз рӯйи аломатҳояшон объект, тарафи объективӣ ва субъективӣ, фарқ намоянд. Аммо ҷиноятҳое, ки сершуморагиро ташкил медиҳанд, дорои як аломати умумӣ мебошанд, яъне субъекти ҷиноят, ки ҳамон як шахс ба ҳисоб меравад. Танҳо муайян намудани мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии сершуморагии ҷиноятҳо имконияти

ошкор сохтани моҳияти ҳуқуқии ҳар ҳолати содир намудани якчанд ҷиноятро намедихад. Бинобар ин, таснифи сершуморагии ҷиноятҳо ба шаклҳои алоҳида талаб карда мешавад. Аз сабаби он ки сершуморагии ҷиноятҳо ҳамчун институти ҳуқуқӣ ҳолатҳои гуногунро дар бар мегирад, масъала оид ба шаклҳои он дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ мураккаб ва баҳснок боқӣ мемонад.

Яке аз намудҳои сершуморагии ҷиноятҳоро қонунгузор «маҷмӯи ҷиноятҳо» ном ниҳодааст. Маҷмӯи ҷиноятҳо муттаҳидии якчанд ҷиноятҳои мустақилро меноманд, ки ба такрори ҷиноят алоқамандӣ надорад. Масъалаи маҷмӯи ҷиноятҳоро ҳангоми банду баст ва таъини ҷазо муҳокима намуда, онро ба ду намуд, маҷмӯи ҷиноятҳои ҳархела бе аломати такрорӣ ва маҷмӯи ҷиноятҳои такрорӣ яхела, чудо намудан мумкин аст. Маҷмӯи ҷиноятҳоро на фақат содир намудани ҷиноятҳое, ки дар моддаҳои гуногун, балки дар қисмҳои гуногуни ҳамон як модда низ пешбинӣ гардидаанд, ташкил дода метавонанд. Маҷмӯи ҷиноят он ҷоест, ки дар банду баст, яъне сохтори таркибҳо фарқият ҷой дорад.

Гузашта аз ин, ҳам қонуни ҷиноятӣ (м. 67-68 КҶ ҚТ) ва ҳам назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ се тарзи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноят ва маҷмӯи ҳукмҳоро фарқ менамояд: 1) тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо; 2) қисман зам намудани ҷазоҳо ва 3) тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар.

Тарзи пурра зам намудани ҷазо маънои онро дорад, ки суд ҷазоеро, ки адонашуда боқӣ мондааст, дар ҳаҷми пурра қабул намуда, ба ҷазое, ки аз рӯйи ҳукми нав таъин шудааст, пурра зам менамояд. Дар чунин ҳолат ҷазои ниҳой ба ҷамъи ҷазои бо ҳукми охири таъиншуда ва қисми адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввала баробар мебошад. Аз рӯйи маълумотҳое, ки тавассути назарсанҷии судяҳо дастрас шудаанд, мо муқаррар кардем, ки дар бештари ҳолатҳо (алалҳусус, 93% пурсишшудагон) судяҳо тарзи қисман замнамудани ҷазоро интихоб мекунанд. Барои ҷинояти нав бошад, ҷазоеро таъин намекунанд, ки ба андозаи баландтарини дар Қисми умумии КҶ барои намуди муайяни ҷазо муқарраршуда баробар бошад. Натиҷаҳое, ки дар рафти пурсиши судяҳо ба даст омадаанд, аз тарафи таҷрибаи судӣ тасдиқи худро ёфтанд. Аз шумораи парвандаҳои таҳлил намуда, ки онҳо бо

истифода аз м. 68 КҶ ҚТ ҷазо таъин шудааст, дар 90% тарзи қисман замнамоии ҷазо истифода гардидааст. Ғайр аз ин, бояд ба андозаи замгардидаи қисми адонашудаи ҷазо бояд диққат дод, зеро дар 83% ҳукмҳои таҳлилшуда андозаи замшудаи қисми адонашудаи ҷазо аз нисф камтарро ташкил дода, дар 17% ҳукмҳои нисфи қисми адонашудаи ҷазо зам карда шудааст. Бинобар ин, бо дарназардошти таҳлили таҷрибаи судӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки судяҳо танҳо дар 10% ҳолатҳо ҷазоро бо роҳи пурра замнамоӣ ва дар 90% ҳолатҳо бо роҳи қисман замкунӣ, зимнан, камтар аз нисфи қисми адонашудаи ҷазоро таъин менамоянд. Таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки судҳо асосан тарзи пурра замнамоиро дар ҳолатҳои истифода мебаранд, ки агар қисми боқимондаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда бо ҷазои дигари сабуктар иваз шуда, шахс боз ҷинояти дигар содир намуда бошад.

Тарзи қисман зам намудани ҷазо чунин маъно дорад, ки ҷазои ниҳой аз ҳосили ҷамъи ҷазое муайян карда мешавад, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст ва қисми ҷазое, ки аз тарафи маҳкумшуда адонагардида боқӣ мондааст. Инчунин, бояд гуфт, ки замнамоӣ дар ҳолате қисман мебошад, ки суд якчанд соли ҷазои адонашударо зам менамояд ва танҳо якчанд моҳ ва ё рӯзро зам намекунад ва ҳамчунин дар сурате, ки аз якчанд соли адонашуда, ки боқӣ мондаанд суд кофӣ меҳисобад, ки танҳо ягон қисми онҳоро зам намояд. Бояд қайд намуд, ки таҳти замнамоӣ қисме аз ҷазои адонашуда қарор мегирад. Ҷазои барои ҷинояти нав таъиншуда бояд пурра зам карда шавад. Яъне, дар ҳар сурат, суд гарчанде аз тарзи қисман замнамоӣ истифода барад ҳам, ҳуқуқ надорад аз ҷазое, ки барои ҷинояти нав таъин шудааст, танҳо қисми онро зам намояд.

Дар таҷрибаи судӣ тавре аз таҳлилҳо маълум гашт, тарзи қисман замнамоӣ тарзи аз ҳама паҳншудаи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо ба ҳисоб меравад. Вале омӯзиши парвандаҳои ҷиноятӣ дар ин самт нишон медиҳанд, ки судҳо дар бисёр мавридҳо аз қисми адонашудаи ҷазои ҳукми пештара расман ҳиссаи ками онро ба ҷазои барои ҷинояти нав таъиншуда зам намуда ҷазои ниҳойро муайян месозанд, ки ин ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятҳои маҷмӯро

ташкилқунанда ва барои амалӣ гаштани принципи адолат мувофиқат намекунад. Мисол, шаҳрванд Ю. бо ҳукми суди н. Сино бо қ. 2 м. 237 КҶ ҚТ ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 2 сол маҳкум гашта, бо дастрасии м. 71 КҶ ҚТ ҷазои таъиншуда шартан татбиқ карда нашуда, 2 сол муҳлати санҷишӣ муайян карда шудааст. Маҳкумшуда аз ин боварии суд ба хулосаи лозимӣ наомада, боз ҷиноятҳои дар қ. 3 м. 32, қ. 3 м. 244 КҶ ҚТ ва қ. 2 м. 244 КҶ ҚТ-ро содир намудааст, ки барои онҳо ба ӯ ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 3 сол таъин карда шудааст. Суд дар асоси қ. 1-и м. 68 КҶ ҚТ ҷазои ниҳой таъин намуда, аз қисми адонашудаи ҷазои маҳкумшуда, яъне аз 2 сол танҳо 6 моҳашро ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам намуда, ҷазои ниҳоии маҳрум сохтан аз озодиро ба муҳлати 3 солу 6 моҳ таъин кардааст.

Ҳангоми истифода аз тарзи қисман зам намудани ҷазо, судҳо бояд онро тавре татбиқ созанд, ки боиси воқеан то ҳадди ақал кам шудани ҷазо барои ҷинояти бо ҳукми аввал таъингашта нагардад, зеро ки содир гаштани ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ дар давраи адои ҷазо шакли бештар хавфноки кирдори ҷиноятиро назар ба маҷмӯи ҷиноятҳо ифода мекунад. Дар чунин ҳолат танҳо расман бо ном истифода намудани тарзи қисман замнамоӣ барои таъмини адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда наметавонад.

Тарзи дар бар гирифтани ҷазоҳо дар он ифода меёбад, ки як ҷазо ҷазои дигарро дар бар мегирад. Ҳангоми истифодаи тарзи дар бар гирифтани аҳамият надорад, ки қисми адонашудаи ҷазо, ҷазои барои ҷинояти нав таъиншударо дар бар мегирад ё баръакс. Муҳим он аст, ки намуди нисбатан саҳттари ҷазо намуди начандон саҳттари онро дар бар гирад. Тарзи дарбаргирӣ аз тарафи суд ба таври истисно дар он ҳолатҳои истифода мешавад, ки аз рӯйи ҳукми нав ҷазое таъин мегардад, ки ба андозаи баландтарини барои намуди дахлдор муқарраршуда баробар мебошад ва суд аз доираи он берун баромада наметавонад.

Дар асоси омӯзиши паҳлуҳои назариявӣ ва амалии институти таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин хулосаҳои илмӣ-назариявӣ пешниҳод карда мешаванд:

1. Зери мафхуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс содир гардидани ду ё зиёда ҷиноятҳоеро фаҳмид, ки аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро доранд, новобаста аз он ки шахс барои ин ҷиноятҳо ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, агар ҳадди ақал нисбати ду ҷинояти содиршуда ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро истиснокунанда ҷой надошта бошанд.

2. Шаклҳои сершуморагӣ бояд тарзе ҷудо карда шаванд, ки объективан ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои ба онҳо дохилшаванда, инчунин ба ҷамъият хавфнокии шахси барои содир намудани ҷиноятҳои мазкур гунаҳгорро инъикос карда тавонанд. Вобаста ба мавҷуд будан ё набудани доғи судӣ дар шахси гунаҳгор мумкин аст, чунин шаклҳои сершуморагиро ҷудо намуд:

а) сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар он кирдорҳои ҷиноятӣ то маҳкумшавӣ содир шудаанд. Ба ин дохил мешавад: маҷмӯи воқеъ ва идеалии ҷиноят; такрори ҷиноят ҳангоми ҷой надоштани маҳкумшавӣ;

б) сершуморагии ҷиноятҳо, ҳангоми содир гардидани ҷинояти минбаъда аз ҷониби шахсе, ки барои ҷинояти қаблӣ доғи судӣ дорад. Ба ин шакли сершуморагӣ мансуб доништа мешаванд: ретседиви ҷиноят; содир гардидани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки доғи судии ӯ ҳангоми ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад ва такрори ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ [1-М].

3. Қонуни ҷиноятӣ гарчанде дар моддаи 20 КҶ ҚТ ду намуди маҷмӯи ҷиноятҳо: маҷмӯи воқеъ ва идеалиро фарқ намояд ҳам, вале хусусиятҳои онҳоро ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо ба назар нагирифтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми маҷмӯи воқеъ дар ҳақиқат дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии гунаҳгор зиёдтар мебошад, чунки такроран содир намудани ҷиноят аз мавҷудияти амалҳои устувори зиддиҷамъиятӣ шаҳодат медиҳад. Маҷмӯи идеалӣ, ки аз як кирдор иборат аст, ҷиноят дар як вақт содир мегардад ва дар шахси гунаҳгор кӯшиши устувори амалӣ намудани қасди ҷиноятӣ дида намешавад, ки ин аз баланд гардидани дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии гунаҳгор дарак дода наметавонад.

4. Асосҳои умумии таъини ҷазо ин қонидҳост, ки суд ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ва аз ҷумла, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи

чиноятҳо бояд ба роҳбарӣ гирад. Аммо, бояд қайд намуд, ки суд аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо ва маҷмӯи ҳукмҳо ҷазо таъин намуда, асосҳои таъини ҷазоро он гоҳ ба роҳбарӣ мегирад, ки барои ҳар як чинояти ба маҷмӯ дохилшуда дар алоҳидагӣ ҷазо таъин намояд. Омӯзиши таҷрибаи судӣ шаҳодати он аст, ки судяҳо дар ҳукмҳо асосан ба ҳисоб гирифта шудани қоидаҳои асосҳои умумии таъини ҷазоро нишон дода, вобаста ба ҳолатҳои мушаххаси парванда, дар ҷӣ зоҳир шудани онро кушода намедиханд. Ин шаҳодати расман муносибат намудан ба асосҳои умумии таъини ҷазо мебошад. Дар ҳукмҳо қайд гардидааст, ки суд шахсияти гунаҳкорро ба инобат мегирад, аммо кадом ҳислатҳои тавсифкунандаи шахсият, ки ба таъини ҷазо таъсир мерасонад дар ҳукм дарҷ карда намешаванд.

5. Барои чинояти муайян ҷазо таъин намуда, суд бояд онро ҳамчун чинояти ягона бо тамоми аломат ва ҳолатҳояш бо ба ҳисоб гирифтани асосҳои умумии таъини ҷазо баҳои мустақилона диҳад ва ҳамзамон чиноятҳои алоҳида бояд дар маҷмӯ баҳогузори карда шаванд, ки ин имкон медиҳад ба шахс ҷазои ниҳии вобаста ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии маҷмӯи чиноятҳо, мувофиқ таъин карда шавад. Ба роҳбарӣ гирифтани асосҳои умумии таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи чиноятҳо ва ё маҷмӯи ҳукмҳо шартӣ бебаҳсӣ қонунгузор ҳангоми таъини ҷазо ба шахс, ки барои ислоҳи маҳкумшуда ва пешгири намудани чиноятҳои нав равона шудааст, мебошад [3-М].

6. Тарқи интиҳоби дахлдори тарзҳои таъини ҷазо, яъне ҷазои нисбатан сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар, қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои таъиншуда, суд бояд чунин ҷазоero таъин намояд, ки он аз як тараф ҷавобгӯ ба талаботи қонун ва мувофиқ ба хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии чиноятҳои содиршуда ва аз тарафи дигар набояд аз ҳад зиёд вазнин бошад. Ҷазо бояд ба андоза ё муҳлате таъин карда шавад, ки барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда ва пешгирӣ намудани чиноятҳои нав зарур ва кофӣ бошад.

7. Қонуни чиноятӣ (м. 68 КҶ ҚТ) ва ҳам назарияи ҳуқуқи чиноятӣ се тарзи таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳоро фарқ менамояд: 1) тарзи пурра зам намудани

ҷазоҳо; 2) қисман зам намудани ҷазоҳо ва 3) тарзи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар.

Интихоби ин ё он тарзи замнамоиро ҳангоми муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо қонунгузор қариб пурра ба назардиди судҳо ҳавола намудааст. Вале таҳлили парвандаҳои ҷиноятӣ нишон медиҳанд, ки судҳо на ҳама вақт дар интихоби тарзҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо асоснок амал менамоянд. Дар қ. 1 м. 68 КҶ ҚТ қонунгузор дар аввал тарзи пурра зам намудан, баъдан қисман замнамуданро нишон додааст, ки ин мантиқан судҳоро ба бештар истифода намудан аз тарзи пурра замнамой водор месозад. Новобаста аз ин, дар таҷрибаи судӣ ҳатто дар ҳолатҳои ба мақсад мувофиқ будани тарзи пурра зам намудани ҷазоҳо ва ҷой доштани имконияти дар амал татбиқ намудани он, судҳо тарзи пурра замнамоиро истифода намеkunанд. Кам истифода шудани тарзи пурра замнамой дар ҳолатҳое, ки шахс аз ҷазои аввала хулосаи зарурӣ набароварда, боз даст ба ҷиноят задааст, дар роҳи таъмин намудани мақсадҳои ҷазо, бахусус пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мусоидат карда наметавонад.

8. Зам намудани ҷазо ҳамеша барои пурзӯр намудани ҷазои маҳкумшуда равона шудааст. Он дар қисман ва ё пурра зам намудани ҷазоҳои аз рӯйи ҷиноятҳои гуногун таъиншуда, ки аз нигоҳ доштани хусусиятҳои сифатӣ ва шуморавии шахс дарак медиҳад, ифода меёбад.

Ҳангоми қисман зам намудани ҷазоҳо, ҷазои нисбатан вазнинтар ҳамчун ҷазои асосӣ ба назар гирифта мешавад. Аз рӯйи ҳамаи дигар ҷиноятҳо чун ҷиноятҳои ягона, ҷазо бо дарназардошти хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии онҳо таъин карда мешавад. Онҳо нақши банизомдароварандагони иловагиро, ки ҷазои судшавандаро пурзӯр менамояд, иҷро менамоянд. Суд ба ҷазои асосӣ таъя намуда, омилҳои таъсиррасон ба пурзӯр намудани ҷавобгариро бинобар содир намудани ҷиноятҳои сершумор муқаррар намуда, дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро муайян месозад. Минбаъд суд аз ҷазои вобастабуда қисми мувофиқ ба дараҷаи пурзӯр намудани ҷавобгариро ҷудо намуда, онро бо ҷазои асосӣ ҳамроҳ менамояд. Қисми боқимондаи ҷазо аҳамияти худро аз даст дода, бо ҷазои таъиншуда дар бар

гирифта мешавад. Бо чунин баёни тарзҳои муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо мушкilotи қисман зам намудани ҷазоҳо ранги дигар мегирад. Қисман зам намудани ҷазо ҳамчун ҷуфти пурра зам кардан ва дар бар гирифтани ҷазоҳо муаррифӣ мегардад.

Пурра зам намудани ҷазо дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки ҷиноятҳои маҷмӯро ташкилкунанда аз рӯйи хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ, муносибати гунаҳкор ба кирдорҳои содирнамуда, дар як сатҳ қарор доранд. Ҳеҷ яке аз ин ҷазоҳо аз якдигар баръало фарқ накарда, якдигарро танг намесозанд ва яке бар дигаре бартарӣ надорад, аммо дар баробари ин қонунгузор пурзӯр намудани ҷавобгарию аз рӯйи ҳар ду ҷиноятҳо талаб менамояд [5-М].

9. Мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳоро тарзи чоруми муайян намудани ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо шуморидан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, бо мақсади мукамалсозии қоидаҳои таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо пешниҳод мешавад, ки мустақилона иҷро гардидани ҷазоҳои алоҳида ба сифати тарзи муайян намудани ҷазои ниҳой дар м. 68 КҶ ҚТ мустаҳкам карда шавад [6-М].

10. Нодуруст муқаррар намудани қисми адонашудаи ҷазои аз рӯйи ҳукми пештара таъиншуда, метавонад дар умум ба нодуруст муайян намудани ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо оварда расонад. Лаҳзае, ки қисми адошуда ва адонашудаи ҷазоро ҷудо менамояд, бояд лаҳзаи баровардани ҳукми суд, яъне на ба қувваи қонунӣ даромадани он, барои ҷинояти дуум доништа шавад. Мутаносибан, ҳамчун қисми адошудаи ҷазо бояд доираи муҳлати аз оғози адои ҷазо, аммо бидуни ба ҳисоб гирифтани муҳлати нигоҳдории шахс дар ҳабс ҳамчун чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ, ё ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукм, агар ҷазо амалан адо нашуда бошад ва то лаҳзаи баровардани ҳукм, на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он, барои ҷинояти дуум ҳисобида шавад [2-М].

11. Судҳо ҳангоми ба ҳисоб гирифтани муҳлати ҷазои аз рӯйи ҳукми аввали суд адогардида ба хатогӣ роҳ дода, ба он муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштанро чун чораи пешгирӣ аз рӯйи парвандаи охирин дохил менамоянд, ки ин аз нигоҳи қонун нодуруст мебошад. Ҳангоми ба муҳлати адои ҷазои ниҳой ба ҳисоб гирифтани

муҳлати қисми адошудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми аввала ва муҳлати дар ҳабси пешакӣ нигоҳ доштан онҳо бояд ба таври алоҳида дақиқан нишон дода шаванд, яъне нуктаи охирин қисми адошудаи ҷазо аз рӯйи парвандаи аввала ба ҳисоб намеравад [8-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқоти таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо таклиф ва тавсияҳои амалиеро пешниҳод менамоем, ки дар оянда барои такмил додани кодекси ҷиноятӣ ва мурофиаи ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи барномаҳои таълимӣ, стратегия, барнома ва концепсияҳои давлатӣ, махсусан дар самти таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо дар қонунгузорӣ ва таҷрибаи судии кишвар хизмат меkunанд.

Таҳлили меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба институти таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо моро ба хулоса меорад, ки дар қонунгузорию кишвар вобаста ба институти мазкур як қатор камбудҳои мавҷуданд ва бартараф намудани онҳо бо роҳи пешниҳодҳо дар қонунгузорию мамлакат истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқотро нишон медиҳад. Аз ин сабаб, ҷиҳати аз байн бурдани норасоиҳо ва рафъи камбудҳои дар қонунгузорӣ вобаста ба таъини ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо чунин тавсияҳои амалӣ пешниҳод менамоем:

1. Маҳдуд намудани маҷмӯи ҷиноятҳо танҳо тавассути ҳолатҳое, ки кирдорҳои ҷиноятӣ то баровардани ҳукм аз рӯйи парванда содир шудааст, қобили қабул намебошад. Чунин муқаррарот ба қисми 1 моддаи 84 КҶ ҚТ, қисми 2 моддаи 47 Кодекси мурофиавии ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва принципи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки дар моддаи 20 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудаанд, муҳолиф мебошад. Бинобар ин, ҷумлаи якуми қисми 1 м. 20 КҶ ҚТ ба таври зайл илова карда шавад:

«Маҷмӯи ҷиноятҳо – ин миқдори гуногуни кирдорҳое, ки дар худ на камтар аз ду таркиби ҷинояти аз ҳамдигар фарқкунандаро доро буда, барои ҳеҷ кадоми онҳо шахс бо ҳукми ба қувваи қонуни даромадаи суд маҳкум нашудааст, фаҳмида мешавад».

Банду бастӣ ҷиноят аз рӯйи маҷмӯи онҳо дар алоҳидагӣ, мувофиқи банд, қисм ва ё моддаи (моддаҳои) Кодекси мазкур ба амал бароварда мешавад» [10-М; 11-М].

2) Ба назар ҷумлаи охирини қисми 6 моддаи 67 КҶ ҚТ «дар бораи ба ҷазои ниҳой» ҳисоб намудани ҷазои адогардида муқаррароти нопурра менамояд, зеро мумкин аст чораи ҷавобгарӣ дар ҳукми охирин на дар муҳлат, балки дар намуди ҷазо ба мисли ҷарима, баён гардад. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки ҷумлаи охирини қисми 6 моддаи 67 КҶ ҚТ ба таври зерин тағйир дода шавад:

«Дар ин ҳолат ҷазои аз рӯйи ҳукми якум адогардида пурра ба муҳлати ҷазои ниҳой ҳисоб карда шавад» [10-М; 11-М].

3) Дар қ. 2 м. 69 КҶ ҚТ суҳан оид ба тарзи махсуси таъин намудани ҷазо, яъне тарзи мустақилона таъин шудан ва иҷро гардидани ҷазоҳое меравад, ки аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо таъин шудаанд, вале дар он нишондод оид ба таносуби ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк бо ҷазоҳои корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ҷой надорад. Барои бартараф намудани чунин ҳолат ки мумкин аст, ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо пайдо шавад, пешниҳод мегардад, ки қисми 2 м. 69 КҶ ҚТ чунин тағйир дода шавад:

«Ҷарима ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, маҳрум сохтан аз рутбаи махсус, рутбаи ҳарбӣ, рутбаи дараҷавӣ ва мукофотҳои давлатӣ, инчунин мусодираи молу мулк ҳангоми бо корҳои ҷатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озоди маҳрум сохтан ва ҷазои қатл зам шуданашон мустақилона иҷро мешаванд» [10-М; 11-М].

4) Пешниҳод мешавад, ки ба қ. 2 м. 49 ва қ. 3 м. 67 КҶ тағйирот ворид карда шуда, дар онҳо муқаррар карда шавад, ки «ҷазои ниҳоии ҷарима аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳои вазнин ё махсусан вазнини дар қисмҳои 6 ва (ё) 7 моддаи 49 Кодекси

мазкур пешбинишуда набояд аз панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад».

5) Пешниҳод мешавад, ки дар асоси принципи қонуният (қ. 1 м. 4 КҶ ҚТ) талаботи дар қ. 6 м. 310 КМҶ ҚТ зикргардида, дар КҶ ҚТ мустаҳкам карда шавад. Аз ин рӯ, моддаи 64 (1) дар КҶ ҚТ дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

«Моддаи 64 (1). Таъини ҷазо ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда

Ҳангоми бо тартиби содакардашудаи тафтиши судӣ баррасӣ гардидани парванда ҷазои таъиннамудаи суд аз се ду ҳиссаи муҳлат ё андозаи ҷазои баландтарини барои ҷиноятҳои содиршуда пешбинигардида зиёд буда наметавонад» [10-М; 11-М].

6) Ба банди 5-и Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 марти соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» (бо тағйироту иловаҳо аз 23.06.2019 сол, таҳти №18) чунин тағйирот ворид карда шавад:

«Ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҷиноятҳо, агар нисбати ҳар кадоме аз ҷиноятҳо ҷазои корҳои ислоҳӣ таъин шуда бошад, дар мавриди истифода шудани тарзи қисман ё пурра зам намудани ҷазоҳо танҳо муҳлати корҳои ислоҳӣ зам карда мешавад. Фоизи нигоҳ доштан аз музди меҳнат зам намегардад».

Дар ҷумлаи дуоми банди 15-и Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 марти соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» (бо тағйироту иловаҳо аз 23.06.2019 сол, таҳти №18) ибораҳои «ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввал таъинкардашуда» ба ибораҳои «ҷазои пурра ё қисман адогардидаи бо ҳукми аввал таъинкардашуда» иваз карда шавад.

Ба банди 11 Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 марти соли 2003, таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани ҷазо барои маҷмӯи ҷиноятҳо ва аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо» чунин тағйирот ворид карда шавад:

«Қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда инҳо доништа мешаванд:

– қисми воқеии корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир намудани ҷинояти нав, боқӣ мондааст;

– ҳангоми интиҳоб нашудани чунин чораҳо муҳлате, ки дар лаҳзаи баровардани ҳукми охири боқӣ мондааст;

– муҳлате, ки маҳкумшуда аз адо намудани боқимондаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда пеш аз муҳлат озод карда шудааст;

– муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, ба истиснои муҳлати то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан;

– муҳлати ҷазое, ки адои он аз ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст ё онҳо аз ҷазо озод гардидаанд;

– муҳлати намуди ҷазои нисбатан вазнинтар, ки бо тартиби дар қ. 5 м. 481, қ. 5, 9 м. 49, қ. 3, м. 52, қ. 3, м. 54 КҶ ҚТ таъин гаштааст» [10-М; 11-М].

7) Ба қ. 5 м. 68 КҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда, он ба тарзи зайл ифода карда шавад:

«Ҷазои ниҳой аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо бояд ҳам аз ҷазои барои содир намудани ҷинояти нав таъиншуда ва ҳам аз қисми то охир адонашудаи ҷазо аз рӯйи ҳукми пештараи суд зиёдтар бошад, ба ғайр аз ҳолатҳои ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар» [10-М; 11-М].

8) Аз рӯйи мазмун қ. 6, м. 68 КҶ ҚТ ислоҳталаб мебошад, зеро дар он суҳан танҳо оид ба тартиби ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ кардани ҷазои иловагии аз рӯйи ҳукми пештара иҷронашуда рафта, тартиби ҳамроҳ гардидани ҳуди ҷазоҳои иловагӣ, ки ҳам бо ҳукми пештара ва ҳам бо ҳукми нав таъин шудаанд, аз назар дур мондааст.

Ғайр аз ин, дар қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ на фақат қоидаҳои ба ҷазои асосӣ ҳамроҳ намудани ҷазои иловагӣ, балки ба ҳам ҳамроҳ гаштани онҳо низ муқаррар шудааст.

Бинобар ин, ба мақсад мувофиқ мебуд агар қисми 6 м. 68 КҶ ҚТ ба тариқи зайл тағйир дода шавад:

«Ҳамроҳ кардани намудҳои ҷазоҳои иловагӣ ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи маҷмӯи ҳукмҳо мутобиқи қоидаҳои қ. 5 м. 67 КҶ ҚТ сураат мегиранд» [10-М; 11-М].

НОМГҶҶИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО)

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.
2. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content> (санаи мурочиат: 08.09.2020).
3. Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content> (санаи мурочиат: 08.09.2020).
4. Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj> (санаи мурочиат: 08.09.2020).
5. Кодекси ҷиноятӣи ҶШС Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 215 с.
6. Уголовный кодекс Таджикской Советской Социалистической Республики. [Текст]. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1935. – 81 с.
7. Уголовный кодекс Узбекской Советской Социалистической Республики [Текст]. – Самарканд. 1930. – 99 с.
8. Концепсияи сиёсати ҳуқуқӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6 феввали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ шудааст [Захираи электронӣ] // Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқӣи ҚТ «Адлия». – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 11.03.2020).
9. Концепсияи сиёсати ҳуқуқӣи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020 аз 2 ноябри соли 2013, таҳти №492 [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj> (санаи мурочиат: 08.09.2020).
10. Модельный Уголовный кодекс для государств – участников СНГ (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от

- 17 февраля 1996 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://base.garant.ru/2566472/e3b4936b9aad06dabb2a6618c97197da/> (санаи мурочиат: 13.09.2020).
11. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года, №63-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.02.2020 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397073#pos=551;-44// (санаи мурочиат: 08.08.2020).
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года, №275-З (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.11.2019 г. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414984#pos=643;-61 (санаи мурочиат: 08.08.2020).
13. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года, №226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252#sub_id=580000 (санаи мурочиат: 10.07.2020).
14. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года, №19 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.02.2020 г.) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=34350840 (санаи мурочиат: 10.09.2020).
15. Сборник действующих постановлений Пленума Верховных Судов СССР, РСФСР и Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями [Текст] / Отв.ред. В.И.Радченко. – М., 2000. – 184 с.
16. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 г. [Текст]. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.
17. Бюллетень Верховного Суда РФ. – 1999. – №8.
18. Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1988. – №5.
19. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 22.12.2015 г., №58 (ред. от 18.12.2018) «О практике назначения судами Российской Федерации уголовного наказания» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://>

www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_190932/4cb4901b786be98fa52940dc18441a083f3c549c/ (санъи муроҷиат 05.05.2020).

20. Маҷмӯаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011) [Матн]. – Душанбе, 2012. – 556 с.
21. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1963 гг. [Текст] / Сост.: Апурин А.И., Гришанин И.Ф., Кудрявцев В.Н., Миодович К.А., Скоморохов П.И., Теребилов В.И. (Отв. ред.), Трубников П.Я., Шейнин Х.Б. – М.: Известия, 1964. – 479 с.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

22. Агаев, И.Б. Совокупность преступлений. Понятие, виды и наказуемость. Монография [Текст] / И.Б. Агаев. Науч. ред.: Самандаров Ф.Ю. – М.: Проспект, 2003. – 200 с.
23. Алишеров, Ш.Ш. Назначение наказания: теория и практика: монография [Текст] / Ш.Ш. Алишеров. – Минск, 2005. – 198с.
24. Афиногенов, С.В., Ермакова, Л.Д., Здравомыслов, Б.В., Караулов, В.Ф. и др. Уголовное право России. Общая часть. Учебник [Текст] / С.В. Афиногенов, Л.Д. Ермакова, Б.В. Здравомыслов, В.Ф. Караулов и др. / Отв. ред.: Здравомыслов Б.В. – М.: Юристъ, 1996. – 509 с.
25. Бажанов, М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву [Текст] / М.И. Бажанов. – Киев: Виццашк., 1980. – 216 с.
26. Бажанов, М.И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров. Учебное пособие [Текст] / М.И. Бажанов. – Харьков: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1977. – 49 с.
27. Беляев, Н.А., Галиакбаров, Р.Р., Грабовская, Н.П., Ковалев, М.И. и др. Советское уголовное право. Общая часть: Учебник [Текст] / Н.А. Беляев, Р.Р. Галиакбаров, Н.П. Грабовская, М.И. Ковалев и др. / Под ред.: Беляев Н.А., Ковалев М.И. – М.: Юрид. лит., 1977. – 544 с.
28. Благов, Е.В. Квалификация и наказание при совершении нескольких преступлений: монография [Текст] / Е.В. Благов. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 2006. – 208 с.

29. Благов, Е.В. Назначение наказания (теория и практика) [Текст] / Е.В. Благов. – Ярославль: Ярославский государственный университет, 2002. – 173 с.
30. Благов, Е.В. Назначение наказания при множественности преступлений / Энциклопедия уголовного права. Т. 9 [Текст] / Е.В. Благов. – СПб., 2008. – 912с.
31. Бузынова, С.П., Васильев, Н.В., Гельфер, М.А., Гришаев, П.И. и др. Советское уголовное право. Часть общая: Учебник [Текст] / С.П. Бузынова, Н.В. Васильев, М.А. Гельфер, П.И. Гришаев и др. / Под ред.: Гришаев П.И., Здравомыслов Б.В. – М.: Юрид. лит., 1982. – 440 с.
32. Горелик, А.С. Назначение наказания по совокупности [Текст] / А.С. Горелик. Ред.: Ременсон А.Л. – Красноярск: Краснояр. кн. изд-во, 1975. – 272 с.
33. Горелик, А.С. Наказание по совокупности преступлений и приговоров (принципы, законодательство, судебная практика) [Текст] / А.С. Горелик. – Красноярск, 1991. – 192с.
34. Дагель, П.С. Множественность преступлений. Лекция по курсу Советского уголовного права, часть Общая [Текст] / П.С. Дагель. Отв. ред.: Зусь Л.Б. – Владивосток, 1969. – 26 с.
35. Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации в 2001 году [Текст] / Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации О. Миронов. – М.: Юриспруденция, 2002. – 416 с.
36. Домахин, С.А. Курс советского уголовного права [Текст] / С.А. Домахин. – М., 1970. – Т. 1. – 648 с.
37. Дуюнов, В.К., Цветинович, А.Л. Дополнительные наказания. Теория и практика. [Текст] / В.К. Дуюнов, А.Л. Цветинович. Отв. ред.: Келина, С.Г. – Фрунзе: Илим, 1986. – 240 с.
38. Закутский, С.Г. Вопросы назначения наказания в практике судов Узбекской ССР [Текст] / С.Г. Закутский. – Ташк. Вып. 267. Юрид. наук. Кн. 11, 1964. – 132 с.
39. Зубкова, В.И. Уголовное наказания по законодательству России и стран Европы: монография [Текст] / В.И. Зубкова. – М., 2020. – 281 с.
40. Караев, Т.Э. Повторность преступлений [Текст] / Т.Э. Караев. – М.: Юрид. лит., 1983. – 104 с.

41. Карпец, И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве [Текст] / И.И. Карпец. – М.: Госюриздат, 1961. – 152 с.
42. Карпец, И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы [Текст] / И.И. Карпец. – М.: Юрид. лит., 1973. – 287 с.
43. Кафаров, Т.М. Проблемы рецидива в советском уголовном праве [Текст] / Т.М. Кафаров. Отв. ред.: Гальперин И.М. – Баку: Элм, 1972. – 256 с.
44. Келина, С.Г., Кудрявцев, В.Н. Принципы советского уголовного права [Текст] / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
45. Козаченко, И.Я., Новоселов, Г.П. Уголовное право. Общая часть. Учебник для бакалавриата и специалиста [Текст] / И.Я. Козаченко, Г.П. Новоселов. – М., 2019. – 373 с.
46. Козлов, А.П., Севастьянов, А.П. Единичные и множественные преступления [Текст] / А.П. Козлов, А.П. Севастьянов. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2011. – 915 с.
47. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации [Текст] / Ю.Н. Аргунова, Г.Н. Борзенков, Ф.С. Бражник и др. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой; Мос. гос. ун-т им.м. В. Ломоносова, Юрид. фак. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Зерцало, 1998. – 878 с.
48. Комментарий к Уголовному кодексу РФ в 4 т. Том 1. Общая часть [Текст] / В.М. Лебедев и др. Ответственный редактор В.М. Лебедев. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 316 с.
49. Красиков, Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость): Учебное пособие [Текст] / Ю.А. Красиков. Отв. ред.: Здравомыслов Б.В. – М.: РИО ВЮЗИ, 1988. – 96 с.
50. Криволапов, Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву и установление ее признаков органами внутренних дел. Учебное пособие [Текст] / Г.Г. Криволапов. – М.: Изд-во МССШМ МВД СССР, 1989. – 48 с.
51. Кругликов, Л.Л. О принципах назначения наказания // Проблемы теории уголовного права. Избранные статьи (1982 - 1999 гг.) [Текст] / Л.Л. Кругликов. – Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1999. – 200 с.

52. Кругликов, Л.Л., Васильевский, А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве [Текст] / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003 (Акад. тип. Наука РАН). – 298 с.
53. Кудрявцев, В.Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – 2. изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1999. – 301 с.
54. Кудрявцев, В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений [Текст] / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1963. – 324 с.
55. Кузнецова, Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности [Текст] / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Госюриздат, 1958. – 219 с.
56. Кузнецова, Н.Ф. Преступление и преступность [Текст] / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
57. Куринов, Б.А. Научные основы квалификации преступлений. Учебное пособие [Текст] / Б.А. Куринов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 181 с.
58. Курс советского уголовного права. В 5 т. [Текст] / Под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. Т 2. Часть Общая. – Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1970. – 672 с.
59. Лейкина, Н.С. Криминология о преступнике. В помощь лектору / Н.С. Лейкина. – М.: Знание, 1978. – 30 с.
60. Лейст, О.Э. Санкции в советском праве [Текст] / О.Э. Лейст. – М.: Госюриздат, 1962. – 238 с.
61. Люблинский, П.И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса [Текст] / П.И. Люблинский. Под ред., с предисл.: Томсинов В.А. – М.: Зерцало, 2004. – 248 с.
62. Малков, В.П. Множественность преступлений и ее форма по советскому уголовному праву [Текст] / В.П. Малков. Науч. ред.: Сундуров Ф.Р. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 173 с.
63. Малков, В.П. Повторность преступлений [Текст] / В.П. Малков. Науч. ред.: Волков Б.С. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1970. – 174 с.
64. Малков, В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания [Текст] / В.П. Малков. Науч. ред.: Волков Б.С. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. – 307 с.

65. Малков, В.П., Гонтарь, И.Я., Зинченко, И.А., Козлов, А.П., Кузнецова, Н.Ф. и др. Множественность преступлений. Энциклопедия уголовного права. Т. 3: [Текст] / В.П. Малков, И.Я. Гонтарь, И.А. Зинченко, А.П. Козлов, Н.Ф. Кузнецова и др.; Отв. ред.: Малинин В.Б. – СПб.: Изд. профессора Малинина, 2005. – 522 с.
66. Малков, В.П., Тимершин, Х.А. Множественность преступлений. Учеб. пособие [Текст] / В.П. Малков, Х.А. Тимершин. – М. М-во внутр. дел Рос. Федерации, Уфим. высш. шк., 1995. – 75 с.
67. Малков, В.П., Чернова, Т.Г. Совокупность приговоров и применение наказания (вопросы законодательного регулирования, теории и практики) [Текст] / В.П. Малков, Т.Г. Чернова. Науч. ред.: В.Г. Тимирясов. – Казань: Изд-во «Таглитмат» ИЭУиП, 2003. – 176 с.
68. Мальцев, В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности [Текст] / В.В. Мальцев. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 694 с.
69. Манцев, Н.И. Множественность преступлений [Текст] / Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания / Н.И. Манцев. – СПб., 1992. – 605 с.
70. Меньшагин, В.Д. и Вышинская, З.А. Советское уголовное право [Текст] / В.Д. Меньшагин, З.А. Вышинская. – М.: Госюриздат, 1950. – 520 с.
71. Наумов, А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций [Текст] / А.В. Наумов. – М.: БЕК, 1996. – 560 с.
72. Наумов, А.В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекции. 2-изд. [Текст] / А.В. Наумов. – М., 2000. – 590 с.
73. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Т. 1 [Текст] / А.Л. Агафонов, Б.Х. Балкаров, Ю.А. Гладышев, Ю.В. Головлев и др. Под ред.: Панченко П.Н. – Нижний Новгород: Номос, 1996. – 624 с.
74. Никифоров, А.С. Совокупность преступлений [Текст] / А.С. Никифоров. – М.: Юрид. лит., 1965. – 133 с.

75. Новоселов, Г.П. Критерии определения судом меры наказания: Учеб. пособие [Текст] / Г.П. Новоселов. Свердлов. юрид. ин-т им. Р.А. Руденко. – Свердловск: СЮИ, 1984. – 72 с.
76. Ображиев, К.В. Проблемы совокупности приговоров в уголовном праве: монография [Текст] / К.В. Ображиев. – Ставрополь: СФ КА МВД РФ, 2003. – 56 с.
77. Пионтковский, А.А. Вопросы общей части уголовного права в практике судебно-прокурорских органов / А.А. Пионтковский. – М.: Госюризд., 1954. – 131 с.
78. Пионтковский, А.А. Учение о преступлении [Текст] / А.А. Пионтковский. – Москва: Госюриздат, 1961. – 666 с.
79. Прохоров, Л.А. Общие начала назначения наказания и предупреждение рецидивной преступности: Учеб. пособие [Текст] / Л.А. Прохоров. – Омск: Омская высш. школа милиции, 1980. – 77 с.
80. Пудовочкин, Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции [Текст] / Ю.Е. Пудовочкин. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 276 с.
81. Рагимов, И.М. Философия наказания и проблемы его назначения [Текст] / И.М. Рагимов. – Баку: Дипломат, 1998. – 126 с.
82. Российское уголовное право [Текст] / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток, 1999. – Т. 2. – 500 с.
83. Российское уголовное право В 2-х томах. Т. 1 [Текст] / Г.Н. Борзенков, Л.В. Иногамова-Хегай, В.С. Комиссаров, Н.Ф. Кузнецова и др. Под ред.: Иногамова-Хегай Л.В., Комиссаров В.С., Рарог А.И. – М.: Инфра-М, 2003. – 623 с.
84. Скрыбин, М.А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним [Текст] / М. А. Скрыбин. Науч. ред.: Малков В.П. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 125 с.
85. Словарь русского языка. В 4 т. Т. 2. [Текст] / Подгот. Л.П. Алекторовой, С.Л. Баженовой, Л.С. Ковтун и др. – М.: Рус. яз., 1982. – 736 с.
86. Соловьев, А.Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву Законодательство и судебная практика [Текст] / А.Д. Соловьев. – М.: Госюриздат, 1958. – 204 с.

87. Становский, М.Н. Назначение наказания [Текст] / М.Н. Становский. – Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 1999. – 480 с.
88. Стручков, Н.А. Назначение наказания при совокупности преступлений [Текст] / Н.А. Стручков. – М.: Госюриздат, 1957. – 144 с.
89. Тарбагаев, А.Н. Ответственность в уголовном праве: учеб. пособ [Текст] / А.Н. Тарбагаев. – Красноярск: КГУ, 1994. – 80 с.
90. Тулиев, И.Р. Наказание по уголовному праву Таджикистан (система, виды наказаний и их назначение) [Текст] / И.Р. Тулиев. – М., 2010. – 217 с.
91. Тютюгин, В.И. Дополнительные наказания: назначение, освобождение от наказания, погашение судимости [Текст] / В.И. Тютюгин. – Харьков, 1987. – 294 с.
92. Уголовное право России. Общая часть: учебник для бакалавриата, специалиста и магистратуры [Текст] / Под. ред. О.С. Капинус 2-е изд. – М., 2019. – 704 с.
93. Уголовное право России: Общая часть [Текст] / Под ред. А.И. Рарога. – М., 2009. – 496 с.
94. Уголовное право. В 2 т. Общая часть: учебник для академического бакалавриата [Текст] / Отв. ред. А.В. Наумов, А.Г. Кибальник. – М., 2019. – 410 с.
95. Уголовное право. Общая часть. Учебник [Текст] / Под ред. Ф.Р. Сундурова, И.А. Тарханова. – 2-изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2016. – 864 с.
96. Уголовное право. Общая часть. Учебник для бакалавров [Текст] / Отв. ред. А.Н. Тарбагаев. – М., 2016. – 448 с.
97. Уголовная ответственность и наказание.: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры [Текст] / А.В. Наумов и др. Ответственный редактор А.В. Наумов, А.Г. Кибальник. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 130 с.
98. Уголовный закон опыт теоретического моделирования [Текст] / Г.З. Анашкин, С.В. Бородин, И.М. Гальперин, Н.И. Загородников и др. Отв. ред.: С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1987. – 276 с.
99. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1 [Матн] / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – 950 с.

100. Фефелов, П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права [Текст] / П.А. Фефелов. Отв. ред.: К.Е. Игошев, М.И. Ковалев. – Свердловск: Сред. Урал. кн. изд-во, 1970. – 144 с.
101. Филимонов, В.Д. Норма уголовного права [Текст] / В.Д. Филимонов. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический Центр Пресс», 2004. – 281 с.
102. Фистин, А.Н. Уголовно-правовая оценка множественности преступлений [Текст] / А.Н. Фистин. – М.: ВНИИ МВД, 1979. – 58 с.
103. Фролов, Е.А., Галиакбаров, Р.Р. Множественность преступленных деяний как институт советского уголовного права. Учебное пособие [Текст] / Р.Р. Галиакбаров, Е.А. Фролов. – Свердловск, 1967. – 20 с.
104. Хамитов, Р.Н. Специальные правила назначения наказания [Текст] / Р.Н. Хамитов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2001. – 162 с.
105. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Китоби дарстӣ [Матн] / Зери таҳрири Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Ҳ.С. Салимов ва н.и.ҳ., дотсент Н.А. Ғаффорова. – Душанбе, 2010. – 205 с.
106. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: Қисми умумӣ. [Матн] / Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокиров З.Х., Зиёбоева М. Н. – Душанбе, 2019. – 470 с.
107. Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Зери таҳрири д.и.ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.ҳ., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 550 с.
108. Черненко, Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву [Текст] / Т.Г. Черненко. – Кемерово: Кузбассвуизд., 2007. – 203 с.
109. Черненко, Т.Г. Назначение наказания при множественности преступлений: Учебное пособие [Текст] / Т.Г. Черненко / Кемеровский госуниверситет. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2005. – 120 с.
110. Шаргородский, М.Д. Вопросы общей части уголовного права. Законодательство и судебная практика [Текст] / М.Д. Шаргородский. Отв. ред.: Иванов, В.А. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 256 с.

111. Шарипов, Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики [Текст] / Т.Ш. Шарипов. – Душанбе, 2008. – 176 с.
112. Шидловский, А.В. Назначение наказания по уголовному праву Беларуси [Текст] / А.В. Шидловский. – Минск: БГУ, 2015. – 295 с.
113. Энциклопедия уголовного права. – Т. 9: Назначение наказания [Текст] / В.Б. Малинин. – СПб.: ГКА, 2008. – 912 с.
114. Энциклопедия уголовного права. Т.2. Уголовный закон [Текст] / Е.В. Журавлева, Л.В. Иногамова-Хегай, М.А. Кауфман, В.Б. Малинин и др. – СПб.: Изд. профессора Малинина, 2005. – 847 с.
115. Юшков, Ю.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров [Текст] / Ю.Н. Юшков. – М.: Юрид. лит., 1975. – 88 с.
116. Яковлев, А.М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву [Текст] / А.М. Яковлев. – М.: Госюриздат, 1960. – 119 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо

117. Агзамов, И.М. Влияние характера и степени общественной опасности совершенного преступления на условие неприменения наказания [Текст] / И.М. Агзамов // Образование. Наука. Научные кадры. – 2011. – №4. – С. 58-63.
118. Алиев, Н.Б. Множественность преступлений [Текст] / Н.Б. Алиев // Социалистическая законность. – 1981. – №6. – С. 27-28.
119. Анашкин, Г. Назначение наказания за несколько преступлений и по двум и более приговорам [Текст] / Г. Анашкин // Советская юстиция. – 1982. – №2. – С. 14-15.
120. Благов, Е.В. Общие и специальные правила назначения наказания [Текст] / Е.В. Благов // Актуальные проблемы правовой защиты личности в уголовном судопроизводстве: Сб. науч. тр. – Ярославль, 1990. – С. 3-14.
121. Блувштейн, Ю.Д. Об оценке степени общественной опасности преступлений [Текст] / Ю.Д. Блувштейн // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1972. – №15. – С. 24-41.

122. Борченко, Д.Ю. Назначение наказания по совокупности приговоров / Д. Ю. Борченко [Текст] / Д.Ю. Борченко // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция». – Тольятти, 2005. – Выпуск 50. – С. 120-139.
123. Волженкин, Б. Квалификация при обвинении в совершении нескольких преступлений [Текст] / Б. Волженкин // Социалистическая законность. – 1984. – №10. – С. 33-36.
124. Волков, Б.С. Нравственные начала в назначении наказания [Текст] / Б.С. Волков // Правоведение. – 2000. – №1. – С. 121-127.
125. Галиакбаров, Р.Р., Ефимов, М.А., Фролов, Е.А. Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права [Текст] / Р.Р. Галиакбаров, М.А. Ефимов, Е.А. Фролов // Советская юстиция. – 1967. – №2. – С. 5-8.
126. Гришанин П. Назначение наказания рецидивистам [Текст] / П. Гришанин // Сов. юстиция. – 1973. – №11. – С. 6-7.
127. Губаева, Т., Малков, В. Назначение наказания по совокупности преступлений [Текст] / Т. Губаева, В. Малков // Российская юстиция. – 1998. – №6. – С. 7-9.
128. Джагрунов, А.А. Правила назначения наказания при совокупности и рецидиве преступлений нуждаются в дополнительной формализации [Текст] / А.А. Джагрунов // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2013. – №3. – С. 69- 77.
129. Дурманов, Н.Д. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному законодательству [Текст] / Н.Д. Дурманов // Социалистическая законность. – 1937. – №8. – С. 82-90.
130. Дядькин, Д.С. Правила учета совокупности приговоров при назначении наказания [Текст] / Д.С. Дядькин // Уголовное право на рубеже тысячелетий: материалы региональной научно-практической конференции Тюменский юридический институт. – Тюмень, 2008. – С. 73-76.
131. Жумаев, А.С. Некоторые теоретические вопросы назначения наказания [Текст] / А.С. Жумаев // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: Сб. материалов третьей Международной научно-практической конференции. – М., 2006. – С. 110-112.
132. Иногамова – Хегай, Л.В. Концептуальные положения реформирования уголовного кодекса Российской Федерации [Текст] / Л.В. Иногамова – Хегай //

- Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – №1. – С. 84-92.
133. Камышова, Е.Г. Спорные аспекты совокупности приговоров [Текст] / Е.Г. Камышова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – №2 (31). – С. 132-141.
134. Качурин, Д.В. Общие начала назначения наказания [Текст] / Д.В. Качурин // Российский судья. – 2002. – №8. – С. 34-38.
135. Коробков, Г.Д. К вопросу о понятии совокупности как виде множественности преступлений в российском уголовном праве [Текст] / Г.Д. Коробков // Вестник ВолГУ. – Серии 3: Экономика Право. – 1997. – Вып. 2. – С. 95-97.
136. Красиков, Ю. Формы и виды множественности преступлений [Текст] / Ю. Красиков // Советская юстиция. – 1981. – №1. – С. 25-26.
137. Кригер, Г.А. Общие начала назначения наказания [Текст] / Г.А. Кригер // Советская юстиция. – 1980. – №1. – С. 18-20.
138. Кригер, Г.А., Кригер, Л.Г. О дополнительных мерах наказания [Текст] / Г.А. Кригер, Л.Г. Кригер // Советская юстиция. – 1972. – №1. – С. 13-15.
139. Кригер, Г.Л. Влияние характера общественной опасности преступления на дифференциацию и индивидуализацию уголовной ответственности [Текст] / Г.Л. Кригер // Проблемы правосудия и уголовного права. – М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1978. – С. 143-155.
140. Кругликов, Л.Л. О критериях назначения уголовного наказания [Текст] / Л.Л. Кругликов // Советское государство и право. – 1988. – №8. – С. 60-62.
141. Кудрявцев, В.Н., Северин, Ю.К. К понятию однородного преступления [Текст] / В.Н. Кудрявцев, Ю.К. Северин // Советская юстиция. – 1961. – №10. – С. 10-13.
142. Куринов, Б.А. Обеспечение законности и справедливости при назначении наказания [Текст] / Б.А. Куринов // Советское государство и право. – 1971. – №4. – С. 128-133.
143. Лазуткин, А.И. Социально-правовая характеристика принципов института назначения наказания и иных мер уголовно-правового характера [Текст] / А.И. Лазуткин // Уголовное право. – 2004. – №9. – С. 23-27.

144. Ленуа, М. Назначение наказания по совокупности преступлений [Текст] / М. Ленуа // Советская юстиция. – 1970. – №20. – С. 16-17.
145. Максимов, С., Марченко, С. Назначение наказаний по совокупности преступлений [Текст] / С. Максимов, С. Марченко // Советская юстиция. – 1971. – №6. – С. 13-14.
146. Малков, В.И., Марченко, С.Л. Назначение наказания при рецидиве преступлений [Текст] / В.И. Малков, С.Л. Марченко // Российская юстиция. – 1997. – №9. – С. 35-37.
147. Малков, В.П. Институт множественности преступлений в доктрине и уголовном законодательстве России [Текст] / В.П. Малков // Актуальные проблемы экономики и права. – 2008. – №4. – С. 179-192.
148. Малыхин, В.И. Назначение наказания при совокупности преступлений [Текст] / В.И. Малыхин // Уголовная ответственность: основания и порядок реализации. Межвузовский сборник научных статей. – Самара: Изд-во Самара. ун-та, 1991. – С. 36-50.
149. Марогулова, И.Л. Назначение наказания при совокупности преступлений [Текст] / И.Л. Марогулова // Комментарий судебной практики за 1985 г. – М., 1986. – С. 146-157.
150. Непомнящая, Т.В. Общие начала, принципы и критерии назначения наказания [Текст] / Т.В. Непомнящая // Журнал российского права. – 1999. – №12. – С. 75-85.
151. Николаева, З.А. Коллизии норм о множественности преступлений и назначении наказания по совокупности [Текст] / З.А. Николаева / Российский юридический журнал. – 1993. – №2. – С. 22-30.
152. Попрас, В. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров [Текст] / В. Попрас // Бизнес-информ. – 1997. – №16. – С. 22-26.
153. Прокопович, Е. Совокупность преступлений [Текст] / Е. Прокопович // Советская юстиция. – 1977. – №7. – С. 23-28.
154. Пудовочкин, Ю.Е. Понятие, критерии и пределы учета общественной опасности преступления судом [Текст] / Ю.Е. Пудовочкин // В сборнике: Уголовная политика и правоприменительная практика. Сборник материалов VII-ой Международной научно-практической конференции, 2019. – С. 57-67.

155. Пысина, Г. Совокупность преступлений: реальная или идеальная [Текст] / Г. Пысина // Законность. – 1998. – №4. – С. 26-27.
156. Разумов, С. Преступления и наказания [Текст] / С. Разумов // Российская юстиция. – 2002. – №11. – С. 7-9.
157. Соловьев, В. Назначение наказания по совокупности преступлений [Текст] / В. Соловьев // Советская юстиция. – 1959. – №6. – С. 42-46.
158. Становский, М. Назначение наказания по совокупности преступлений [Текст] / М. Становский // Советская юстиция. – 1990. – №4. – С. 7-9.
159. Тарбагаев, А.Н., Летников, Ю.С. Проблемы назначения наказания по совокупности преступлений путем частичного сложений наказаний, назначенных за отдельные преступлений, входящие в совокупность [Текст] / А.Н. Тарбагаев, Ю.С. Летников // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – №2. – С. 105-115.
160. Татарников, В.Г. Понятие общих начал назначения наказания и их содержание [Текст] / В.Г. Татарников // Проблемы совершенствования борьбы с преступностью. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1985. – С. 38-52.
161. Тельнов, П.Ф. Совокупность и повторность преступлений [Текст] / П.Ф. Тельнов // Советская юстиция – 1974. – №11. – С. 15-18.
162. Ткаченко, В. Общие начала назначения наказания [Текст] / В. Ткаченко // Российская юстиция. – 1997. – №1. – С. 10-11.
163. Цветинович, А.Л. Назначение дополнительных наказаний при совершении нескольких преступлений [Текст] / А.Л. Цветинович // Уголовная ответственность и ее реализация. Межвузовский сборник. – Куйбышев: Изд-во Куйбышев. ун-та, 1985. – С. 56-66.
164. Черненко, Т.Г. Формы множественности преступлений в уголовном кодексе Российской Федерации и уголовно-правовой доктрине [Текст] / Т.Г. Черненко // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2016. – №3 (21). – С. 103-105.
165. Чернова, Т., Малков, В. Назначение наказания по совокупности приговоров [Текст] / Т. Чернова, В. Малков // Российская юстиция. – 1999. – №10. – С. 46-48.

166. Шкредова, Э.Г. Формы множественности преступлений в современной уголовно-правовой доктрине [Текст] / Э.Г. Шкредова // Журнал российского права. – 2012. – №9. – С. 50-54.
167. Юшков, Ю.Н. Назначение дополнительного наказания [Текст] / Ю.Н. Юшков // Советская юстиция. – 1970. – №21. – С. 15-16.
168. Юшков, Ю.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений [Текст] / Ю.Н. Юшков // Социалистическая законность. – 1973. – №3. – С. 62-65.

IV. Диссертация ва авторефератҳо

169. Беляев, В.Г. Личность преступника в советском уголовном праве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Беляев Валерий Григорьевич. – Ростов-на-Дону, 1963. – 23 с.
170. Борисенко, Е.А. Назначения наказания при множественности преступлений (ст.68, 69 УК РФ) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Борисенко Екатерина Александровна. – Краснодар, 2006. – 219 с.
171. Данелян, С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации: Теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Данелян Сергей Владимирович. – Махачкала, 2006. – 180 с.
172. Досаева, Г.С. Уголовно-правовой институт множественности преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Досаева Глера Сулеймановна. – М., 2017. – 351 с.
173. Дударь, Н.Н. Общие начала назначения наказания [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дудар Наталья Николаевна. – М., 2004. – 199 с.
174. Дядькин, Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Дядькин Дмитрий Сергеевич. – М., 2009. – 549 с.
175. Жинкина, Е.Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жинкина Елена Юрьевна. – М., 2002. – 174 с.

176. Измалков, В.А. Назначение уголовного наказания: общие теоретические начала и практические проблемы их применения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Измалков Валерий Александрович. – Санкт-Петербург, 2012. – 226 с.
177. Каграмонов, А.Г. Правовые проблемы назначения дополнительных наказаний [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Каграмонов Артем Гаррикович. – Ташкент, 1984. – 171 с.
178. Калинина, Т.А. Формы и виды единого преступления и отграничение их от множественности преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Калинина Татьяна Алексеевна. – М., 2005. – 159 с.
179. Камолов, З.А. Система наказаний по уголовному кодексу Республики Таджикистан [Текст]: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Камолов Зубайдулло Аюбович. – Иркутск, 2009. – 193 с.
180. Козлов, А.В. Ответственность за совокупность преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Козлов Александр Вениаминович. – М., 2006. – 163 с.
181. Коротких, Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование [Текст]: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08 / Короткин Наталья Николаевна. – Урал, 2017. – 406 с.
182. Кривенков, О.В. Общие начала назначения наказания по российскому уголовному праву [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кривенков Олег Владимирович. – М., 2001. – 173 с.
183. Крупская, Н.Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Крупская Надежда Николаевна. – Ростов-на-Дону, 2007. – 201 с.
184. Летников, Ю.С. Проблемы теории и практики дифференциации назначения наказания по совокупности преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Летников Юрий Сергеевич. – Красноярск, 2008. – 204 с.
185. Молчанов, Д.М. Совокупность преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Молчанов Дмитрий Михайлович. – М., 2000. – 157 с.

186. Мирзоев С.Т. Ҷарима ҳамчун ҷазо ва масъалаҳои татбиқи он тибқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... н.и.ҳ.: 12.00.08 / Мирзоев Садриддин Талбакович. – Душанбе, 2020. – 204 с.
187. Мясников, О.А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в российском уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мясников Олег Александрович. – М., 2001. – 179 с.
188. Прохоров, Л.А. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Прохоров Леонид Александрович. – М., 1972. – 24 с.
189. Рагимов, Р.Р. Проблемы назначения наказания: По материалам Республики Дагестан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Рагимов Рубен Абузерович. – Махачкала, 2002. – 194 с.
190. Рогова, Н.Н. Совокупность преступлений: Вопросы теории и практики [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Рогова Наталья Николаевна. – Екатеринбург, 2003. – 167 с.
191. Савин, В.В. Назначение наказания при множественности преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Савин Виктор Владимирович. – М., 2003. – 212 с.
192. Садовникова, О.А. Назначение наказания по совокупности преступлений: проблемы теории и практики [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Садовникова Оксана Александровна. – Волгоград, 2008. – 180 с.
193. Спивак, С.Г. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Спивак Светлана Геннадьевна. – М., 2007. – 211 с.
194. Сундурова, О.Ф. Усиление (отягчение) уголовного наказания: вопросы дифференциации и индивидуализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сундурова Оксана Фёдоровна. – Казань, 2005. – 222 с.
195. Ткешелиадзе, Г.Т. Ответственность при совокупности преступлений по советскому уголовному праву [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ткешелиадзе Георгий Терентьевич. – Тбилиси, 1961. – 25 с.

196. Урчуков, В.М. Совокупность приговоров по российскому уголовному праву [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Урчуков Виталий Мухамедович. – Ставрополь, 2008. – 151 с.
197. Фистин, А.Н. Ответственность за совершение повторных преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Фистин Александр Николаевич. – М., 1973. – 189 с.
198. Черненко, Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. – Кемерово, 2001. – 367 с.
199. Чернова, Т.Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чернова Татьяна Георгиевна. – Йошкар-Ола, 2001. – 187 с.
200. Шарипов, Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики (по материалам Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Шарипов Такдиршоҳ Шарифович. – Москва, 2008. – 563 с.
201. Швец, Е.Н. Совокупность преступлений: понятие, виды, наказуемость [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Швец Евгений Николаевич. – Санкт-Петербург, 2005. – 149 с.
202. Шевченко, В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шевченко Вадим Феликсович. – СПб., 1998. – 161 с.
203. Шмелов, В.Ф. Уголовная ответственность при совокупности преступлений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шмелов Владимир Федорович. – М., 1992. – 155 с.
204. Юшков, Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Юшков Юрий Николаевич. – Свердловск, 1974. – 27 с.
205. Яшинова, Н.Ф. Вопросы назначения наказания при совокупности преступлений по советскому уголовному праву [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яшинова Нина Фёдоровна. – Харьков, 1951. – 16 с.

Маводҳои таҷрибаи судӣ

206. Парвандаи ҷиноятии №1-253/18 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
207. Парвандаи ҷиноятии №1-437/17 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
208. Парвандаи ҷиноятии №1-621/17 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
209. Парвандаи ҷиноятии №1-422/15 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
210. Парвандаи ҷиноятии №1-613/17 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
211. Парвандаи ҷиноятии №1-175/18 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
212. Парвандаи ҷиноятии №1-185/10 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
213. Парвандаи ҷиноятии №1-308/18 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
214. Парвандаи ҷиноятии №1-339/18 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
215. Парвандаи ҷиноятии №1-591/17 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
216. Парвандаи ҷиноятии №1-437/19 // Бойгонии суди ноҳияи Синои шаҳри Душанбе.
217. Парвандаи ҷиноятии №1-554/18 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.
218. Парвандаи ҷиноятии №1-474/16 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.
219. Парвандаи ҷиноятии №1-587/15 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.

220. Парвандаи ҷиноятии №1-161/15 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.
221. Парвандаи ҷиноятии №1-328/15 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.
222. Парвандаи ҷиноятии №1-541/15 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.
223. Парвандаи ҷиноятии №1-541/15 // Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.
224. Парвандаи ҷиноятии №1-112/11 // Бойгонии суди ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.
225. Парвандаи ҷиноятии №1-326/17 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
226. Парвандаи ҷиноятии №1-332/17 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
227. Парвандаи ҷиноятии №1-326/10 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
228. Парвандаи ҷиноятии №1-326/17 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
229. Парвандаи ҷиноятии №1-394/18 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
230. Парвандаи ҷиноятии №1-108/16 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
231. Парвандаи ҷиноятии №1-109/13 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
232. Парвандаи ҷиноятии №1-111/10 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
233. Парвандаи ҷиноятии №1-124/12 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.

234. Парвандаи ҷиноятии №1-188/17 // Бойгонии суди ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе.
235. Парвандаи ҷиноятии №1-159/18 // Бойгонии суди шаҳри Хучанди вилояти Суғд.
236. Парвандаи ҷиноятии №1-120/18 // Бойгонии Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе.
237. Парвандаи ҷиноятии №1-208/18 // Бойгонии Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе.
238. Парвандаи ҷиноятии №1-210/18 // Бойгонии Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе.
239. Парвандаи ҷиноятии №1-649/17 // Бойгонии Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии суди шаҳри Душанбе.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъин расидаанд:

[1-М]. Камолов, З.А., Аминов, З.Т. Цели наказания [Матн] / З.А. Камолов, З.Т. Аминов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2015. – №1 (62-1). – С. 139-145; ISSN 2219-5408.

[2-М]. Аминов, З.Т. Общие начала назначения наказания и особенности их применения при осуждении по совокупности преступлений [Матн] / З.Т. Аминов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – №2/9. – С. 229-233; ISSN 2413-5151.

[3-М]. Аминов, З.Т. Совершенствование правил назначения наказания по совокупности приговоров [Матн] / З.Т. Аминов // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2018. – №4 (28). – С. 134-139; ISSN 2305-0535.

[4-М]. Аминзода, З.Т. Замкунии намудҳои гуногуни ҷазо ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҷиноятҳо [Матн] / З.Т. Аминзода // Қонунгузорӣ. – 2020. – №4 (40). – С. 126-129; ISSN 2410-2903.

[5-М]. Аминзода, З.Т. Ба назар гирифтани хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷинояти содиршуда ҳангоми таъини ҷазо [Матн] / З.Т. Аминзода // Маҷаллаи илмию сиёсии «Идоракунии давлатӣ»-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – №4/2 (49). – С. 207-211; ISSN 2664-0651.

[6-М]. Камолов, З.А., Сатторов, Ғ.С., Аминзода, З.Т. Сершуморагии ҷиноятҳо: мафҳум ва шаклҳои он [Матн] / З.А. Камолов, Ғ.С. Сатторов, З.Т. Аминзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2021. – №2 (22). – С. 170-181; ISSN 2414 9217.

[7-М]. Шарипов, Т.Ш., Аминзода, З.Т. Тарзҳои таъини ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо [Матн] / Т.Ш. Шарипов, З.Т. Аминзода // Қонунгузорӣ. – 2022. – №4 (39). – С. 126-133; ISSN 2410-2903.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[8-М]. Аминзода, З.Т. Определение неотбытой части наказания, назначенного по предыдущему приговору [Текст] / З.Т. Аминзода // VI Международная студенческая научно-практическая конференция «Актуальные вопросы юриспруденции» (Душанбе, 26 апреля 2019 г.). Сборник докладов. Часть 2. – С. 8-12.

[9-М]. Аминзода, З.Т. Тартиби татбиқи тарзи қисман зам намудани ҷазо аз рӯи маҷмуи ҷиноятҳо [Матн] / З.Т. Аминзода // Маводи VIII-умин конференсияи байналмилалӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи «Низомии миллии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои ИДМ: омӯзиши ҷараён ва омилҳои рушд» (Донишгоҳи славянии Руссия-Тоҷикистон. – Душанбе, 30 октябри соли 2020). – С. 245-250.

[10-М]. Аминзода З.Т. Баъзе аз масалаҳои муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯи ҳукми пештара ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо / З.Т. Аминзода // Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф» (солҳои 2020-2040) 27-28 декабри соли 2022 / Зери назари доктори илмҳои техникаи Х.Х. Назарзода, доткори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Қудратов. – Душанбе: «ДДТТ», 2023. – С. 339-342.